

ЕЛДІГІМІЗДІҢ ТІРЕГІ, ЕГЕМЕНДІГІМІЗДІҢ ТҰҒЫРЫ

ОСЫ АПТАДА ЕЛ ТАРИХЫНДАҒЫ ТАҒДЫРШЕШТІ СӨТТІҢ БІРІНЕ КҮӨ БОЛДЫҚ. ЕЛ БОЛЫП РЕФЕРЕНДУМҒА ҚАТЫСТЫҚ. ЖАҢА АТА ЗАҢ ҚАБЫЛДАНЫП, ТҰҒЫРЫНА ҚОНДЫ.

17 наурызда Ақордада Мемлекет басшысы жаңа Конституцияны іске асыру жөніндегі шаралар туралы Жарлыққа салтанатты түрде қол қойып, референдумға атсалысқан азаматтарға алғысы мен ризашылығын білдірді. Жаңа Конституция 1 шілдеден бастап ресми түрде күшіне енеді, ал Конституция күні мемлекеттік мереке ретінде ұлттық деңгейде жыл сайын 15 наурызда тойланатын болады.

АЗАМАТТАРДЫҢ 87 ПАЙЫЗЫ ҚОЛДАДЫ

15 наурызда өткен Референдумда қазақстандықтар жаңа Конституцияға дауыс берді. Нәтижесінде, дауыс беруге қатысқан азаматтардың көбі ұсынылған өзгерістерді қолдаған.

Орталық референдум комиссиясы жариялаған ресми мәліметке сәйкес, референдумға қатысу құқығы бар азаматтардың жалпы саны 12 482 613 адам болған. Оның ішінде 9 127 192 азамат дауыс беріп, қатысу деңгейі 73,12 пайызға жеткен.

Референдум күн тәртібіне шыққан мәселені қолдап дауыс бергендердің саны 7 954 667 адам болды. Бұл – дауыс беруге қатысқан-дардың 87,15 пайызы. Ал қарсы дауыс берген азаматтардың саны – 898 099. Сонымен қатар 146 558 бюллетень жарамсыз деп танылған.

Орталық референдум комиссиясының хабарлауынша, дауыс беруге сайлаушылардың жартысынан астамы қатысқандықтан, референдум өтті деп есептелді. Нақтырақ айтқанда, «2026 жылғы 12 ақпанда бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын қабылдайсыз ба?» деген сұрақ бойынша өткен дауыс беру заң талаптарына сәйкес жарамды деп есептелді.

Сондай-ақ хабарламада жаңа Конституция қабылданды деп танылғаны айтылған. Себебі облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және Астананың кемінде үштен екісінде дауыс беруге қатысқан азаматтардың басым бөлігі, яғни 87,15 пайызы оң шешім қабылдаған.

Осылайша, республикалық референдум нәтижесі жаңа Конституцияны ресми түрде бекітті.

ЖАҢА ҚОҒАМДЫҚ КЕЛІСІМ

17 наурызда Президент Қасым-Жомарт Тоқаев жаңа Конституцияны қабылдауға арналған салтанатты рәсімге қатысып, негізгі заңға қол қойды. Ақордада өткен ресми жиынға Үкімет пен Парламент басшылары, орталық мемлекеттік органдар жетекшілері, өңір әкімдері, сондай-ақ Конституциялық комиссия мен Жалпыхалық коалиция мүшелері қатысты.

Салтанатты рәсім барысында Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының Конституциясына және оны іске асыру жөніндегі арнайы Жарлыққа қол қойды. Құжатқа сәйкес, жаңа Конституция 1 шілдеден бастап ресми түрде күшіне енеді. Сонымен қатар Конституция күні енді жыл сайын 15 наурызда ұлттық деңгейде мемлекеттік мереке ретінде атап өтілетін болды.

Президент өз сөзінде бұл оқиғаның тарихи маңызын ерекше атап өтті. Оның айтуынша, жаңа Конституция – елдің ұзақмерзімді даму бағытын айқындайтын және ұлт болашағына тікелей әсер ететін негізгі құжат. «Бұл – шын мәнінде Халық Конституциясы», – деді Мемлекет басшысы.

Қасым-Жомарт Тоқаевтың айтуынша, құжатты әзірлеу жұмыстары шамамен екі жыл бұрын басталып, жан-жақты талқылаудан өткен. Президент референдум нәтижелерін халықтың жаңару мен реформаларды қолдауын айқын көрінісі деп бағалады.

– Бүгін баршаның тарихымыздағы аса маңызды, мән-мағынасы айрықша, ел өмірінде өшпес із қалдыратын оқиғаның күәсі болдыңыздар. Мен Мемлекет басшысы ретінде бүкіл халық атынан Ата Заңымызға қол қойдым. Сонымен қатар Конституцияны іске асыру жөніндегі шаралар туралы Жарлыққа қол қойдым.

Енді Халық Конституциясы 1 шілдеден бастап ресми түрде өз күшіне енеді. Ал Конституция күнін мемлекеттік мереке ретінде ұлттық деңгейде жыл сайын 15 наурызда атап өтетін болдық. Еліміздің барша халқына Ата Заңымыз құтты болсын дегім келеді!

Конституция – мемлекетіміздің ұзақмерзімді мақсат-мұратын айқындайтын, ұлтымыздың келешек тағдырына тікелей әсер

ететін тарихи құжат. Бұл – шын мәнінде Халық Конституциясы. Оның жобасы шамамен екі жыл бұрын пысықтала бастады. Кейін мұқият талқыланып, зерделеніп жазылды. Конституциямыз – табанды ұжымдық еңбектің нәтижесі, – деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Сондай-ақ Мемлекет басшысы азаматтардың, әсіресе жастардың белсенділігін ерекше атап өтті. Оның пікірінше, жаңа Конституция ең алдымен өскелең ұрпақтың болашағы үшін қабылданған.

– Біз бүгін бірел болып ұлт жылнамасының жаңа межесіне өттік, түбегейлі өзгерістердің сапасы және мазмұны ерекше бірегей кезеңіне аяқ бастық. Кеше ғана елімізде жалпыхалықтық референдум ойдағыдай өтті. Оған жұртшылық жаппай белсене қатысты. Азаматтарымыз өз таңдауын жасады, халқымыз бір кісідей жаңару мен жаңғыру жолын жақтап дауыс берді. Халқымыз Отанымыздың болашағы үшін өте жауапты сәтте жұмыла еңбек етті, ортақ іске орасан зор үлес қосты. Ұлы Абайдың «Бірлік – ақылға бірлік» деген өсиет сөзі осындай кезде айтылған болса керек.

Бұл референдум берекелі бірлік пен ырысты ынтымағымыздың тағы бір өнегелі көрінісі және нышаны болды. Біз халқымызға тән нағыз отаншылдық рухын сезіндік, олардың риясыз қолдауына куә болдық. Мемлекет тағдырына бейжай қарамай, дауыс беру науқанына атсалысқан барша азаматқа зор алғыс айтамын!

Сондай-ақ осы тұста Қазақстан жастарының ерекше белсенді болғанын атап өту қажет. Олар заңғар жазушы Әбіш Кекілбаев айтып кеткен «ұлттық жауапкершіліктің» озық үлгісін көрсетті. Мұны заңды құбылыс деп айтуға толық негіз бар. Өйткені жаңа Конституция, ең алдымен, өскелең ұрпақтың игілігі үшін қабылданып отыр. Бұған дейін де айттым, қазір де қайталаймын: еліміздің болашағы – жастарымыздың қолында! Мемлекет басшысы ретінде мен сіздерге сенемін, зор үміт артамын! Жастарымыздың қарым-қабілеті айрықша, талант-дарыны мол, әлеуеті зор, күш-жігері мықты! Қазақстанды әлемдегі ең озық, дамыған елдердің қатарына қосатын да – сіздер! Бұған еш күмәнім жоқ! Бүгін төрге озып, тұғырына қонған жаңа Халық Конституциясы сіздерге бағдар беретін темірқазық болады. Себебі бұл – келер ұрпақпен бірге жасай беретін қасиетті құжат, – деді Президент.

Жалғасы 2-бетте

РЕФОРМАЛАР МӘНІ-6: ҚҰБЫЛМАЛЫ ӘЛЕМДЕГІ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕР

Бүгін дейінгі мақаламызда («Реформалар мәні – 5: Ықпалды Парламент») еліміздегі өкілді биліктің трансформациясы туралы сөз қозғаған едік. Содан бері реформалар одан әрі жалғасын тауып, 2026 жылғы 15 наурызда өткен жалпыхалықтық референдумда қазақстандықтардың 87 пайыздан астамы жаңа Конституцияны қолдап дауыс берді. Қоғамның елді жаңарту мен жаңғыртуды көздейтін сұранысына жауап беретін бұл тарихи таңдау ұлт бірлігінің берік негізіне айналып, тұрақтылық белең алған кезеңде сыртқы сын-қатерлерді еңсеру үшін дер кезінде қолға алынған нақты шара болғаны сөзсіз.

Мәулен ӘШІМБАЕВ, ҚР Парламенті Сенатының Төрағасы

Бүгінде президенттік реформалар жай ғана өзекті емес, олар жаһандық өзгерістер ағынының ажырамас бөлігіне айналды. Әлемдегі қуатты күш орталықтарының бұрынғы жүйесі әлсіреп, жаңа күштер қалыптасып келе жатқан кезеңде өз егемендігін бәрінен жоғары бағалайтын, біртұтас ұлт қана жаңа әлемде лайықты орын таба алады. Біз геосаяси дауылға дайын екенімізді көрсеттік. Бұл біртұтас, Әділетті Қазақстан үшін жаңа мүмкіндіктерге жол ашады.

ҚҰБЫЛМАЛЫ ӘЛЕМ

Соңғы ширек ғасыр бойы саясаттанушылар құбылмалы әлем туралы жиі айтып келді. Алайда бұл ұғым негізінен белгілі бір тұрақты ағыста жүріп жатқан эволюциялық өзгерістерді білдіретін. Ал бүгінде әлемдегі өзгерістердің қарқын күшейген сайын бұл теориялық пайымдаулардың өзі алаңдаушылық туғыра бастады. Өткен жыл, ай не тіпті апта ішіндегі жаһандық оқиғаларға талдау жасайтын әлемдік БАҚ материалдарын шолып шықсаңыз, алда үлкен бейберекетсіздік тұрғандай әсер қалдырады. Әлемдік тәртіпті пайқалтып, жолындағының бәрін жайпап өтетін тоқтаусыз күштің, еңсерілмес дауылдың жақындап қалғанын, тіпті басталып кеткенін сездіретіндей.

Шынымен солай ма? Бұл сұраққа жауап беру үшін әлемдік тәртіп дегеніміз не екенін қарастырайық. Тәр-

тіп, ең алдымен, мүдделер теңдігі мен оны сақтаудың жалпы ережелері екені анық.

Осы тұрғыдан алғанда, халықаралық қатынастар жүйесі туралы қазіргі көзқарастың негізі 17-ғасырда Батыс Еуропада болған жойқын отыз жылдық соғыстан кейін қаланды. Оның салдары бұрынғы барлық әскери қақтығыстағы шығыннан асып түсті. Вестфаль бейбіт келісіміне қатысушылар уақыт өте келе бүкіл әлемнің қатар өмір сүруіне үлгі болған негізгі қағидаттарды сақтауға міндеттенді.

Вестфаль әлемдік тәртіп жүйесінің негізгі қағидаттары баршаға мәлім, олар: мемлекеттік егемендік, аумақтың тұтастығы және ішкі істерге араласпау; егемен мемлекеттердің көлеміне немесе күш-қуатына қарамастан олардың ресми теңдігі; күштер тепе-теңдігі; діни сенім қатысушылар уақыт өте келе бүкіл әлемнің қатар өмір сүруіне үлгі болған негізгі қағидаттарды сақтауға міндеттенді.

Бүгін жаһандық шахмат тақтасындағы негізгі ойыншылар аталған қағидаттардың бәрін дерлік бұзып отырғанын көру қиын емес. Дегенмен соңғы жүз жылдағы тарихи оқиғаларға жалпылама зер салғаннан-ақ мойындалған халықаралық нормалардың тым өрескел бұзылуын, соның салдарынан қатты жергілікті қақтығыстарды санамағанда, кем дегенде, екі дүниежүзілік соғыс болғанын байқауға болады.

(Жалғасы 4-5-беттерде)

НАУРЫЗНАМА: КҮЛТЕГІНМЕН ҚҰРДАС ЕЛ

Мен өскен ауыл наурызды тойлаудан өлдеқайда ерте бастаушы еді. Үлкендер келісіп, әр жылы 11 ақпанда бір өулет наурызкөже салуды бастайтын. Соғымнан қалған көрі жілік асылып, жеті дәмнен көже жасалады. Қазанның төрт құлағына құйрық май қойылып, оны жыл тоқ болады деп балаларға жегізетін. Сонымен наурыз басталады. наурыздап күллі ауыл келеді.

6»

АСТАНАДА 18 МЫҢ БАЛА АСЫҚ ОЙНАДЫ

АСЫҚ АТУ – ЖАУГЕРШІЛІК ЗАМАНДА БАЛАЛАРДЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚҚА, МЕРГЕНДІККЕ БАУЛУДЫҢ БІР ТҮРІ БОЛҒАН. БҮЛ ОЙЫН БАЛАНЫҢ ЖҮЙКЕ ЖҮЙЕСІН ШЫҢДАП, БАЙСАЛДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕЙДІ. ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМ БАЛАНЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫН ДАМУҒА (САУСАҚ ҚИМЫЛДАРЫ) ОЙЛАУ ЖҮЙЕСІНЕ ОҢ ӘСЕР БЕРЕТІНІН ДӘЛІЛДЕП ОТЫР. АСЫҚТЫ САУСАҚПЕН ИІРУ, АЛАҚАНҒА ТОЛТЫРЫП ҰСТАУ – МОТОРИКАНЫ ДАМУДЫҢ ЕҢ ТИІМДІ ӘДІСІ. АСЫҚ ОЙЫНЫ – ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ ЕЖЕЛДЕН КЕЛЕ ЖАТҚАН ТӨЛ МҰРАСЫ. ХАНДЫҚ ДӘУІРДЕ БҮЛ ОЙЫННЫҢ ӨТЕ БЕЛСЕНДІ БОЛҒАНЫН «ХАН», «ТАС ҚАЛА», «ХАН ТАЛАПАЙ» СЫНДЫ АТАУЛАРДАН АҢҒАРУҒА БОЛАДЫ. ОНЫҢ ТАРИХИ БАСТАУЛАРЫ КӨШПЕЛІ ҚОҒАМ ӨМІРІМЕН ТЫҒЫЗ БАЙЛАНЫСТЫ. ҚОЛА ДӘУІРІНЕ ЖАТАТЫН ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫНАН БОЯЛҒАН, ШЕТТЕРІ ҚЫРЛАНЫП ӨҢДЕЛГЕН АСЫҚТАРДЫҢ ЖИІ ТАБЫЛУЫ – ОСЫНЫҢ АЙГАҒЫ.

12»

ЕЛДІГІМІЗДІҢ ТІРЕГІ, ЕГЕМЕНДІГІМІЗДІҢ ТҰҒЫРЫ

(Басы 1-бетте)

Мемлекет басшысы Конституциялық комиссия мен Жалпыұлттық коалицияның жұмысын жоғары бағалап, олардың жаңа Конституцияны түсіндіру және қолдау жұмыстарындағы рөлін атап өтті. Сонымен қатар өңірлердегі азаматтық белсенділер мен еріктілердің үлесі де ерекше айтылды.

– Осы орайда, мен Конституциялық реформа жөніндегі комиссияның нәтижелі еңбегіне айрықша тоқталғым келеді. Комиссия мүшелері өте ауқымды, тиімді жұмыс атқарып, мемлекет пен қоғамның өзара сенімі және серіктестігі аса маңызды екенін айқын көрсетті.

Жалпыұлттық коалиция мүшелері де қажырлы қызмет етті. Олар жаңа Конституцияның мән-мазмұнын жұртшылыққа кеңінен түсіндіріп, қажетті үйіт-насихат жұмысын ойдағыдай атқарды. Бүгін осы тарихи сәтке орай, мен Комиссия құрамында болған барша азаматқа және Коалиция мүшелеріне ерекше ризашылығымды білдіремін.

Еліміздің әр аймағы, ауданы мен қаласында қоғамдық белсенділер, олардың ішінде еріктілер, яғни, волонтерлер жоғары азаматтық жауапкершілік танытып, Халық Конституциясының қабылдануына зор үлес қосты. Баршаныңға рақметімді айтамын, – деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Құжаттың мазмұнына тоқталған Мемлекет басшысы жаңа Конституцияны ел тәуелсіздігі мен егемендігін нығайтатын, азаматтардың құқығы мен бостандығын қорғауды

қамтамасыз ететін негізгі құқықтық тірек ретінде сипаттады. Оның айтуынша, Ата Заң білім, ғылым, инновация мен мәдениетті дамытуға да басымдық береді.

– Біз Халық Конституциясын келесек ұрпақ алдындағы жауапкершілігімізді терең сезіне отырып қабылдадық. Ата Заң – қуатты, күшті, бәсекеге қабілетті Қазақстанның жаңа Жарғысы. Жаңа Конституция – көне заманнан бері бабаларымызға бағдар болған дала заңдарының бүтінгі жалғасы, ұрпақтар арасындағы сабақтастық көрінісі. Заман талабына сай жаңғырған бас құжат мемлекеттігіміздің сан ғасырлық тарихынан хабар береді. Қазіргі Конституция нағыз Ұлт заңы деген атқа лайық. Оның өне бойында бабаларымыз аманат еткен елдік пен ерлік рухы, салт-дәстүр, жасампаздық және жаңашылдық ұғымдары тоғысқан.

Ата Заң – мемлекет мүддесінің болаттай берік қалқаны. Конституциямыздың ең басты мақсаттары – жеріміздің тұтастығын, еліміздің Тәуелсіздігі мен егемендігін қорғауға, азаматтарымыздың құқықтары мен бостандықтарын сақтауға, қоғамдық әділет пен заң үстемдігін нығайтуға кепілдік беру, сондай-ақ білім, ғылым, инновация мен мәдениетті дамыту, тазалықты дәріптеп, табиғатты қорғауды қамтамасыз ету.

Мемлекетіміздің бас құжаты – халық болмысының мызғымас нышаны, берекелі ауызбіршілігіміздің символы. Азаматтарымыз таңдаған жаңа Конституция Қазақстанның жаңа дәуіріне жол ашады, – деді Президент.

Бұдан бөлек, Мемлекет басшысы алдағы реформаларға да тоқталды.

– Қазақстан – аяғына нық тұрған, халықаралық беделі биік мемлекет. Еліміз ішкі тұрақтылығын сақтап, өзге жұртпен достық қатынас орнатып, зор сеніммен алға қарай қадам басып келеді. Енді мемлекетіміз дамуың даңғыл жолына түседі. Сондықтан бізге татулық пен достық, сабырлық пен табандылық, жасампаздық пен ұқыптылық, еңбекқорлық пен сенімділік ауадай қажет. Біздің биік мақсаттарымыз, нақты жоспарларымыз бар. Көп созбай бәріміз осы міндеттерді іске асыруға кірісуіміз керек, – деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Нақтырақ айтқанда, жақында Парламент қарауына бірнеше жаңа конституциялық заң енгізілмек. Сондай-ақ ондаған заң мен кодекске өзгерістер енгізу жоспарланып отыр. Заң шығару үдерісі алдағы Парламент сайлауымен қатар жүреді.

– Шын мәнінде, Халық Конституциясын әзірлеу мен қабылдау жалпыұлттық бірліктің салтанат құрғанын, жаңғыру стратегиясы мен реформалар жаппай қолдау тапқанын аңғартады. Әрине, бұл құжаттың тарихи маңызына, қазіргі қоғам мен келер ұрпақ баға береді. Ал бізге мемлекеттілік жылнамасын жазу миссиясы жүктелді. Бұл – абыройлы әрі жауапты миссия. Сонымен бірге азаматтық ой-пікірің арқылы туған Отаныңның даму бағдарын белгілеуге берілген сирек мүмкіндіктердің бірі, тағдырдың сыйы. Сондықтан бәріміз тарихи әрі ұлы бетбұрыстың бел ортасынан табылып, тағдыршешті сәтке куә болдық деп сеніммен айта аламыз. Алдымызда ауқымды жұмыс тұрғанын, біз мемлекетімізді жан-жақты жаңғырту жолын енді ғана бастағанымызды айрықша атап өткім келеді. Дүние дүрбелеңге толып, айналамызда тұрақсыздық белен алған жағдайда

құрылысы туралы жаңа бес конституциялық заң енгізіледі. Сонымен қатар сеніз конституциялық заңға және 60-тан астам заңға, соның ішінде негізгі кодекстерге түзетулер енгізу қажет. Заң шығару үдерісі алдағы Парламент сайлауымен қатар жүреді. Сайлауды жаңа сессияның ашылуына дейін өткізу жоспарланып отыр. Сол уақытқа дейін тиісті заңнамалық база әзірлеуді толықтай аяқтаған жөн, – деп тапсырма берді Мемлекет басшысы. Оның сөзінше, еліміздегі реформалар жыл аяғына дейін, тіпті келер жылы да жалғасуы мүмкін.

«Елімізді құқықтық және саяси тұрғыдан түбегейлі жаңғырту жыл соңына дейін, тіпті, келесі жылы да жалғасуы мүмкін. Алдымызда қазіргі билік институттарын реформалап, жаңасын құру, сондай-ақ олардың құрылымы мен кадрлық құрамын өзгерту міндеті тұр. Конституцияның тың қағидағдары құқықтық, экономикалық, қоғамдық-саяси өміріміздің, басқаша айтқанда, тұтас тыныс-тіршілігіміздің ажырамас бөлшегіне айналады. Халық Конституциясы – стратегиялық сенім мандаты және ұзақмерзімді мақсаттар мен өрлеу жолына бастайтын жаңа қоғамдық келісім. Сондықтан еліміз дамуың жаңа кезеңіне қадам басты деп сеніммен айтуға болады. Соған сәйкес, мемлекет пен азаматтардың ықпалдастығы қайта жаңғыруы қажет».

Президент жаңа Конституция мемлекет пен қоғам арасындағы өзара сенімді нығайтып, Қазақстанның дамуының жаңа кезеңіне жол ашады.

– Бұл – негізгі заңдағы адамгершілік идеяларын мен прогрессивті құндылықтарды қоғамда орнықтыратын маңызды қадам. Жаңа Конституция – халқымыздың ынтымақ-бірлігінің жарқын символы. Оның баптарында әрбір қазақстандықтың арманы мен аңсары, ұрпағының баянды болашағына деген үміті мен сенімі көрініс тапқан. Ата Заң барша азаматтың – Отанымыздың шынайы патриоттарының басты бағдарына айналады. Қазақстанның жаңа Конституциясы – әлемдік өркениеттің биігіне бет алған ұлтмыздың берік әрі мызғымас тұғыры. Менің бұған ешқандай күмәнім жоқ. Сіздердің де шүбәларыңыз болмайды деп ойлаймын.

Жаңа Конституцияны қабылдау – ұлттың жаңа сапасын қалыптастыру деген сөз. Бұл – дұрыс пен бұрысты тани білетін, жақсы мен жаманның аражігін ажырата алатын, кемеліне жеткен жұрттың ғана қолынан келетін іс. Жаңа Конституция елдігіміздің тірегі, егемендігіміздің тұғыры болады. Оның әр нормасы, әр тармағы Тәуелсіздігімізді нығайта түседі.

Әділдік қағидаты бас құжаттың өзегіне айналды. Сондықтан жаңа Ата Заңды Әділетті Қазақстанның төлқұжаты десек, қателеспейміз. Мен ел Президенті және Конституция кепілі ретінде бас құжаттағы ережелердің мұлтіксіз орындалуы үшін бар күш-жігерімді саламын. Жаңа Конституциямызға сәйкес адал қызмет етуге серт беремін. Еліміз әрқашан өсіп-өркендей берсін! Қасиетті Отанымыз – Қазақстан Республикасы мәңгі жасасын! – деп сөзін түйіндеді Қасым-Жомарт Тоқаев.

ҒЫЛЫМ ЕЛГЕ НАҚТЫ ПАЙДА ӘКЕЛҮІ КЕРЕК

19 НАУРЫЗДА МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫ АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНА ЖҰМЫС САПАРЫ АЯСЫНДА БАРЫП, ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ҒЫЛЫМИ ӘЛЕУЕТИМЕН ТАНЫСТЫ. СОНДАЙ-АҚ ҒАЛЫМДАРМЕН КЕЗДЕСТІ.

Президент ғылыми қауым алдында сөйлеген сөзінде бүгінде түрлі мемлекеттер арасында технологиясы озық ел болу үшін қарқынды күрес жүріп жатқанын айтты.

– Біз еліміз өсіп-өркендесін десек, ең алдымен, цифрландыру мен жасанды интеллекттің дамуына баса мән беруіміз керек. Бұл – менің Президент ретіндегі ең маңызды мақсатымның бірі. Жалпы, соңғы уақытта бұл салада ауқымды шаруа атқарылды, әлі де көп жұмыс істеуіміз керек. Кейінгі бес жылда ғылым саласына салынған инвестиция көлемі алты еседен асты. Елімізде зерттеу университеттері көбейе, олардың нақты өндіріспен байланысы нығайып жатыр. Үкіметтің мәліметі бойынша, қазір 200-ден аса коммерциялық жоба қолға алынды. Осылайша, «Университет – зерттеу – инновация – коммерция» әжәуісісі біртіндеп пайда болып жатыр. Ғылым қалашықтары салынып, технология паркттері және инжиниринг орталықтарының құрылысы басталды. Бір сөзбен айтқанда, ғылым саласында көп жыл бойы болмаған оң үрдістер байқалып жатыр. Бұл өте маңызды жұмысқа сіздер де белсене атсалысып жүрсіздер. Баршаңызға шынайы ризашылығымды білдіремін, – деді Мемлекет басшысы.

Президент енді еліміздің жаңа Конституциясына сай ғылым саласы бұдан да жоғары қарқынмен дамитынын айтты. Себебі Ата Заңымызда ғылымның өрісін кеңейту басты стратегиялық басымдықтың бірі ретінде көрсетіліп отыр. Бұл университеттерді, зерттеу инфрақұрылымын дамыту, ғылым-дәрілдің жағдайын жасау – Үкімет жұмысының бір бағыты ғана емес, мемлекеттің конституциялық міндеті ретінде бекітілді деген сөз.

– Қазақстанда 420-дан астам ғылыми-зерттеу ұйымы бар. Онда 27 мыңнан аса ғалым мен ғылыми қызметкер еңбек етіп жүр. Бұл – өте үлкен академиялық корпус. Әсіресе, ғылыми ортаның жасарып келе жатқаны қуантады. Отандық ғалымдардың жартысына жуығы 40 жасқа толмаған. Мен қазақ ғылымының келешегіне үмітпен

қараймын. Әйтсе де, халықаралық тәжірибемен жете таныс адам ретінде отандық ғылымның қазіргі жай-күйін асыра бағалаудан, «толайым табысқа жетті» деп айтудан аулақпын. Дегенмен ғылымды дамыту үшін бізде инфрақұрылым да, адами әлует те бар. Үкімет пен ғылыми қоғамдастықтың алдында ортақ стратегиялық мақсат тұр. Ол – анағұрлым тиімді ғылыми орта қалыптастыру, экономикадағы инновацияны ынталандыру, ғылымды өндіріспен барынша ұштастыру. Ашығын айтқанда, шешімін күткен мәселе шаш етектен, – деді Мемлекет басшысы.

Қасым-Жомарт Тоқаев ғылымды қаржыландыру ісіне қатаң тәртіп керек, қаражатты басымдықтарға қарай жұмсаған жөн деп санайды.

– Мемлекет соңғы алты жылда ғылымға арналған қаржыны бірнеше есе ұлғайтты. Жыл сайын ғылымға 200 миллиард теңгеден астам, тіпті, бұдан да көп, 500 миллион доллардан аса қаржы бөлінеді. Бұл – Қазақстан үшін қомақты ақша. Алайда ғылымды қаржыландырудың нақты нәтижесін әзірге көре алмай отырмыз. Бас прокуратура салалық министрлікте және Ғылым қорында көптеген әрі ауқымды қаржылық заңбұзушылыққа жол берілгенін әшкереледі. Нәліктен осылай болғанын тап басып айту қиын. Грант алушыларды аккредиттеуден бастап қаржыландыру үдерісінің барлық кезеңінде кемшіліктер көзге көрініп тұр. Менің түсінігімде, ғылым мен жемқорлық бір-біріне керегекүбылыс, екеуі қатар аталмауға тиіс. Мемлекет қаржысын жымқырғысы келетін кез келген әрекетке тосқауыл қоятын сүзгі не кедергі жоқ. Ғылыми үдерісті дамытудың тұжырымды көзқарасы қалыптаспаған. «Әйтеуір қаражатты қалайда игерсек болды» деген ұстаным тамыр жайған. Ғылыми жұмыстың нақты пайдасы, жаңашылдығы қандай? Оған ешкім бас қатырмайды. Бұған қоса, сараптама ұзаққа созылады. Жобалар уақытылы іске аспайды. Үкімет аталған мәселелерді егжей-тегжейлі тексеріп, жағдайды түзеу үшін шұғыл шаралар қабылдауы қажет, – деді Президент.

Мемлекет басшысы ғылыми әзірлемелер елге нақты пайда әкелуі керек екенін жеткізді.

– Ғылым бар сияқты, бірақ оның нақты пайдасын көрмей отырмыз. Маған үш мыңнан астам қолданбалы ғылыми жобаның тек 193-і ғана коммерцияландыруға лайық деп танылғаны, ал нарыққа бар-жоғы 29 жоба шыққаны баяндалды. Өкінішке қарай, индустрияға әсері, қайтарымы өте аз. Тағы бір келеңсіз жайт: заманауи өндіріс құруға бөлінген жер телімдері бос жатыр. Ал жұмысында олқылықтарға жол берген Ғылым қоры мемлекет қаржысын қайтармағаны өз алдына, тіпті, құқық қорғау органдарына да шағымданбаған. Ештеңе болмаған сияқты. Алайда құқық қорғау органдары грант ретінде алынған ақшаның кейін Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығы мен Ғылым қоры қызметкерлеріне аударылғанын әшкереледі. Тексеріс нәтижесі бойынша 11 қылмыстық іс қозғалды. Ұлыстың ұлы күні – Наурыз мейрамы қарсаңында өзін шынайы құрметпен қарайтын ғылыми қызметкерлер туралы осындай ұятты деректерді ашық айту оңай емес. Бірақ Конституциядағы Заң мен тәртіп қағидаты ғылым қайраткерлеріне де қатысты. Ғылыми қоғамдастықтың абырой-беделіне нұқсан келтіретін осы жағымсыз жайт жауапкершіліктің болмауы, бақылаудың нашарлығы және

процестерді цифрландырудың төмен деңгейі қайда әкеліп соғатынын анық көрсетті. Барлық ғылыми әзірлеме қолданбалы мәнге ие болуға тиіс. Экономиканың нақты секторларына белсенді енгізілуі керек, – деді Мемлекет басшысы. Сондай-ақ Президент стратегиялық мақсатымыз ғылым мен инновацияға келетін инвестицияны еселеу екенін, бұған жеке кәсіпорындар мен кәсіпкерлер де атсалысуы қажет екенін айтты.

Мемлекет басшысы осыдан үш жыл бұрын елімізде әлемнің ең үздік жоғары оқу орындарының филиалдарын ашу жөнінде мақтық тапсырма бергенін еске сала отырып әр филиал жоғары білім саласындағы бәсекені арттыруға ықпал етуі керек екенін жеткізді. Сонымен қатар кәсіптік, ғылыми, инженерлік-техникалық мамандарды сапалы даярлауға күш салудың маңызына тоқталды.

– Өздеріңізге мәлім, биылғы жылды «Цифрландыру және жасанды интеллект жылы» деп жарияладың. Менің ойымша, бізде заңгерлер, филологтар мен дипломаттар, яғни, гуманитарлық сала мамандары өте көп. Ұлттың менталитетін өзгертуіміз керек. Осы орайда университеттердің ерекше миссиясын атап өткім келеді. Олар білімді, парасатты, елдің келешегі үшін жауапкершілік арқалай алатын азаматтардың жаңа буынын тәрбиелеп шығаруда айрықша рөл атқарады. Мемлекеттің зияткер қауымы университет

қабырғасында қалыптасады. Іргелі ғылымсыз жасанды интеллектті дамыту мүмкін емес екенін түсінген жөн. Алгоритмдер мен күрделі инженерлік өнімдер, ең алдымен, дамыған ғылыми және университеттік ортада пайда болады. Сол себепті осы бағытқа айрықша көңіл бөлеміз, – деді Президент.

Мемлекет басшысының пайымдауынша, ғылым қалашықтары мен қарқынды дамитын қалалар инвестиция және жаңа технологияларды тарту орталығына айналуға тиіс.

– Осы міндетті іске асыру үшін тиісті тұжырымдама қабылданды. Бұл концепцияға сәйкес мықты ғылыми-технологиялық паркттер құру жоспарланып отыр. Менің тапсырмам бойынша Құрчатов қаласына ғылым қалашығы мәртебесін беру жұмысы басталып кетті. Парламент осындай қалашықтардың құқықтық мәртебесін және қаржыландыру тетіктерін айқындайтын заң жобасын қарап жатыр. Ғылымды арқау еткен аумақтар құру – біздің стратегиялық басымдыққа ие мақсатымыз. Жаңа Конституцияда қарқынды дамитын қалалар үшін арнайы құқықтық режим бекітілді. Сондықтан Alatau City жоғары технологиялар саласындағы инвесторлар үшін тартымды жобаға айналады деп сенеміз, – деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Мемлекет басшысы сөзін қорытындылай келе, еліміздің ғылыми-академиялық қоғамдастығына үндеу жасады.

– Келер ұрпақ біздің кейбір кемшіліктерімізге көз жұма қарайтын шығар. Бірақ олар Қазақстанды Әділетті, Қуатты мемлекетке айналдыратын, заң мен тәртіп, тазалық, табиғатты аялау, білім және ғылым салтанат құратын мүмкіндікті мұлт жібергенімізді ешқашан кемшірмейді. Қазақстан осындай ел болуы керек. Біздің түпкі мақсатымыз – осы.

Біз адам капиталының сапасын арттыру үшін қолдан келгеннің бәрін жасауымыз қажет. Еліміздің ғылыми және академиялық қауымдастығының барлық өкіліне қарата айтқым келеді. Қазақстанның ертеңі қандай болады, қаншалықты жаңашыл әрі озық елге айнала аламыз? Бұл сіздердің идеяларыңызға, зерттеулеріңізге, жұмыстарыңыздың нәтижесіне, ашқан жаңалықтарыңызға тікелей байланысты. Баршамыз күш жумылдыра отырып, Қазақстанды Буразиядағы жетекші ғылыми және технологиялық орталыққа айналдыра алатынымызға сенемін, – деді Президент.

ЖАҢА КЕЗЕҢНІҢ БАСТАУЫ

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯНЫҢ ҚАБЫЛДАНУЫНА ЖӘНЕ РЕФЕРЕНДУМНЫҢ СӘТТІ ӨТУІНЕ ОРАЙ МӘЖІЛІСТЕГІ «AMANAT» ПАРТИЯСЫ ФРАКЦИЯСЫНЫҢ ЖИЫНЫ ӨТТІ. ДЕПУТАТТАР ДАУЫС БЕРУ НӘТИЖЕСІ АЗАМАТТАРДЫҢ ТАРИХИ ТАҢДАУЫНА АЙНАЛҒАНЫН ЖӘНЕ ПРЕЗИДЕНТ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВТЫҢ РЕФОРМАЛАР БАҒЫТЫНА ДЕГЕН ҚОҒАМНЫҢ КЕҢ ҚОЛДАУЫН РАСТАҒАНЫН АТАП ӨТТІ. ІС-ШАРАҒА БЕЙНЕ КОНФЕРЕНЦИЯ РЕЖИМІ АРҚЫЛЫ Өңір МӘСЛИХАТТАРДАҒЫ ПАРТИЯ ФРАКЦИЯЛАРЫ ДА ҚАТЫСТЫ.

Мәжіліс Спикері, «AMANAT» партиясының Төрағасы Ерлан Қошанов қазақстандықтардың басым көпшілігі жаңа Конституцияны қолдағанын атап өтіп, барша азаматты осы жеңіспен құттықтады. Орталық референдум комиссиясының мәліметіне сәйкес, оған қатысқан адамдардың 87,15 пайызы жаңа Конституцияға дауыс берді. Оның айтуынша, мұндай жоғары нәтиже азаматтардың саяси мәдениеті артқанын және олардың Әділетті Қазақстанды құруға деген ұмтылысын айқын көрсетеді.

– 15 наурыз ел шежіресінде елеулі орын алған тарихи оқиға болды. Бұл – жұртымызды жұмылдырған, ұлтымызды ұйыстырған айтулы күн. Қуатты, Әділетті, Прогрессивті Қазақстанды таңдаған күн. Ол – мемлекет дамуындағы жаңа кезеңнің басталуы. Референдум халқымыздың Президент рефор-

маларына зор сенім артып отырғанын айқын көрсетті. Жаңа Ата Заңда миллиондаған отандасымыздың талап-тілегі, үміті мен сенімі көрініс тапты. Сондықтан жаңа Конституцияның қабылдануы – бүкіл халқымыздың жеңісі. Ол елімізді тек биік белестерге, ұлы мұраттарға жетелей береді деп сенемін, – деді ол.

Ерлан Қошанов жаңа Конституцияның қабылдануы мемлекетіміздегі түбегейлі өзгерістердің бастамасы екенін атап өтті. Енді жаңа Конституцияның әрбір бабы

маңызды нормаға айналып, адамдардың иілігі жолында қызмет етуі үшін әлі де көп жұмыс атқару қажет. Бұл қоғамның барлық прогрессивті тобының күш-жігерін біріктіруді талап етеді, ал «AMANAT» партиясы Президенттің саяси тірегі ретінде осы жұмыстың алдыңғы шебінде болуға тиіс. Сондай-ақ ол «AMANAT» партиясының мүшелері жалпыұлттық коалиция құрамында ауқымды түсіндіру жұмысын жүргізгенін, еліміздің барлық өңіріне барғанын, адамдардың үміті мен тілегін жақсы біле-

тінін және енді олардың толық орындалуы маңызды екенін атап өтті.

Жаңа Конституцияның қабылдануына орай, жиын барысында «AMANAT» партиясының Үндеуі де қабылданды. Құжат мәтінін партияның Атқарушы хатшысы Дәулет Кәрібек оқып берді. Онда 15 наурыз күні халық тарихи әрі саналы таңдау жасап, Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың реформалар бағытына бұрын-соңды болмаған қолдау білдіргені атап өтілді. Бұл – қазақстандық азаматтар сенім артатын, күн

сайын өз тиімділігін дәлелдеп, мемлекетті оң өзгерістерге жетелейтін жатқан бағыт. Сонымен қатар «AMANAT» партиясы Мемлекет басшысының жетекшілігімен Ата Заң нормаларын жүзеге асыру және өркендеген Қазақстан құру жолында өзінің барлық ресурсын – Парламент пен мәслихаттардағы фракцияларын, өңірлік филиалдар желісін, жастар және волонтерлер құрылымдарын жұмылдыратыны айтылды.

Отырыс барысында фракция депутаттары да сөз сөйледі. Ерлан Саиров геосаяси турбуленттілік пен тұрақсыздық жағдайында Қазақстанға мемлекеттің тұрақтылығын сақтауға мүмкіндік беретін жаңа Конституция қажет екенін айтты.

Сергей Пономарев жаңа Конституция қоғамдық келісімді нығайтып, қазақстандық қоғамның этносаралық бірлігі сияқты негізгі гуманитарлық құндылықтарды сақтайтынын атап өтті.

Нартай Сәрсенғалиев жаңа Конституцияны қолдау ісіндегі жастар қауымының белсенді рөліне назар аударды. Оның айтуынша, белсенді жастар тұтас ел аумағында мыңдаған кездесу өткізді. Сондай-ақ ол Конституцияда волонтерлер қызметінің бекітілуі жастардың азаматтық белсенділігі артып келе жатқанын айқындайтынын атап өтті.

Юлия Кучинская референдум қоғамдық пікірдің ауқымды «көрінісіне» айналып, қазақстандықтардың саяси кемелділігі мен азаматтық жауапкершілігінің жоғары деңгейін байқатқанын мәлімдеді.

Ал Еркін Әбіл пропорционалды сайлау жүйесін енгізу және партиялардың рөлін күшейту қадамы мазмұнды саяси бәсекелестікке жағдай жасайтынын атап өтті. Мұндай жағдайда сайлаушылар ең алдымен кандидаттың жеке тұлғасын емес, оның бағдарламасы мен ұсынған идеяларын бағалайды.

АСТАНАДА «AMANAT» ПАРТИЯСЫ ЖАНЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӨНІНДЕГІ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ КЕҢЕСТІҢ КЕЗЕКТІ ОТЫРЫСЫ ӨТТІ. БАСҚОСУ БАРЫСЫНДА ЖЕКЕ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУ, БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН АШЫҚ ӘРІ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖӘНЕ САЛАНЫ РЕТТЕУ ІСІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ РӨЛІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТАЛҚЫЛАНДЫ.

МЕКТЕПТІҢ БӘРІНЕ БІР ТАЛАП ҚОЙЫЛУЫ КЕРЕК

Іс-шараға Мәжіліс депутаттары, орталық мемлекеттік органдардың, білім беру ұйымдарының, қауымдастықтардың өкілдері және бейнеконференцбайланыс режимі арқылы өңірлердегі партияластар қатысты.

Сөз басында Мәжіліс депутаты, Кеңес төрағасының орынбасары Мұрат Әбенев елімізде жаңа Конституция қабылданғанын және аталған құжатта білім беру саласына баса назар аударылғанын атап өтті.

– Кейбір жеке мектептер сапалы салынып, заманауи технологиямен қамтылып, оқушылар теориямен бірге тәжірибе алмасуына барлық жағдай жасалып отыр. Ал кейбір мектептердің тек қаңқасы ғана бар. Ондай білім ошақтары тек бюджет қаражатын алып, балалар санымен есеп беріп келді. Тіпті, оқу сапасы бірде-бір рет тексерілмеген жекеменшік мектептер бар. Ал мемлекеттік мектептерге барынша қатаң бақылау жүргізіледі. Сондықтан мұндай бөліп-жаруға жол беруге болмайды. Жеке мектепке де, мемлекеттік мектепке де ортақ талап қойылуы керек. Жаңа Конституцияда осы мәселе нақты айқындалды, – деді депутат.

Оқу-ағарту вице-министрі Жайық Шарабасов жеке білім беру ұйымдарын қаржыландыру жүйесін реформалау барысы жөнінде баяндады.

– Кейінгі жылдары білім ошақтарындағы орын тапшылығы мәселесін шешу мақсатында елімізде жеке мектептерді қаржыландыру жұмысы жолға қойылған еді. Нәтижесінде, жеке мектептердің саны артып, мемлекеттік бюджеттің жүктемесі де ұлғайды. Мәселен, А2 санатындағы мектеп құрылысына бөлінген қаржы шығыны

2020 жылы 13 млрд теңгеден, 2025 жылы 225 млрд теңгеге дейін артты. Ал инвестициялық шығын 1,6 млрд теңгеден 42,9 млрд теңгеге дейін өсті. Осылайша, 2020-2025 жылдар аралығында мектеп құрылысына қарастырылған инвестициялық шығын 111 млрд теңгені құрады. Осы қаржыға мемлекет 35 мектеп тұрғызар еді. Соған қарамастан, мектептердегі орын тапшылығы мәселесі шешілген жоқ. Мәселен, 2020 жылы 164 мың оқушыға орын жетіспесе, биыл 250 мың оқушыға орын жетпей отыр, – деді депутат.

Бұл ретте, «Әділет» жекеменшік білім беру ұйымдары қауымдастығының төрағасы Динара Құдайқұлова жеке білім беру секторында бұзушылықтар саны өте көп екенін мәлімдеді.

– 2021-2025 жылдары 160 жеке мектепте тексеру жүргізілді. Оның барысында өте көп бұзушылық анықталды. Нәтижесінде, 16 млн теңге соммасына жуық айыппұл салынды. Көп жағдайда бұған жеке мектептердің ғимараты білім беру ісіне сай келмей, білім сапасының төмендігі, ұстаздар қауымының жетіспеушілігі себеп болды. Алайда аталған салаға инвестиция құйып, ғимарат тұрғызып, көп күш салып жүрген адал азаматтар да аз емес, – деді ол.

Жиын соңында Кеңес төрағасының орынбасары Мұрат Әбенев жаңа Конституцияда қамтылған нормаларға сәйкес, балалардың сапалы білім алу құқығын қамтамасыз ету ісіне баса мән беру қажет екенін атап өтті. Айта кетейік, жаңа Ата Заңға сәйкес, білім, ғылым, инновацияны дамыту мәселесі мемлекет қызметінің стратегиялық бағыты ретінде айқындалды.

ЦИФРЛАНДЫРУДАҒЫ ОЛҚЫЛЫҚТАР ТЕГІН ДӘРІ БЕРУ ПРОЦЕСІН ТЕЖЕП ТҮР

«AMANAT» ПАРТИЯСЫ ФРАКЦИЯСЫНЫҢ МҮШЕСІ БЕРІК БЕЙСЕНҒАЛИЕВ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МИНИСТРІ АҚМАРАЛ ӘЛНАЗАРОВАНЫҢ АТЫНА МЕДИЦИНА САЛАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУДАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ДЕПУТАТТЫҚ САУАЛ ЖОЛДАДЫ.

Депутаттың айтуынша, Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев цифрлық мемлекет құру міндетін айқындап, бұл бағыттағы жұмысты жеке бақылауында ұстап отыр. Алайда денсаулық сақтау жүйесінде енгізілген цифрлық шешімдер толық үйлеспей, нақты қиындықтар туындатуда.

Атап айтқанда, медициналық ұйымдардағы тегін дәрі-дәрмек беру пункттерінің қызметкерлері бір уақытта бірнеше ақпараттық жүйеде жұмыс істеуге мәжбүр. Рецепт тіркеу, дәрі қалдықтарын есепке алу, дәрі-дәрмек босату және есеп жүргізу әртүрлі платформалар арқылы жүзеге асады. Соның салдарынан бір дерек бірнеше рет енгізіліп, дәрігерлер мен фармацевтердің уақыты техникалық рәсімдерге жұмсалуда.

Бұл жағдай медициналық қызметтің сапасына да әсер етіп отыр. Еңбек өнімділігі төмендеп, адами қателік қаупі артады. Сонымен қатар дәрі-дәрмек беру процесі баяулап, азаматтардың тең медициналық препараттарға қолжетімділігі қиындай түсуде.

Мәселе, әсіресе, созылмалы ауруы бар науқастар, мүгедектігі бар азаматтар, қарттар мен балалар үшін өзекті. Себебі дәріні уақытында алу олардың денсаулығына тікелей әсер етеді.

Осыған байланысты депутат цифрлық жүйелерді жетілдіру үшін бірқатар ұсыныс білдірді. Атап айтқанда денсаулық сақтау саласындағы барлық ақпараттық платформаларды толық интеграциялау; рецепттер, дәрі қалдықтары және есептілік бойынша деректер алмасуды автоматтандыру; барлық операцияларды бір жүйеде жүргізуге мүмкіндік беретін бірыңғай интерфейс әзірлеу; егер мұндай жоба жоспарланса, оны іске асыру мерзімдері мен жауапты органдар туралы ақпарат беру.

Депутаттың пікірінше, цифрлық жүйелердің тиімді үйлесімі медициналық қызмет сапасын арттырып, халықты дәрілік препараттармен қамтамасыз ету процесін жеңілдетуге мүмкіндік береді.

АУЫЛ КІТАПХАНАСЫ 300-ден АСТАМ КІТАППЕН ТОЛЫҚТЫ

«AMANAT» ПАРТИЯСЫНЫҢ АҚМОЛА ОБЛЫСТЫҚ ФИЛИАЛЫ ЖАНЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ МЕН МӘДЕНИЕТТІ ДАМУ ЖӨНІНДЕГІ «MIRAS» КЕҢЕСІНІҢ 2025 ЖЫЛҒЫ 11 МАУСЫМДА КӨШПЕЛІ ОТЫРЫСЫ ӨТТІ. ОНЫҢ АЯСЫНДА КЕҢЕС МҮШЕЛЕРІ БУРАБАЙ АУДАНЫНЫҢ ЗЕЛЁНЫЙ БОР АУЫЛЫНДАҒЫ КҮРДЕЛІ ЖӨНДІУДЕН ӨТКЕН МӘДЕНИЕТ ҮЙІНДЕ ОРНАЛАСҚАН АУЫЛДЫҚ КІТАПХАНАҒА БАРДЫ.

Іс-шара барысында кеңес мүшелері кітапхана қорымен танысып, қазақ тіліндегі көркем әдебиеттердің аз екеніне назар аударды. Осыған байланысты олар өздерінің жеке кітап қорынан кітап сыйлауға ниет білдірді.

Нәтижесінде, «Miras» кеңесі төрағасының орынбасары Құралай Ыдырысова ауылдық кітапханаға 300-ден астам кітап табыстады.

– Кітап – ұлттың рухани қазынасы. Ауыл кітапханаларының қоры байып, әсіресе қазақ тіліндегі әдебиеттер көбей-

се, бұл жас ұрпақтың кітап оқуға деген қызығушылығын арттыруға үлкен ықпал етеді. Сондықтан осындай игі бастамаларды әрдайым қолдауға дайынбыз, – деді Құралай Ыдырысова.

Сонымен қатар «Кітап-AMANAT» жобасының амбассадоры Серік Жетпісқалиев өз шығармашылығынан бірнеше кітапты сыйға тартып, Зелёный Бор

ауылындағы кітапхананың қызметкері Айгүл Абдрахмановаға тапсырды.

– Кітап – білім мен тәрбиенің бастауы. Әсіресе, ауыл кітапханаларының қорын толықтыру – қоғам үшін маңызды іс. Бұл бастама тұрғындардың кітап оқуға деген қызығушылығын арттырып, рухани дамуына өз үлесін қосады, – деді Серік Жетпісқалиев.

Басы 1-бетте

Әрбір жаһандық апаттан кейін халықаралық қатар өмір сүру қағидаттарына белгілі ескертулермен оралуға әрекет жасалады. Мәселен, бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін жеңімпаз державалар Версаль-Вашингтон әлемдік тәртіп жүйесін құрды, нәтижесінде Ұлттар лигасы атты ұжымдық халықаралық орган пайда болды. Алайда үстемдік ету шекарасын қайта бөлуге ұмтылу және жеңілгендерді кемсіту жүйенің тұрақсыздығына алып келді де, 30-жылдардың аяғында ол жылдам ыдырады. Соның салдарынан әлем адамзат тарихындағы ең ауқымды соғысты бастан өткерді.

Соғыс басталғаннан кейін екі жыл өткен соң, яғни 1941 жылы АҚШ пен Ұлыбритания Атлант Хартиясына қол қойды, оған кейінірек КСРО мен басқа жиырмадан астам мемлекет қосылды. Хартия, шын мәнінде, әлемді Вестфал қағидаттарына оралтуға жасалған әрекет болды және соғыстан кейінгі жаһандық тәртіптің негізін қалады. Бұл тәртіп 1945 жылы әлемнің шамамен барлық егемен мемлекеті мүше болған БҰҰ-ның, халықаралық бейбітшілікті сақтау, ұжымдық қауіпсіздік пен ынтымақтастықты дамыту институтының құрылуымен беки түсті.

Алайда осыдан кейін іле-шала, 1946 жылы қырғиқабақ соғыс, екі үстем державаның жаһандық геосаяси қарсыласуы басталды: соғыстың бір жағында Варшава пактісі бойынша одақтастарымен бірге КСРО тұрса, екінші жағында НАТО-дағы одақтастарымен бірге АҚШ тұрды. Бұл ретте қырғиқабақ соғысты екі тарап бірдей тартылған жергілікті қақтығыстар қыздыра түсті. Ол үшін Вьетнам мен Ауғанстандағы соғысты айтсақ та жеткілікті. Біріншісі АҚШ-тың имиджіне соққы беріп, оларды 30 жылға жуық уақыт тікелей әскери қақтығыстарға қатысудан бас тартуға мәжбүрлесе, екіншісі Кеңес Одағының ыдырауына себеп болды. Тұтастай, bipolarлық әлемнің тепе-теңдігін ережелер емес, ядролық армагеддон алдындағы үрей ұстап тұрды.

Қырғиқабақ соғыста жеңіске жеткеннен кейін, 90-жылдары батыс әлемі жеңімпаз ретінде дүние жүзіне либералды демократия қағидатын таратумен жаңа жүйе құруға тырысты. Осымен идеологиялық қайшылық, жаһандық революция мен соғыс аяқталады, эсхатологиялық «тарихтың ақыры» болады деп күтілді. Шындық бұл үмітті күл-талқан етті. 1990 және 2020 жылдар аралығын «ақырған отызжылдық» деуге болады. Бұл әлемнің түпкір-түпкіріндегі қанды қақтығыстармен қатар болған геосаяси өзгеріс уақыты еді. Негізгілерін естеріңізге сала кетейін:

1990-1991: Парсы шығанағындағы соғыс; 1991-2001: Югославия соғысы; 1998-2003: Ұлы Африка соғысы – WWII уақытынан бергі өлім-жітімі ең көп зұлмат соғыс; 2001-2021: АҚШ үшін екінші Вьетнамға айналған Ауғанстан және 2003-2011: Ирактағы соғыс; 2008: Ресей-Грузия қақтығысы; 2014-2024: Сириядағы азаматтық соғыс; 2022: Украинада соғыстың басталуы, 2023-2025: Газа секторындағы соғыс; 2026: АҚШ пен Израилдің Иранға қарсы әскери операциясы және бүкіл Таяу Шығыста жағдайдың күрт шиеленісуі.

Осындай үздіксіз қақтығыстар тізбегін отыз жылдан астам уақытқа созылған үшінші дүниежүзілік соғыс деп қарауға болады. Бұған қоса, өрт ошағын сөндіруге тырысқан барлық әрекет жалынды одан әрі өршіте түсті: Ньютонның үшінші заңына сай кескелген әрекет тең қарсылық тудырды.

Ұжымдық қауіпсіздік институттары, ең алдымен, БҰҰ, сондай-ақ ЕҚЫҰ тарапынан әлемдік процестерге қандай да бір ықпал ету мүмкіндігі жоғалды. Тіпті, бұл жағдай орныға түскен тұрақсыздық процесінің бір бөлігіне айналды. Халықаралық бюрократия бірде-бір қақтығыстың алдын ала алмады, тараптарды одан әрі қарсыласуға итермелейтін дәрменсіз декларациялармен ғана шектелді.

Әлем психологиялық тұрғыдан да, ең бастысы, ресурстар жағынан да титықтайды. 2008 жылғы қаржылық дағдарыстан есін әрен жинаған жаһандық экономика пандемиядан кейін рецессияға ұшырады. Соның салдарынан экономикалық өсімнің қарқыны 2008 жылға дейінгі «алтын дәуірмен» салыстырғанда айтарлықтай төмен-

деді. Ирак пен Ауғанстандағы оқиғалар көрсеткендей, демократияны сырттан күштеп енгізу және бөтен құндылықты сіңіру коалиция елдері үшін тым ауыр әрі қауіпті тұзақ болды. Тіпті, бұл саясат ұзаққа созылған қақтығыстарға алып келген елеске айналды. Осылайша, либерализм ұранымен қалыптасқан Батыс жетекшілік еткен монополярлық әлемдік тәртіп өз ішкі қайшылықтарының салдарынан әлсіреді.

«Ақырған отызжылдықтың» басты сабағы айқын: бірде-бір мемлекет немесе мемлекеттер тобы өз идеологиясын өзгелерге күштеп енгізіп, бүкіл әлемді толық бақылауда ұстай алмайды. Тіпті, одақтастарымен бірге әрекет ететін АҚШ сияқты ірі державаның да ресурсы шексіз емес. Оларды сақтап, толықтыру үшін ұзақмерзімді дағдарысқа ұрындырмайтын тұрақты даму қажет.

Иран төңірегіндегі жағдай көрсетіп отырғандай, мұндай өңірлік ірі қақтығыстар жаһандық экономикаға үлкен әсер етеді. Атап айтқанда, Парсы шығанағындағы дағдарыстың ұшығуы мұнай нарығының тұрақсыздануына алып келіп отыр. Бұл, өз кезегінде, мұнай бағасының тұрақтылығына мүдделі Азия мен Еуропаның көптеген еліне аса қолайсыз фактор екені сөзсіз.

Сондықтан белгілі бір деңгейдегі сақтықпен айтар болсақ, алдағы уақытта дағдарыстан шығу жолдарын іздеу халықаралық күн тәртібінде басым бағытқа айналуы ықтимал. Егер солай болса, тарих логикасына сүйенсек, келесі кезеңде жаңа әлемдік тәртіпті қалыптастыру үдерісі басталады. Яғни, күштер тепе-теңдігін қайта бөлу және оны қамтамасыз ететін жаңа халықаралық тетіктер жүйесін қалыптастыру мәселесі алдыңғы қатарға шығады.

ЕСЕЙГЕН ӘЛЕМ

Бүгінде жаһандық күш орталықтары бақылаудан шығып кету қаупі бар. Еуропаның қас ортасындағы және Таяу Шығыстағы соғыстар сияқты болжап болмайтын үдерістерді тежесте ұмтылуда. Бұл жағдай маневр жасау кеңістігін тарылтып, кез келген сәтте қайтарымсыз нүктеден өтіп кету қаупін күшейтеді.

Бір қарағанда, бұл векторға АҚШ-тың 47-Президентінің екінші каденциясының бірінші жылына түспа-түс келген қатаң геосаяси оқиғалар легі қайшы. Атап айтқанда, Америка арнайы жасағының Венесуэла Президентін тұтқындауы және әсіресе, Иранға қарсы әскери операция онсыз да табан тірейтін бар дүниесінен айырылған әлемді кәдімгідей есеңдіретіп жіберді. Сонымен бірге биліктің ережені ұстана бермейтін Дональд Трамптың қолына өтуі тәртіптің қалпына келетініне үміт сыйлаған жаңа кезеңнің хабаршысына айналды. Бұл парадокс емес.

Соңғы кездері қазіргі әлем екіжүзіден арсызға айналды деген пайым бар. Бірақ бұл үстірт баға, идеализм айнасындағы көзқарастың инерциясы. Әлем шындығында есейіп келеді, ал есею оңай процесс емес. Ендігі жерде қамқоршы әрі полиция рөлін қабылдайтын «түзу» көшбасшы, «жақсы адам» жоқ, әмбебап құндылықтар мен идеология да жоқ, әркім өзі үшін жауап береді. Сондай-ақ америкалықтар ұлттық ресурстар есебінен болатын жаһандық алтруизм беруші тарап үшін жай ғана шығын емес, сондай-ақ ол қабылдаушы тарапты инфантилизмге ұшырататынын дер кезінде түсінді.

Жетекші америкалық халықаралық маман Фарид Закария «Ten Lessons for a Post-Pandemic World» атты кітабында америкалықтан кейінгі әлемге көшуді былайша сипаттайды: «Парадокс мынада, Америка өзі жасаған әлемді өзі қиратып жатыр. Бұл кездейсоқ хаос емес, бұл АҚШ-ты сәулетші-ден джапернауатқа айналдыратын ұлттық эгоизмді таңдау».

Алайда бұл жерде джапернауат – құтыдан шыққан жын емес, керісінше, жаңа іргетас қалауға арналған орынды тазалау үшін ғимаратты қирату логикасындағы прораб. Яғни, бұл оқыс оқиға немесе кездейсоқтық емес. Бұл – саналы стратегия. Ұлттық эгоизмді таңдау кері шегіну емес, қайта көптеген күш орталығының жаңа парадигмасында өмір сүрудің әмбебап үлгісі.

Осы жерде мынадай біржақты бағалау туындайды: хаосқа прорабтың өзін немесе өзгерістер сәулетшісі – Президент Трампты кінеулау. Тұтастай алғанда, бұл ұстанымды кен форматты экран көрінісін бір пиксельге дейін тарылтып ықшамдаумен салыстыруға болады. Дональд Трамп – жүйені дағдарысқа

итермелеген тұлға бейнесі екені сөзсіз. Дегенмен ол болмаған күннің өзінде, объективті процестер (либерализм дағдарысы, баламалы күш орталықтарын жандандыру, ресурс үшін күрес) АҚШ-ты осындай көшбасшыны іздеуге мәжбүрлейтін еді.

АҚШ-тың 47-Президентінің тарихи миссиясы – ескі әлемнің жұмыс істемейтін парадигмасын соңына дейін қирату және әлемді есеюге мәжбүрлеу. Харизмасы мықты, қақтығысқа баруға дайын тұратын және дипломатиялық шарттылықты елемейтін Дональд Трамп бұл рөлді мінсіз орындап отыр. Оның болжауы біле бермейтін және бейберекет көрінетін шешімдері бақылаудан шығуға шақ қалған сұрапыл хаосқа барынша қарсы тұра алады.

Америка жотада жарқыраған қаладан өз ресурсы, технологиясы мен әскері бар берік қамалға айналып келеді. АҚШ бұдан әрі Еуропа мен Азияның қауіпсіздігі үшін «жайдан жай» ақы төлегісі келмейді. Ескі ережелердің

тысушысы. Біздің қолымызда баршаға қажет тауар да бар (табиғи ресурстар), қызмет те бар (транзиттік мүмкіндіктер). Енді біз өзіміздің бәсекелестік басымдықтарымызды геосаяси активке айналдырып, Еуразия құрлығында жаңа күштер тепе-теңдігі қалыптасып жатқан кезеңде өз позицияларымызды нығайтта аламыз.

МУЛЬТИПЛЕКСТІК ӘЛЕМДЕГІ ҚАЗАҚСТАН

Америкалық гегемония табан тіреген либералды тәртіптің қирауы, тарифтік соғыстар, АҚШ-тың әлемдік сақшы рөлінен бас тартуы жаңа, орталықтан шығарылған жаһандану процесінде қуатты катализаторға айналды. Әлемдік тәртіптің геометриясы пирамида үлгісінен көлденең желілік құрылым форматына ауысуда. Жаңа сауда жолдарын іздеу, стратегиялық автономиялар мен жергілікті қауіпсіздік жүйесін құру үдерісі жүріп жатыр. Бұрынғы халықаралық қаты-

оптимизмімен әрдайым келісе бермейді. Олар жаңа басталған дәуірге «жоғалған жұмақ» призмасы арқылы қарайды. Батыс элиталары үшін бұл – билікке бағынбау салдарынан таяп қалған бейберекетсіздік уақыты. Яғни, G7 көшбасшылығы әлемінің орнына АҚШ-тың беделді саясаттанушысы Ян Бреммер айтқандай, G-Zero әлемі келді. Бұл дегеніміз нөлдік тәртіп, онда бір ел немесе елдер блогы саяси және экономикалық ықпал жасауға қауқарсыз, әлемдік көшбасшы рөлін қабылдауға және жаһандық күн тәртібін ұсынуға құлықсыз болады.

Батыс зиялыларының пікірінше, мұндай көшбасшылықты түншықтыру жақын уақытта геосаяси рецессияға: одан да ауқымды белгісіздікке, жікшілдікке, жанжалдарға алып келуі ықтимал. Бейберекетсіздікті болдырмау үшін мемлекеттер өздерінің қауіпсіздігі мен экономикалық қауқарын сақтап қалуға тырысып блоктарға біріге бастайды.

Бірақ бүгінде елдердің экономикасы бір-бірімен араласып кеткені соншалық олар

РЕФОРМАЛАР ҚҰБЫЛМАЛЫ ӘЛЕМДЕГІ

настардың орнына икемді, жағдайға сай құрылған одақтар келуде. Мұнда идеология бұрынғыдай маңызды рөл атқармайды. Әлем өркеніет тұрғысынан плюралистік ортаға айналады. Бұл құндылықтарды күштеп сіңіру негізінде туындайтын жаһандық жанжал тәуекелін азайтады.

Регионализмнің ірі теоретиктерінің бірі профессор Амитаб Ачарья біз қадам басқан жаңа әлемді «мультиплекестік әлем» деп атады. Әлемнің мультиплекесті болып құрылу тұжырымы америкалық гегемонияның орнына келген орталықтан шығарылған, көп қатпарлы жүйе саналатын қазіргі әлем тәртібін білдіреді. Бірақ бұл бірнеше ұлы держава үстемдік етуге ұмтылатын көпполярлы әлем емес. Оған қарағанда мультиплекестік

блокта шектеліп қала алмайды. Қалай болғанда да әртүрлі күш орталықтары мен одақтар арасында өзара іс-қимыл жасау үшін кеңістік сақталатын болады. Бұдан басқа, мұндай жүйе жаңа ойыншылардың – орта мемлекеттердің мүддесіне жауап бермейді, олар үшін жаһандық нарықтың барлық қатысушысының мүмкіндіктерін пайдаланып, шұғыл кеңістікке шығу аса маңызды.

Оларға мультиплекестік әлем тәртібі, яғни ұтқырылықты, ресурстарды, қарсы тұра білуді, өз мүдделерін қорғауды талап ететін күрделі көп сатылы экожүйе тиімді. Бұл – орта державалар үшін, яғни, амбициясы бар өңірлік акторлар үшін мүмкіндіктер тереседі. Сондықтан орта державалар өздеріне дербестік, жаһандық құндылықтар тізбегінде лайықты орын беретін, күш орталығының озбырлығынан қорғайтын, жаңа қауіпсіздік одақтарын құруға және дамуға жол ашатын мультиплекестік әлем жасақтауға мүдделі.

Қазақстан – мультиплекестік әлем шындығына ойдағыдай бейімделген орта державаның айқын мысалы. Бұл жай ғана сәттілік немесе кездейсоқ жағдай емес. Бұл – әлемдік аренада өз болмысын дәлелдеген мақсатты стратегияның нәтижесі. Орасан зор дипломатиялық тәжірибесінің арқасында әлем картасындағы еліміздің болашағын көре білген Президентіміз бар деген сөз.

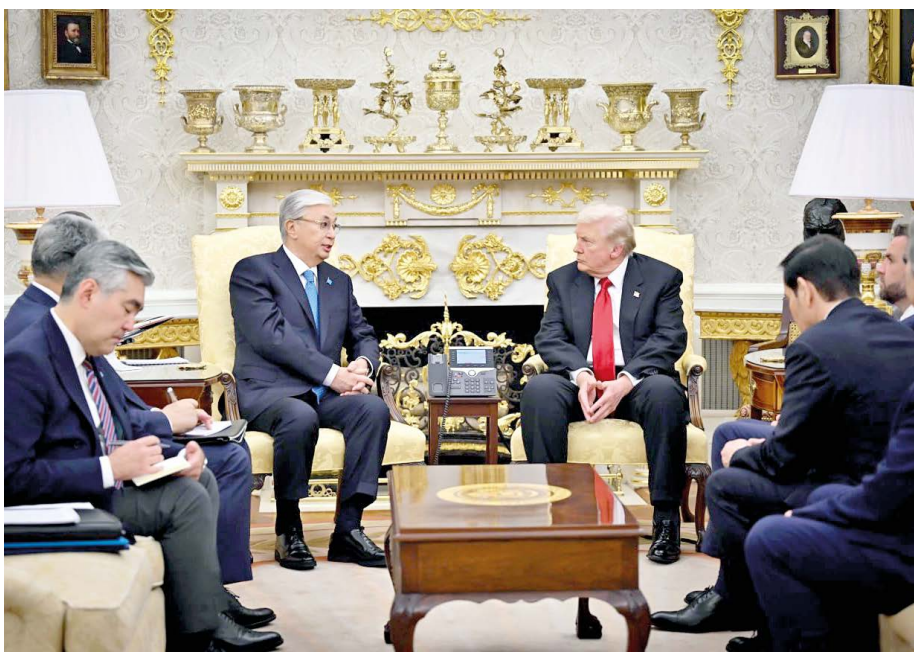
Бізге геосаяси тұрғыдан өсу үшін мұнай, Менделеевтің атақты кестесі, қуатты адам капиталы, әлемнің төрт бұрышымен тоғысқан географиялық орналасу сияқты қажетті алғышарттар әрқашан болды. Алайда осы элементтердің әрқайсысы отыз жылдан астам уақыт бойы синергетикалық әсерсіз өз бетінше жұмыс істеп келді. Біз алып көршілердің тасасында тұрған үлкен әлемнің шетіндегі ұзын көлекесі бар кішкентай ел болып қала бердік.

Сондықтан Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың елді өңірдегі көшбасшы әрі маңызды тізбек ретінде мультиплекестік әлемнің жүйесіне іріктіру жолында жасаған жүйелі қадамдары нағыз жетіспей тұрған элемент немесе синергияны іске қосқан кілт болды. Бұл жерде Мемлекет басшысының бастамаларын шартты түрде бір-бірімен тығыз байланысты негізгі үш бағытқа бөлуге болады. Олар, түптеп келгенде, жаһандық тұрақсыздық жағдайында біздің субъект ретінде танылуымызға, сондай-ақ егемендігімізді нығайтуға бағытталды.

Бірінші – орта держава дипломатиясы. Екінші – көпвекторлық 2.0: күш орталықтары арасындағы теңгерімінен көптеген халықаралық қатар желіге белсенді қатысуға көшу.

Үшінші – дүниежүзімен өзара әрекет ету үлгісін ауыстыру: ресурстарды сатушыдан негізгі желілік торапқа, ағымдардың айна-мас диспетчеріне айналу.

Мультиплекестік әлемде ең күшті ел емес, ең икемді ел жеңеді. Президенттік бастамалар Қазақстанды күрделі әлемдік тәртіптің көлденең желісіндегі басты торапқа, яғни хабқа айналдыруды көздейді. Бұл тұрақтылық пен қауіпсіздікке кепілдік береді: егер жүйенің бір буыны әлсіресе, оны басқа байланыстар толықтырып, тұтастықты сақтап тұрады.

ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ПРОАКТИВТІ КӨПВЕКТОРЛЫ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРІ. БІЗ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАТАҢ САҚТАЛУЫНА ӘРДАЙЫМ МҮДДЕЛІМІЗ ЖӘНЕ ДАУЛАР МЕН ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ ТЕК САЯСИ-ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ЖОЛМЕН ШЕШУ ҚАҒИДАТЫН ҚОЛДАЙМЫЗ. СОНДЫҚТАН ҚАЗАҚСТАН 2024 ЖЫЛЫ АЗАМАТТЫҚ НЫСАНДАР МЕН БЕЙБІТ ХАЛЫҚТЫ ӨСКЕРІ ҚАҚТЫҒЫСТАРДАН ҚОРҒАУҒА АРНАЛҒАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚҚА САЯСИ МІНДЕТТІЛІКТІ КҮШЕЙТУДІ КӨЗДЕЙТІН ЖАҒАҢДЫҚ БАСТАМАҒА БАСТАМАШЫ БОЛҒАН АЛТЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ БІРІ БОЛДЫ.

Мұндай күрделі әлемде мемлекеттер өз қауіпсіздігі мен тұрақтылығы үшін жауапкершілікті өздері көтеруге тиіс. Сондай-ақ енді тұрақтылық бұрынғыдай жаһандық әрі өздігінен қамтамасыз етілетін құбылыс ретінде қарастырылмайды. Әлем бұрынғыдан тұрақты бола қойған жоқ және енді бұрынғы қалпына да қайтып келмейді. Бұл – қауіпкерді де, болжап білуді де қиын жаңа әлемдік тәртіп. Дегенмен ол – бұрынғыдан гөрі ашық, белгілі бір деңгейде шынайы әрі, ең бастысы, Жаһандық Оңтүстік елдері үшін жаңа мүмкіндіктерге жол ашатын жүйе. Мұндай жағдай амбициясы бар орта державаларға, соның ішінде Қазақстанға да, өз даму үлгісін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бұл жағдайда Қазақстан «кіші серіктес» емес, жаһандық нарықтың тең құқылы қа-

әлем көптеген жаңа ойыншының субъектілігіне мүмкіндік береді. Әлемдік тәртіптің бұл тұжырымдамасы «үшінші әлем» деген анықтамадан әлдеқашан асып, ұлы державалардың көлеңкесінен шығып, сұраныс пен демографияның орталығына айналған Жаһандық Оңтүстік елдеріне қатысты шындықты көрсетеді.

Мультиплекестік әлем – қазірдің өзінде қалыптасып шыққан, XXI ғасырдағы есейген, тәуелсіз және әр алуан адамзаттың табиғи күйі. Бұл – көшбасшысы мен қағидасы жоқ, басқарылмайтын, дүлей дауылдың сойқан салуы емес, керісінше, әлем жұртшылығының үнін ескеретін жаһандандудың неғұрлым әртараптандырылған үлгісі.

Сонымен қатар Батыс блогына кіретін мемлекеттер Жаһандық Оңтүстіктің бұл

Осылайша, Қазақстан геосаясат объектісі емес, белсенді субъект стратегиясын таңдады. Еңбек көпполарлықтың орнына негізгі коннектор, өңірлік интегратор, баршаға болжамды серіктес әрі жаһандық желілердегі стратегиялық торап үлгісі келді. Бұл модельдің артықшылығы жеке-дара бағдардың тәуекелінен анағұрлым жоғары, әсіресе, бір күш орталығына баламалы түрде тәуелді болумен салыстырғанда тиімділігі есепте арта түседі.

Қазақстан күрделі мультиплекстік әлемде жойқын дауылдың құрбаны емес, ал бағдар, идея мен мүдде тоғысында өзінің капиталын ұлғайтып отырған белсенді ойыншы. Біздің жаңа ұстанымымыз – бір тарапты таңдау емес, барлық тарапқа бір мезгілде қажет болу. Ұлы державалар блоктарда бөсекелесіп жатқанда, Қазақстан егемен әрі релевантты ел мәртебесін сақтай отырып, көптеген қатар байланыстан ұпайын түткенде отыр. Бұл – өмірдің буырқанған теңізінде Президент Қасым-Жомарт Тоқаев қалыптастырған жаңа модель.

МӘНІ-6: СТРАТЕГИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕР

ОРТА ДЕРЖАВАНЫҢ ЫҚПАЛДЫ ДИПЛОМАТИЯСЫ

Қазақстанның орта держава ретінде мойындалуын еліміздің жаңа жаһандық ұстанымының танылуы деп бағалауға болады. 2024 жылғы қаңтарда Германияның «Ғылым мен саясат қоры» беделді ғылыми-талдау орталығы (SWP) «Орта державалар – халықаралық саясаттағы маңызды акторлар» атты зерттеуін жариялады.

Аталған жинаққа он екі мемлекет енгізілді. Олардың қатарында Түркия, Израиль, Сауд Арабиясы, Үндістан, Индонезия, Мексика, Бразилия және Қазақстан бар. Зерттеуде бұл елдердің басқа мемлекеттерден маңызды өңірлік немесе халықаралық рөлмен және ықпал ету қабілетімен ерекшеленетіні атап көрсетілген. Сондай-ақ олардың әрқайсысына тән өзіндік сипаттамалар бар екеніне мән беріледі. Олар – географиялық орналасуы, демографиялық әлеуеті, экономикалық көрсеткіштері, табиғи ресурстарға байлығы, әскери қуаты немесе саяси харизмасына қатысты ерекшеліктер.

Сонымен қатар орта державаларға тән үш негізгі белгіге назар аударылған. Біріншіден, әлеуметтік және экономикалық теңдік пен жаһандық әділеттілік мәселелерін алдыңғы орынға қоя отырып, экономикалық дамуға басымдық беру. Екіншіден, тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ерекше ден қою. Үшіншіден, ұлттық мүдделер тұрғысынан икемді ынтымақтастық пен әралуандық қағидағарына сүйене отырып, экономикалық даму мен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін стратегиялық дербестікке ұмтылу.

Зерттеуде орта державаларға «көзбе-көз серіктестік» («Partnerschaft auf Augenhöhe») ұмтылу тән екені айтылған. Яғни, бұл ұстаным мемлекеттер экономикалық немесе әскери қуатының айырмашылығына қарамастан, өзара сыйласыпқа, теңқұлылы серіктестік және елдердің бір-бірінің мүдделерін мойындауға негізделген қатынастарды дамытуды көздейді.

Сол 2024 жылғы мамырда Euronews-де Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың «Орта державалар мультилатерализмді құтқара алады» атты бағдарламалық мақаласы жарияланды. Мемлекет басшысы ірі державалар арасындағы сенімнің әлсіреуі және шағын мемлекеттердің ықпалы шектеулі болған жағдайда орта державалардың миссиясы арта түсетінін атап өтеді. Президентіміздің айтуынша, дәл осы елдер тұрақтылықты, бейбітшілік пен дамуды қамтамасыз ету үшін халықаралық деңгейде мультилатерализмді нығайтуға бағытталған іс-қимылдарға бастамашы болып, оны ілгерілетуге тийіс.

Осылайша, Қазақстан Президенті орта державалардың құбылмалы әлемнің күрделі дипломатиялық ландшафтындағы ұстанымын айқындап берді: «Әлемдік алпауыт державалар сияқты жаһандық деңгейде ықпалы болмаса да, біз сияқты елдер дүниежүзілік аренада айтарлықтай әсер етуге мүмкіндік беретін экономикалық әлеуетке, әскери мүмкіндіктерге және саяси ерік пен дипломатиялық шеберлікке ие».

Президент бастамаларының логикасы тұрғысынан алғанда, Қазақстанның орта держава ретінде мойындалуы «байқалды – мойындалды» қағидатына негізделген жай ғана констатация емес, ал мақсатты әрі жүйелі жүргізілген саясаттың нәтижесі екенін атап өткен жөн. Бұл не үшін маңызды? Мультиплекстік әлемде ресми мәртебе сенім мен мүмкіндіктердің жаңа деңгейіне жол ашып, мемлекетке бірқатар нақты артықшылықтар ұсынады.

Орта державаның стратегиялық автономия жолы оқшауланудан қашып, егемендікті сақтай отырып, блоктар арасында маневр жасауға мүмкіндік береді және тәуекелдерді азайтады. Бұл, әсіресе, Батыс елдерінің Ресей және Қытаймен текетіресі жағдайында айрықша мәнге ие. Өйткені орта держава мәртебесі қандай да бір тарапты біржақты таңдауға мәжбүрленуден қорғайды.

Қазақстан болжамды әрі сенімді серіктес ретінде арағайын және медиатор беделіне ие болды. Бұл елді басқа орта державаларға үлгі етуге, коаликтердің құруға және жаһандық тұрақтылыққа өз үлесін қосуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар өңірлік көшбасшылық ықпал етудің маңызды аспектісі айналып отыр. Қазақстан орта держава ре-

тінде Орталық Азияда тұрақтандырушы рөл атқарып келеді.

Сенім мен ықпал экономикалық мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді, ал серіктестікті әртараптандыру санкция немесе қысым тәуекелін төмендетіп, Батыстан да, Шығыстан да инвестициялар мен технологиялар тартуға көмектеседі. Қазақстан әртүрлі нарықтарға қол жеткізіп отыр, ал оның жауапты әрі бейтарап ойыншы мәртебесі санкциялар жағдайында барлық елді (Қытай, Еуропалық Одақ, Ресей) Қазақстанды өз жобаларында сенімді логистикалық серіктес ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Бұл жерде елдің Шығыс пен Батыс, Солтүстік пен Оңтүстік арасындағы стратегиялық көпір рөлі маңызды фактор екенін атап өткен жөн. Қазақстан арқылы 12 халықаралық көлік дәлізі – 5 теміржол және 7 автомобиль жолы өтеді. Бүтінде Қытай мен Еуропа арасындағы құрлық арқылы жүк тасымалының шамамен 85 пайызы еліміздің аумағы арқылы жүзеге асады. 2025 жылдың қоры-

дың қатарында. Соңғы бес жылда ресейлік инвестициялар көлемі \$14 млрд-қа жетті. Екі елдің атом энергетикасы мен басқа стратегиялық бағыттардағы ынтымақтастығының да келешегі зор.

Кейінгі жылдары Қытаймен де қарым-қатынасымыздың қарқыны артқаны белгілі. Екі ел арасындағы мәңгілік жан-жақты стратегиялық серіктестік рухы нақты материалдық иілік әкелді. «Бір белдеу, бір жол» бастамасы біздің өзара тиімді байланысымыздың «күретамирына» айналды. 2025 жылы сыртқы тауар айналымындағы ҚХР үлесі 23,7 пайызға дейін ұлғайып, өзара сауда \$34,1 млрд-қа жетті. Қытай Қазақстан экономикасына \$27 млрд инвестиция салды. 2025 жылы Қытайдың бүкіл Орталық Азиямен тауар айналымы алғаш рет \$106 млрд-тан асты. Бұл Қазақстан жеке-дара емес, күшейіп келе жатқан аймақтық субъектіліктің бір бөлшегі ретінде әрекет етіп отырғанын көрсетеді.

Аймақтағы келесі ірі сауда серіктесі – Еуропалық Одақ. ЕО-ның Орталық Азиямен сауда-саттығының шамамен 80 пайызы біздің елге тиесілі. 2025 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның ЕО елдерімен тауар айналымы \$45,1 млрд немесе барлық сыртқы сауданың 31,3 пайызын құрады. Қазақстан

тың жаңа деңгейіне шығарды. Былтыр қазақ-түрік тауар айналымы \$5,4 млрд-ты құрап, 2024 жылмен салыстырғанда 8,8 пайызға ұлғайды.

Қазақстан Түркиядан басқа Ислам Ынтымақтастығы Ұйымына мүше өзге де елдермен: БАӘ-мен, Сауд Арабиясымен, Малайзиямен, Пәкістанмен және басқа мемлекеттермен көпжақты ынтымақтастықты белсенді дамытып келеді. Соның аясында сауда-экономикалық байланысқа, логистикалық тізбекке және инвестицияға баса мән беріліп отыр. Қазақстан ислам әлемінде азық-түлік қауіпсіздігін нығайтуды үнемі қолдап отырады. Осы ретте Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың Бейбітшілік кеңесінде айтқан Қазақстанның Ғазаға азық-түлік көмегін көрсетуге дайын екені туралы ұсынысы аса маңызды. Осы мақсатпен Қазақстан Таяу Шығыстағы диалог пен қауіпсіздік кеңістігін кеңейту тетігі ретінде Ибраһим келісімдеріне қосылу туралы шешім қабылдады.

Қауіпсіздік мәселелері – Қазақстанның проактивті көпекторлы саясатының негізгі артықшылықтарының бірі. Біз халықаралық құқықтың қатаң сақталуына әрдайым мүдделіміз және даулар мен қақтығыстарды тек саяси-дипломатиялық жолмен шешу қағидатын қолдаймыз. Сондықтан Қазақстан

тындысы бойынша транзит көлемі 6,6 пайызға өсіп, 36,9 млн тоннаны құрады. Ал теңіз порттары арқылы контейнерлік тасымал бір жыл ішінде 29 пайызға артты.

Әрине, ұлы державалар арасындағы шиеленіс ұшыққан кезеңде мұндай маневр жасау аталған артықшылықтардың құнын арттыра түседі. Сонымен қатар жан-жақты қысымды да күшейтеді. Қазақстанның табысы ішкі тұрақтылыққа, экономикалық орнықтылыққа және дипломатиялық шеберлікке, яғни серіктестердің «қызыл сызығын» кесіп өтпей, нәзік тепе-теңдікті сақтай білуге, сонымен бірге өзінің ұлттық мүдделерін батыл қорғауға тікелей байланысты болатыны сөзсіз.

Орта держава мәртебесі – Қазақстанның стратегиялық активі. Бұл – икемділікке, дипломатия мен прагматизмге негізделген жұмсақ күштің ерекше түрі. Құбылмалы әлемде аталған модель Қазақстанға геосаясаттың құрсауында қалып қоймай, өзінің даму жолы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мультиплекстік үлгіні белсенді қолдануға мүмкіндік береді.

КӨПЕКТОРЛЫҚ 2.0

Сыртқы саясаттағы көпекторлық – Қазақстанның тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бергі айрықша ерекшелігі саналады. Сол жылдары ол егемендікті нығайту үшін күш орталықтары арасындағы тепе-теңдікті сақтауға бағытталған еді және қауіпсіз, тәуелсіз сауда мен дипломатиялық алаң қалыптастыруға септігін тигізді. Тепе-теңдік қағидаты отыз жыл бойы жұмыс істеді. Өйткені жаһандық ережелер салыстырмалы түрде біртұтас болып, ұлы державалар «ортада отырғандарға» шыдаммен қарап келген еді.

Қазір Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев сол тұжырымдаманы жаңа жаһандық сын-қатерлерге бейімдеді. Күш орталықтары арасындағы тепе-теңдіктен Қазақстан белсенді түрде көптеген параллель халықаралық желіге қосыла бастады. Біз бір уақытта ЕАЭО мен ШЫҰ, C5+1 және Еуропалық Одақпен кеңейтілген серіктестік келісіміне қол жеткізіп, Түркі мемлекеттері ұйымы мен Ислам Ынтымақтастығы Ұйымына қатысу арқылы аталған алаңдар тоғысатын торапқа айналып отырмыз.

Қазақстан идеологиясына, саяси бағытына, көлеміне немесе қашықтығына қарамастан геосаяси және экономикалық мүдде үшін барлық елмен, барлық жерде ынтымақтастық орнатуға ашық. Бұл саясат соңғы жылдары бұрынғыдай имиджік емес, нақты кірістермен өлшенетін нәтижелер әкелуде.

Бұл жерде Ресей бағыты ерекше маңызға ие. Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2025 жылғы қарашадағы Ресейге мемлекеттік сапары екіжақты ынтымақтастықты жаңа деңгейге көтерді. Нәтижесінде, Жан-жақты стратегиялық серіктестік пен одақтастық жөніндегі декларацияға қол қойылды. Бұл қадам теңдікке, болжамдылыққа және егемендікті өзара құрметтеуге негізделген модельді бекіте түсті. Ресей – Қазақстанның негізгі сауда серіктестерінің бірі. Жалпы, тауар айналымы \$27 млрд-тан асады. 2025 жылы біздің импорттағы ресейлік өнімнің үлесі 29,7 пайызға жетті. Ресей Қазақстан экономикасындағы ірі инвесторлар-

еуропалық бизнестің тартылу орталығы болып қала береді. Бұл тек нарықты ғана емес, сонымен қатар инвестициялар, технологиялар мен стандарттарды әкеліп, өнеркәсіптен бастап цифрлық шешімдерге дейінгі ішкі жаңғыртудың сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Дональд Трамптың екінші каденциясынан бастап Қазақстан мен АҚШ-тың арасы бұрынғыдан да жақындай түскені айқын байқалады. Мемлекет басшылары арасында жылы, өзара құрметке негізделген жеке қарым-қатынас орнады. Қазақстан бұған дейінгі Ибраһим келісімі сияқты, АҚШ Президентінің бастамасымен құрылған жаңа Бейбітшілік кеңесінің негізгі қауіпшілерінің бірі болды. Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Америка көшбасшысының шақыруымен Кеңестің инаугурациялық оты-

рысына қатысып, «Жасампаздық арқылы бейбітшілік» жобасын қолдайтынын мәлімдеді. АҚШ-тан 2025 жылдың өзінде жалпы \$66 млрд-тан астам тікелей инвестиция тартылды. Сондай-ақ \$17 млрд көлемінде ірі келісімдерге қол қойылды. АҚШ-тың аймақтағы елдермен сауда-саттығының шамамен 75 пайызы Қазақстанның үлесіне тиесілі екенін де атап өткен жөн.

Қазақстан орта держава ретінде Орталық Азия субъектілігінің локомитиві санатында әрекет етіп келеді. Мемлекет басшыларының консультативтік кездесулері, оларға Әзербайжан Президентінің қосылуы, сондай-ақ C5+ форматын нығайту мен кеңейту өңірді халықаралық процестерде маңызды рөл атқаратын ұжымдық субъектіге айналдырып отыр. Геосаяси ынтымақтастық экономикалық тұрғыдан да бекемделген. Атап айтқанда, 2025 жылы Қазақстанның Орталық Азиядағы көрші мемлекеттермен тауар айналымы 14,4 пайызға өсіп, \$8,8 млрд-қа жетті.

Түркі әлемі де өңірлік вектормен тығыз байланысты. Ол бұрын «үлкен дипломатияның мәдени қосымшасы» болып келсе, қазір экономикалық және саяси ынтымақтастықтың негізгі бағытына айналды. Қазір мұнда маршруттар, инвестициялар, қауіпсіздік және технологиялар шешуші факторлар болып отыр. Бұл жағдайда Түркия өзінің артып отырған ықпалымен жеке-дара стратегиялық трек ретінде қалыптасты. Қазақстан Президентінің 2025 жылдың жазындағы Анкараға ресми сапары елдерімізді ынтымақтастық-

2024 жылы азаматтық нысандар мен бейбіт халықты әскери қақтығыстардан қорғауға арналған халықаралық гуманитарлық құқыққа саяси міндеттілікті күшейтуді көздейтін Жаһандық бастамаға бастамашы болған алты мемлекеттің бірі болды.

Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев халықаралық ұйымдардың қазіргі институционалдық дағдарысын ескере отырып, Біріккен Ұлттар Ұйымын ауқымды реформалауды және Жаһандық Оңтүстік елдерінің мүдделерін назарға алу үшін БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесін жаңартуды белсенді ұсынып келеді. Мемлекет басшысының бастамалары Бас Ассамблея мен орта державалардың рөлін күшейтуге бағытталған. Бұл қазіргі жағдайда жаһандық қауіпсіздікті, тұрақты бейбітшілікті және әділеттілікті нығайту үшін аса маңызды.

БУФЕРДЕН ХАБҚА: ЖЕЛІЛІК ЕГЕМЕНДІК

Қазіргі әлемде вертикальдық, иерархиялық үлгінің орнына горизонтальдық құрылым келіп жатыр. Оны сипаттау үшін желілік тәсілге мән берген жөн. Яғни, әлемді тек вертикаль (орталық – шеткі аймақ, басшы – бағынышты, ұлы держава – сателлиттер) ретінде емес, ағымдармен байланысты тораптар желісі ретінде қарастыру қажет. Бұрын геосаясат үшін аумақтық бақылау (хартленд, римланд) маңызды болса, қазір аумақ басты ресурс емес, қайта жаһандық желілерге, яғни көлік, қаржы, цифрлық, білім беру желілеріне қосылу маңызды. Қуатты мемлекет – жаһандық ағындар өтетін хаб немесе торап іспеттес. Желілік геосаясаттың формуласы: кімде-кім осындай тораптар мен байланыстарға бақылау жасаса, сол әлемді бақылауына алады.

Қазақстан иерархиялық орталық бола алмайды (АҚШ немесе Қытай сияқты). Бірақ Ресей, Қытай, Еуропа, ислам елдері арасындағы ағындар өтетін торап бола алады. Желілік тәсіл парадигмасындағы көпекторлық 2,0 деңгейі – елді көпірге, ал көпірді хабқа айналдыру стратегиясы. Бұл – жаңа әлемдік тәртіп жағдайында сыртқы саясаттың терең трансформациясы. Қазақстан енді ұлы державалардың мүдделеріне бейімделіп қана қоймай, өзіне қажетті күрделі байланыстар желісін қалыптастырады. Мұнда ол тек буфер емес, басты элемент болады.

Қазақстан үшін тораптарды, яғни капитал, ақпарат, ресурстар мен адамдардың желілік ағындары өтетін күш шоғырланатын негізгі нүктелерді белсенді жалғастыру дәуірі басталады. Қарапайым сөзбен айтқанда, біз «бәрімен бірдей жай дос болу» стратегиясынан «елемеуге болмайтын құндылық құру» стратегиясына ауысамыз. Бүтінде егемендік тек физикалық шекарамен ғана емес, жаһандық архитектуралардағы ұлттық тораптардың қажеттілік дәрежесімен өлшенеді. Егер классикалық көпекторлық жанжалдаспау өнері болса, желілік егемендік – басқаға керек болу өнері. Бұл – мемлекеттің өмірлік маңызы бар әлемдік тізбектерге (энергетикалық, логистикалық, цифрлық) барынша терең интеграциялану деген сөз. Оған қандай да бір қысым жасау бүкіл жүйеге залал келтіреді.

Іс жүзінде бұл қалай жұмыс істейді? Ең айқын кейс ретінде Транскаспий халықаралық көлік бағытын алуға болады. Украина қақтығысы басталғалы бері Ресей мен Беларусь арқылы өтетін Солтүстік дәліздің маңызы күрт төмендеді. Енді әлемнің назары Орталық Азия, Кавказ, Түркия мен Шығыс Еуропа арқылы өтетін Орта дәлізге ауып отыр. Бұл – Қытай мен ЕО-ның теміржолмен жүк тасымалдау желілерін байланыстыратын көп тарапты, ұзақмерзімді бірегей жоба. Осы ретте жолдың ең ұзын және 2022 жылдан бастап ең маңызды бөлігі Қазақстан арқылы өтетінін айта кеткен абзал. Орта дәліз бойынша қытайлық тауарлар ЕО нарығына теңіз жолымен тасымалдауға қарағанда, екі есе жылдамырақ жетеді.

Біз үшін бұл тек экономикалық пайда ғана емес, бұрын қарғысқа айналған географияны геосаяси активке айналдырудың тиімді жолы. Қазақстан Қытай мен Еуропа нарықтарын байланыстыру арқылы «сақтандыру полисіне» ие болды. Егер бұрын логистика тек қызмет қана болса, енді ескі сауда жолдары тоқыраған кезде ол қауіпсіздік пен дамуды қамтамасыз ету тетігіне айналды. Осылайша, Қазақстан географиялық тығырықтан Буразиядағы маңызды тоғыз жолдың торабына айналып келеді.

Осы және басқа да кейстер трансқұрылық желідегі енжарлықтан белсенді тораптың функцияға қарай ілгерілеуді көрсетеді. Жаһандық жеткізу тізбегіндегі бірегейлік кез келген формалды одаққа қарағанда, елдің субъектілігін әлдеқайда жақсы қорғайды. Қазақстан қазір Қытай транзиті, еуропалық сирек кездесетін металдар, ресейлік энергетика, мұнайға салынған америкалық инвестиция сияқты оңдаған желіге табысты интеграцияланған. Бұл ұлттық мүддемізді қорғауды және теңгерімді дамуды қамтамасыз етуге қажетті негіз қалайды.

Қазақстанның желілік егемендігі – жаһандық өзара байланысқа негізделген теңгерімді даму стратегиясы: бұрынғы жайлы орын үшін күрестің орнына біз өзімізді мультиплекстік әлем желісіндегі аса маңызды торапқа айналдырамыз. Бұл елімізге ұлы державалар қысымы болған жағдайда да субъектілігімізді сақтап қалуға мүмкіндік береді, яғни «мені өзіне қажет нәрсені қиратпай, қирата алмайсың» дегенді білдіреді. Осындай жүйелі әрі стратегиялық қадамдардың арқасында Қазақстан теңізге шығатын жолы жоқ landlocked елден құрлықты байланыстыратын land-linked елге айналады.

ҚҰБЫЛМАЛЫ ӘЛЕМДЕГІ ЛАЙЫҚ ОРЫН

Қазіргі құбылмалы ахуалға қарамастан, осы онжылдықтың ортасына қарай әлемнің дағдарыстар тізбегінен біртіндеп шыға бастауының алғашқы белгілерін үлкен сақтықпен атап көрсетуге болады. Алайда қазірдің өзінде қиын-қыстау уақытты бағындырған әлемдік тәртіп бұрынғыдай болмайтыны анық. Себебі бір кездері жаһандық тұрақтылықты қамтамасыз еткен тетіктер бүгінде өзінің тиімділігін жоғалтты. Дегенмен осындай бейберекетсіздіктің өзінен жаңа ойыншылардың қатысуымен қалыптасып келе жатқан жаңа құрылымның алғашқы нышандары айқындала бастады.

Орта держава ретінде Қазақстан үшін бұл – енді жасақталып жатқан жаңа әлемдік тәртіптен лайықты орын алуға берілген тарихи мүмкіндік. Сондықтан бар ерік-жігер мен күш-қуатты осы мақсат жолында пайдалану айрықша маңызға ие. Мемлекет басшысының реформалары мен сыртқы саяси бастамаларының негізгі мәні де – осы. Бұл орайда Президентіміздің көпжылдық дипломатиялық тәжірибесі, халықаралық беделі және құбылмалы әлемнің басымдықтарын көрегендікпен түсіну қабілеті ерекше рөл атқарып отырғаны анық.

Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың тиімді әрі жаңашыл саясаты ұлтымызға жаңа мүмкіндіктер терезесін айқара ашып отыр. Сол терезе арқылы ықпалды, демократиялық мемлекетке айналып, қуатты институттар қалыптасқан, өңір көшбасшысына айналған және XXI ғасырдағы жаңа жаһандық тәртіптен лайықты орын алған болашақ Қазақстанның жарқын бейнесін айқын көреміз.

Біздің жоғалтқанымыз көп қой. Біз Бадам тұрмақ дәуірлерді жоғалттық. Адамзат біздің ұлы өркениетіміз туралы мүлде ұмытқан. Енді соны өзіміз де есіпте ұмыта бастаған жайымыз бар. Маркестің кейіпкерлері сияқты.

Аңыз өрген даласы, әлі күнге мифтік санадан, ілкітөрден тамырын үзбеген адамдары болатын. Қазір қайнаған тіршіліктің ордасына айналып, қызыққұмар туристердің табанында қалған ауылымыз бұрын анамыздың бапшен қайнатқан көжесіндей өз қазанында ғана бұрқылдап жататын.

Әкемді ойласам, оның бетіне ақ жауып, бірнеше адам аулаға тігілген киіз үйге шығарып бара жатқаны ғана көз алдыма келеді. Сосын шешем оның алты қабат аспанның арғы жағына кеткенін айтты. Мен төртінші сынып бітіргенше оны күтіп жүрдім... Бүгінде сол ауылым да әкем кеткен жаққа кеткен сияқты... ал менде бәрін суық ақылмен қабылдайтын қаттылық қана қалыпты. Естеліктер көңілімнің гүлзарында Отырардың жұрты құсап құлазып жатыр.

Қытайды қырық жылға кері шегерген «Мәдениет төңкерісі» дейтін алапаттың басы біздің өлкеде қазақтарды отырақтастырудан, баршаға түсінікті тілмен айтсақ, «колхоздастырудың» қытайлық үлгісінен басталған. Хантәңірдің бауырындағы ру-ру болып отыратын бір ұыс қазақ сонда іркіттей іріпті. Елдің азғантай ауқатты адамдарымен ешкім бір ауыл болғысы келмеген. Дұрысы, қорыққан. Сонымен 50 түтін «бай» бөлек ауыл қонған.

Біздің бала күніміздің өзінде әулет-әулет болып отырып, қит етсе сойылдарын тақымына қысып шығып, жандаса кетуге даяр тұратын «бай әулеттерінің» кеудесі басылмаған. Әлғожаның әулеті, Сұлтанның әулеті, Әлімақынның әулеті деген дүмді аталар болатын. Бірақ бәрі де ары кетсе тоғыз атадан қосылатын бір ел еді.

Бұр анығы адам рухы өзін іздеуден ешқашан айныған емес. Ал адамның өзін тануы мифтен басталады. Бүгінгі адам да – кешегі адам. Ол ертең де осы адам болып қалмақ. Өнердің үлгісі қандай болуы керек екенін ешкім де білмейді. Бәріміз шарқ ұрып соны іздеп жүрміз. Өзімізді іздеп жүрміз. Ал мен өскен ауылдың адамдары мифті де, ертегіні де тарих ретінде қабылдайтын. Рас. Бәрі – миф. Ғылым – теориясы жетілген миф. Саясат – амал-тәсілдері жетілген миф. Бірақ ақшиліктер оған бас қатырып жатпайтын.

Осы болмысы бөлек ауылдың өзеден ерек салттары мен ырымдары бар еді. Бүгінде қал-қадырымызша кітапқа қанып, ғылыми дүниелерге көзіміз жеткенде сол дәстүрлердің сонау VI-VII ғасырларға табан тірейтін ықылым заманның құрдасы екенін біліп, еріксіз бас шайқап, тандайқата боламын. Бала мінезді ауылдың танымы Тонкөкпен құрдас, Күлтегінен замандас болса, қалай тандайқата болмайсың?

Мен өскен ауыл наурызды тойлаудан әлдеқайда ерте бастаушы еді. Үлкендер келісіп, әр жылы 11 ақпанда бір әулет наурыз салуды бастайтын. Соғымнан қалған көрі жілік асылып, жеті дәмнен көже жасалады. Қазанның төрт құлағына күйрек май қойылып, оны жыл тоқ болады деп балаларға жегізетін. Сонымен наурыз басталады. Наурыздап күллі ауыл келеді. Жастарға марқұм аталарының, әжелерінің несібесі деп кеселеп көже ішкізетін. Сосын тұс ауа көкпар басталушы еді. Осы думан сол аядай ауылда бір

МЕНІҢ АУЫЛЫМ АСПАНҒА БОЙ СОЗҒАН АЛЫП ТАУЛАРДЫҢ ОРТАСЫНДА. ПІЛ САУЫРЛЫ ҚЫРАТТАРДЫҢ АРАСЫНДА ТАРЫДАЙ ШАШЫЛҒАН КӨП АУЫЛ, ӘР САЙДА БӨЛЕК ЖАЙЫЛҒАН ЖЫЛҚЫ ҮЙІРІ СИЯҚТЫ ЕДІ. ДҰРЫСЫ, ТАҢ АЛДЫНДА ЖУСАП КЕТКЕН ҚАЛЫҢ ЖЫЛҚЫДАЙ БҰЙЫҒЫП ЖАТАТЫН. СОЛ КӨП АУЫЛДЫҢ АРАСЫНДА МЕНІҢ АУЫЛЫМ ЕРЕКШЕ БОЛАТЫН. МАРКЕСТІҢ МАКОНДОСЫ СИЯҚТЫ.

Наурыз

айға жалғасады. Ақпаннан басталған наурыз айының әр тақ күні бір әулет көже салып, тура бір айға жалғасатын. Әр тақ күні сондай думан. Сол аядай ауылдың үлкендері күні бүгін де солай наурыз салады. Жасымызға жас қосылды деп бір-бірін құттықтап жата-тын. Ол кезде туған күн тойлау дегенді білмейтінбіз. Барлық адам наурызда туған деп ойлаушы едік.

Енді, сіз «Күлтегі» тас бітігінен үзінді Соқыңызшы. «Күлтегі» қоң йылқа, йіті йегірмеке ұчды. Тоқузынч ай йіті отузқа йоқ ертүргіміз. Баркын, бедізің, бітіг таш(ын)

бічін йылқа, йітінч ай йіті отузқа қой алқалды(м)ыз» дейді. Ғалымдар оны «Күлтегі» қой жылы, он жетінші күні өлді. Тоғызыншы айдың жиырма жетісінде жерледік. Мазарын, ою-өрнегін, жазба тасын бешін жылы жетінші айдың жиырма жетісінде тепіс аяқтадық» деп аударған. Мұндағы күнтізбелік мәліметтерді қараңыз:

Қоң йылқа – қой жылы; йіті йегірме – он жетісі күні; Тоқузынч ай – Тоғызыншы ай; йіті отуз – жиырма жетісі; Бічін йыл – Мешін жылы; йітінч ай – жетінші ай. Қарап отырсаңыз, сол кезеңнің өзінде он екі мүшелдік жылнаманың орныққанын байқаймыз. Сонымен қатар қазақ ішінде күні бүгінге дейін ауызекі айтылатын айларды нөмірлеп айта-тынын байқаймыз.

Осы мәтінге сүйенген көне түркі жазуларын зерттеуші Ғұбайдолла Айдаров өзінің зерттеуінде «Күлтегі» 731 жылдың 27 ақа-

нында қайтыс болды» деп тұжырым жасайды. Осындай нақтылау Ю.Зуевтің еңбегінде де бар. Осындай көптеген деректі саралай келе, ғалым Серікбол Қондыбай «қой жылының он жетісі» деген дата «27 ақпан» дейді. «Осы зерттеушілердің көрсеткен датасы дұрыс болған жағдайда, жыл басы ақпан айының 10-ынан басталатын болып шығады» (10 + 17 = 27 ақпан) деген қызықты тұжырым жасайды. Демек, осы ескі жылнаманың журнағы тау бауырындағы шағын елдің санасында сақталып, көкірегінде қаталып, 14 ғасыр бойы ұмытылмай келе жатқаны ғой.

Ал бәлкі ғалым Әбүтәліп Орынғазының «Қазақ күнтізбе жүйесінің лексика-фразеологиялық бірліктері» атты диссертациясында «қарт наурыз» күнтізбесінде ақпан айының бірінші жартысында, Айдың бір жаңасында қамбар жұлдызымен тоғысуы жыл басы ретінде «ақтың мейрамы» деген атпен тойланған.

Қамбар тоғысы – өзіндік жүйесі бар күн қайыру. Оның басы – бірдің айы. Жыл басын тойлау – айдың бірінші жаңасында басталады. Яғни, айға тәу ету салты қатаң сақталады. Мейрамның аты «Қызыр ата мейрамы» немесе «Ақтың мейрамы» деп аталған» деген дерек келтіреді.

Ал жинһанез Маркополо «ақтың мейрамы күні барша жан үстіне ақ киетін болған. Бір-біріне ақ түсті зат сыйлаған. Бір-бірімен құшақтасып, төс түйістіріп көріскен» деп тасқа қашағандай таңбалаған.

Өздеріңіз аңғарғандай, қазақтың жұлдыз санауының ескі бір ғұрпы қиян даланың бір қуысындағы менің ескі ауылымда журнағы сақталыпты. Ескілердің жадына, елдің өткен тарихына бойлаған сайын көкірегің кеніе бермек. Сол ауылымда ескіліктің, ілкі танымның елесі мен журнағы көп еді.

Ал-ғажәп! Сол күні «Ататүрік» саябағында ауқымды мерекелік бағдарлама ұйымдастырылып, шығармашылық ұжымдар өнер көрсетті. Қала тұрғындары үшін арнайы А1 алаңдары жұмыс істеп, келушілер жасанды интеллект көмегімен ұлттық киімдегі фотосуреттер жасай алды. «Хан Шатыр» сауда-ойын-сауық орталығында Tartus Fest спорттық фестивалі өтіп, қатысушылар ұлттық ойындар мен

А1-ға қарсы тоғызқұмалақтан бақ сынады. 14-15 наурыз күндері қалада Nauyuz Sale азық-түлік жәрмеңкелері ұйымдастырылып, тұрғындар жергілікті өнімдерді тиімді бағамен сатып алды.

15 наурыз – Қайырымдылық күні аясында «Ардагерлерді ардақтайық» акциясы өтіп, мұқтаж жандарға көмек көрсетілді. Сонымен қатар «Тілек ағашы» жобасы іске қосылып,

Күлтегінен КҮРДАС ЕЛ

Сондай таңданарлық естеліктің бірі студент кезімде болған. Біздің ауылда жылан әулетін «АБАҚАЙ» деп тергейтін. Тергеу деген бұл күнде құқықтық сипат алып «тергеу-тексеру» мәнін беріп кетті ғой. Дәстүрлі қазақ қоғамында адамның немесе заттың атын атамай, табу сөз қолдануды «ат тергеу» деуші еді. Абақай әулетіне зарар келтірмейтін. Жылан елін өздерімен қоңсы қонған намысқой, кекшіл ауыл деп білетін. Олардың қажет болса, көшкен елдің соңынан айлық жер болса да қуып жетіп, кегін алатынын аңыз қылып айтатын. Белгісіз көршілерінен әрі сескеніп, әрі сыйласып отыратын. Ордалы жыланның тәртібі, жыланмен арбасқан тарымшылардың хикаясы, Кегін қуып келген жыланның әңгімесі ауылда көп болатын. Сол кезде атын тергеп, «АБАҚАЙ» деп отырушы еді.

Қамбар тоғысы – өзіндік жүйесі бар күн қайыру. Оның басы – бірдің айы. Жыл басын тойлау – айдың бірінші жаңасында басталады. Яғни, айға тәу ету салты қатаң сақталады. Мейрамның аты «Қызыр ата мейрамы» немесе «Ақтың мейрамы» деп аталған» деген дерек келтіреді.

Әлкисса, арман қуып, Еуразия ұлттық университетіне оқуға түскен шағымда сол «АБАҚАЙ» алдымнан шықты. Бірақ мен ол кезде оның тамыры соншама тереңге кеткен ескі мәдениеттің куәсі екенін білмейтін едім.

Бірде Журналистика факультетінде студенттер ұйымдастырған әлдебір кеш болатын болып, сонда бардым. Ертедеу келіп алған екенмін. Залда адам жоқ. Тек алдыңғы қатарда белгілі ақын, сол кезде Филология факультетіндегі Қытай тілі кафедрасының меңгерушісі, профессор Дүкен Мәсімханұлы отырғанын көзім шалып, қасына барып сөлем бердім. Біз әңгімелесіп отырғанда қасы-

мызға бір ақ шашты кісі келді. Келді де Дүкен ағамызға:

– Әй, Дүкен, абақай деген не? – деп төтесінен сурақ қойды. Дүкен ағамыз сәл кідіріп қалды да:

– Билмейді екем, – деді. Сонда әлгі кісі: – А, сен қызыл емес пе едің? – деді. Дүкен аға сырбаз жымыпп, мені нұсқады: – Міне, сізге қызыл керек болса. Ағамыз маған бұрылды. – Абақай деген не? – Жылан. – Ендеше, сен настоящий қызаысың.

Мен түк те түсінбей анырып қалдым. Ішімнен «менің руымның бұған қандай қатысы бар» деп ойлап тұрмын. Ол күдігімді аңғарса керек. Өзін сабақтады.

– Қай – ескі түркі сөзі. Жыланның әуелгі атауы – қай. Бірақ біздің танымымызға сай, оны тергеу атымен «жылан» деп атаған. Кейін бірте-бірте тергеу аты алға шығып, өз атауы ұмытыла бастаған. Сол мың жылдық ескі сөз тек қызыл арасында ғана сақталған. Ал аба – басқалқа, сардар деген сөз. Қысқасы, абақай – жылан патшасы. Осы түркі заманының ескі атауы тек қызылдар арасында ғана сақталған. Мен шетелден келген ағайыннан көп сурадым, – деді.

Соның арасында ел жиналды. Кеш басталды. Кештен кейін білдім. Марат Уатқан деген ағамыз екен. Бұл әңгіме санамның терең түпкірінде қалып қойды. Егер ғалым Серікбол Қондыбайдың бір мақаласы көкірегімді түртпегенде, мүмкін, ұмытып та кетер ме едім. Тамыры мың жылдықтарға жайылған осы қаһарлы сөздің тағдыр талаянында тұтас түркінің жүріп өткен тарихи кешуі жатқандай...

Көне түркі және Алтай халықтарында «қай» сөзі жылан деген мағынаны білдіреді. Профессор Жамбыл Артықбаев «Абақай туралы ертеректе бір емес бірнеше мақала жазғанмын, ол атаудың этимологиясы түсінікті – Аба қай дегеніңіз – Ата жылан.

Оны анықтау үшін сөздік аударуын да қажеті жоқ, ол сөздің мағынасын кезінде Көкше мен Қараөткел арасын, қазір Іленің жоғарғы жағын мекендеп отырған қызылдар сақтап отыр» деген тұжырымы да көп ойға түрткі болды.

Ал, Әбілғазы баһадүр ханның атақты «Түрік шежіресінде» Қайы тайпасының таңбасы сызылып, жылан түрінде бейнеленеді. Бұл ежелгі тайпаның атауы мен таңбасындағы осы ұқсастықтар тіптен кездейсоқтық емес.

Есімізге лингвист Құдайберген Жұбановтың «Тарихты тану үшін өлі мәтіндерді емес, тірі халықтың тілін зерттеу керек» деген сөзі осындайдай жаңғырып алдыңнан шығады. Шынымен де, қазақтың бір шағын руы қызайдың тілінде тамыры ғұн кезеңіне барып тірелетін ежелгі сөз, түркі заманынан қалған ескі дәстүр сақталып тұрған болса, бұл біздің халқымыздың алып теректей тереңге кеткен тамырын білдірмей ме?

Арғы жағы талапты зерттеушілерге аманат. Туған ауылымызды еске алғанда, көкіректе қатталып қалған естеліктер осылай жүрек тебіренте бермек. Тамат-тамат.

Ербол АЛШЫНБАЙ

Елорда Ұлы күнді қалай қарсы алды?

Астанада көктемнің басты мерекесі Наурыз мейрамына орай ауқымды мерекелік бағдарлама ұйымдастырылды. Биыл елордада 200-ден астам түрлі бағыттағы іс-шара мен акция өткізу жоспарланған. Дәстүр бойынша «Наурызнама» онкүндігінің әр күні ұлттық құндылықтар мен белгілі бір тақырыпқа арналды.

Биылғы мерекенің басты ерекшелігі – цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарының кеңінен қолданылуы. Қалада заманауи интерактивті алаңдар құрылып, тұрғындар ұлттық дәстүрлер мен жаңа технологиялардың үйлесімін көре алды.

Наурызнама 14 наурызда Көрісу күні – Амал мерекесінен басталды. Бұл күні елорданың түрлі алаңдарында ұлттық дәстүрлер жаңғыртылып, «Көрісу» рәсімдері ұйымдастырылды. Достық үйінде өткен іс-шарада ақсақалдар мен аналар бата беріп, амандасу мәдениетін насихаттады. Сонымен қатар ғылыми-этнографиялық конференциялар мен көрмелер өтті.

Сол күні «Ататүрік» саябағында ауқымды мерекелік бағдарлама ұйымдастырылып, шығармашылық ұжымдар өнер көрсетті. Қала тұрғындары үшін арнайы А1 алаңдары жұмыс істеп, келушілер жасанды интеллект көмегімен ұлттық киімдегі фотосуреттер жасай алды. «Хан Шатыр» сауда-ойын-сауық орталығында Tartus Fest спорттық фестивалі өтіп, қатысушылар ұлттық ойындар мен

А1-ға қарсы тоғызқұмалақтан бақ сынады. 14-15 наурыз күндері қалада Nauyuz Sale азық-түлік жәрмеңкелері ұйымдастырылып, тұрғындар жергілікті өнімдерді тиімді бағамен сатып алды.

15 наурыз – Қайырымдылық күні аясында «Ардагерлерді ардақтайық» акциясы өтіп, мұқтаж жандарға көмек көрсетілді. Сонымен қатар «Тілек ағашы» жобасы іске қосылып,

балалардың армандарын орындауға мүмкіндік берілді. Қалада бірқатар қайырымдылық және әлеуметтік акциялар ұйымдастырылды.

16 наурыз – Мәдениет және ұлттық дәстүрлер күні түрлі концерттермен, көрмелермен және театрландырылған қойылымдармен ерекшеленді. Е.Рахмадиев атындағы филармонияда мерекелік іс-шара өтіп, театр сахналарында арнайы қойылымдар ұсынылды. Білім беру ұйымдарында ұлттық құндылықтарды дәріптейтін сабақтар мен шеберлік сағаттары ұйымдастырылды.

17 наурыз – Шаңырақ күні отбасылық құндылықтарды насихаттауға арналды. Бұл күні жас отбасылар арасында жарыстар, флешмобтар және дәстүрлі рәсімдер өтті. Көпбалалы аналарға мемлекеттік наградалар табысталды.

18 наурыз – Ұлттық киім күні аясында қалада сән көрсетілімдері, көрмелер мен мәдени іс-шаралар ұйымдастырылды. Тұрғындар ұлттық киім киіп, арнайы челленджге қатысты. Театрландырылған бағдарламалар мен шығармашылық кештер көпшілікке ұсынылды.

19 наурыз – Жаңару күні. Кеше елордада тазалық, жаңару және экологиялық мәдениетті қалыптастыруға бағытталған іс-шаралар өтті. Қала бойынша сенбіліктер ұйымдастырылып, «Таза Қазақстан» акциясы аясында аулалар тазартылуда. Білім беру

ұйымдарында «Өзіңнен баста» челленджі басталып, оқушылар экологиялық жауапкершілікті насихаттауда. Сонымен қатар заманауи технологиялар арқылы болашақ мамандықтармен таныстыру шаралары өтуде.

Алдағы күндері Наурыз мерекесі одан әрі жалғасады. Бүгін, 20 наурыз – Ұлттық спорт күніне орай қалада ұлттық ойындардан жарыстар мен көрсетілімдер өтеді. Ат спорты кешендерінде дәстүрлі ойындар көрсетіліп, «Ұлы дала ойындары» спорттық эстафетасы ұйымдастырылады.

21 наурыз – Ынтымақ күні аясында Астананың басты алаңдарында үлкен концерттер мен мерекелік бағдарламалар ұсынылды. Сонымен қатар роботтар мен заманауи технологиялардың қатысуымен арнайы шоу көрсетілімдері ұйымдастырылады.

22 наурыз – Жаңа жылдың басталу күні. Бұл күні елорданың барлық ірі алаңдарында ауқымды концерттер, жәрмеңкелер мен ұлттық спорт түрлерінен жарыстар өтеді. Қала тұрғындары үшін мерекелік бағдарламалар танертеннен кешке дейін жалғасады.

Наурызнаманың қорытындысы 23 наурыз – Тазару күнімен аяқталады. Бұл күні қала бойынша экологиялық акциялар өтіп, тұрғындар тазалық жұмыстарын жүргізеді. Сонымен қатар елорда халықаралық «Жер сағаты» акциясына қосылып, табиғатты қорғауға бағытталған бастамаларды қолдайды.

Биыл «Шалқар» радиосының құрылғанына 60 жыл толды. Ұлттың «өшкенін жаңдырып, өлгенін тірілтуге» ерекше үлес қосқан радио қалай құрылды, қандай кезеңді бастан өткерді? Осы сурақтар Төңірегінде «Шалқар» радиосы алғаш құрылған жылдардан бастап ұзақ жыл еңбек еткен ардагер журналист Руслана Құдайбергеновамен әңгімелескен едік.

РАДИОҒА АРНАЙЫ КОНКУРС АРҚЫЛЫ ҚАБЫЛДАНДЫМ

– Руслана апай, биыл, 2026 жылы «Шалқар» радиосының негізі қаланғанына 60 жыл толды. Осы радионың қалыптасу кезеңінде көптеген аға-апамызбен бірге, өзіңіз де тұрсыз. «Шалқар» 1966 жылы эфирге шыға бастаса, Сіз 1967 жылы Қазақ радиосына жұмысқа тұрған екенсіз. Сол кезеңдерді бір сәт еске түсірсек... «Шалқар» радиосы әу баста қалай құрылған еді?

– Жалпы, менің радиоға келуім «Шалқар» бағдарламасының және шетелге хабар тарататын редакцияның ашылуымен байланысты болды. 1966 жылғы 1 қаңтарда «Шалқар» бағдарламасы алғаш эфирге шығып, 1967 жылы осы екі редакцияға жас журналистерді жұмысқа қабылдау үшін конкурс жарияланыпты. Мен ол кезде 5-курстың студентімін. Қазақ Мемлекеттік Университетінде (қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ) Филология факультетінде оқимын. Сол кездегі дипломдық жұмысымның жетекшісі профессор Сұлтанғали Садырбаев: «Тарих ғылымдарының докторы, профессор Ғаббас Жұматовтың орыс тілінде жазылған брошюрасын қазақшаға аудару керек. Руслана, сен осыны аударып бересің бе?» деп сұрады. «Көрейін» дедім де бір күні кітапханада сол брошюраны аударып отырғанымда телевизидениеде сол кездері жұмыс істеп жүрген Ажар Файзоллақызы келіп: «Сен не істеп отырсың?» деп сұрады. Мен: «Аударма жасап жатырмын» дедім. «Оо, сен аудара білесің бе?» деді. «Шаман-шаркымызға қарай аударып отырмын. Кейін жетекшіме көрсетемін» дедім. Оның айтқаны: «Сен босқа отырма, биыл оқу бітіресіңдер. Қазақ радиосы конкурс жариялап жатыр. Сол конкурсқа қатыспайсың ба, аудармашы керек деп жатыр. Орыс тілінен қазақ тіліне аударатын аудармашылар жоқ. Сен келсейші» дегеннен кейін, бағымды сынап көрейінші деп ойладым. Бәлкім, конкурстан өтермін. Өтпесем, онда жолдамамен жіберген жағына, Семейге пединститутқа бара берермін деймін. Ол кезде жоғары оқу бітіргенінде жолдамамен жанжаққа жіберетін. Бұл 1967 жылғы қаңтар болатын.

Сонымен конкурсқа қатыстым. Көп адам болды, үлкен ағалар бақтарын сынады. Солардың ішінен өтіп кеттім. Бір ай сынақ мерзімі дейтін. Сол сынақ мерзімінен өтіп, редакцияның берген тапсырмаларын бәрін орындап, содан Радионың басшылығы мені жұмысқа қабылдауға ұйғарым жасап, бұйрық шығарды. Сөйтіп, «Шалқар» бағдарламасына топ етіп, келе қалдым. Келсем Дулат Исабеков, Досан Жанботаев, Жеңіс Қашқынов, Нұрсұлтан Әлімқұлов, Кеңесжан Шалқаров сияқты таныс та бейтаныс кісілер отыр екен. Қасымхан Ерсарин ағамыз «Шалқарда» бөлім меңгерушісі екен. Ол кезде Бас редакторымыз Едіге Әбдіғалпаров болатын. Алғашқы кезде «Шалқар» бөлек редакция болған жоқ. «Шалқар» – «Соңғы хабарлар» редакциясының бір бөлімі, яғни, «Соңғы хабарлар» мен «Шалқар» бір редакция болды.

– Сонда «Шалқар» радиосында жұмыс істеу үшін конкурс жариялап отыр ғой?

– Иә, сол кезде «Соңғы хабарлар» редакциясына да, «Шалқар» бағдарламасына да аудармашы керек болып жатыр екен. Өйткені «Соңғы хабарлардағы» аудармашы «Шалқар» үшін де хабар жасайды. Сонда мені «Шалқар» үшін хабар жасайтын редактор ретінде жұмысқа қабылдады. Танымдық бағдарламалар жасайтын редакторлар бөлек болды. Бірақ барлығы бір редакция ішінде отырды. Ал біздің жетекшіміз, әрине, Сәрсен Шұғайыпұлы Оспанов ағамыз болды.

– Сәрсен Оспанов ағамызды «Шалқардың» алғашқы бас редакторы деп айтуға бола ма?

– Жоқ, олай деуге келмейді. Өйткені ол кезде «Шалқардың» бас редакторы деп айтпайтұғын. Бөлім меңгерушісі, аға редакторлар және редакторлар болатын. Бірақ «Шалқардан» өтетін 5-10 минуттық хабарлардың бөріне Сәрсен аға жауапты болатын. Сол тұста Сәрсен ағаның лауазымы аға редактор болды. Кейін уақыт өте келе Сәрсен аға да «Шалқар» редакциясының бас редакторы атанды.

– Сол кезде «Шалқарда» кімдер жұмыс істеді? Әріптестеріңіз туралы айтсаңыз.

– «Шалқарда» көп адам болған жоқ. «Соңғы хабарлар» редакциясында жұмыс істейтін редакторлар «Шалқарға» да хабарлар әзірлеп тұратын. Өйткені әрқайсысы өз жұктесімен сөйісес екі жаққа да жаңалықтар мен хабарлар дайындап отырды.

– Ал «Соңғы хабарлар» редакциясында кімдер жұмыс істеді?

– Ол кезде Мәлік Қарағұлов, Сәрсен Оспанов, Кекілбай Нұсіпбеков, Нұрсейіт Ерубасев, Санақбай Бөлеков, Сәлімгерей Сұлтанғалиев дейтін ағаларымыз жұмыс істеді.

«Шалқар» алғашқы кезде екі сағаттық бағдарлама болды. Кешке қарай жеке толқында эфирге шықты. Дулат Исабеков, Досан Жанботаев, Жеңіс Қашқынов, Қасымхан Ерсарин, Нұрсұлтан Әлімқұлов, Серік Тұрғынбеков, Жеңіс Ақпанбет сияқты бір топ қаламгерлер, ақын-жазушылар журналистер «Шалқар» бағдарламасына топтастырылды.

– Эфир уақыты біртіндеп ұзарды ма?

– Иә, жылдар өте хабарлардың көлемі ұлғая бастады. Алдымен 2 сағатқа, содан кейін 6 сағатқа ұзарды. Одан кейін 10 сағат, 12 сағат болды. 1980 жылдары «Ауыл өмірі» радиостансасы сияқты «Шалқар» да ақпаратты-сазды радиостанса деп аталды.

– «Ауыл өмірі» деген радиостанса болды деп жатырсыз. Оқырманға түсінікті болуы үшін «Ауыл өмірі» радиостансасы туралы қысқаша мәлімет бере кетсеңіз. Жеке радио болды ма?

Руслана ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА, ардагер радиожурналист:

«Шалқар»

– Жоқ, радио емес, ол да редакция болды. Бірақ жеке радиотолқында хабар таратты. «Ауыл өмірі» радиостансасының толқыны бөлек. «Қазақ радиосының» толқыны бөлек, «Шалқардың» толқыны бөлек және шетелге хабар тарататын «Иновещания» дейтін редакцияның толқыны бөлек болды.

«Ауыл өмірінің» бас редакторы Абай Өтегенов, Шаншархан Төрегелдиев – бөлім меңгерушісі, Мұқан Мамаев, Ғәкку Балтабаев, Ерлан Қожагелдиев және басқа да азаматтар жұмыс істеді. Арасында жалғыз қыз бала – Бағдат Мүптекесева болды.

Қазақ радиосында 80-жылдары көптеген салалық редакция жұмыс істеді. «Соңғы хабарлар» бас редакциясы, «Насихат» бас редакциясы, Музыка хабарлары бас редакциясы, Әдебиет және өнер бас редакциясы, Балалар мен жастар бас редакциясы, «Шалқар» бас редакциясы, Одақтас республикалар радиоларымен хабар алмасатын редакция.

1994 жылдан 1997 жылға дейін «Шалқардың» жетекшісі болдым. Сол 1994 жылы «Қазақстан» телерадио корпорациясына төраға болып Ләйлә Бекетова келді. Әр келген бастық бір жаңалық әкелісі келеді ғой. Қазақ радиосын екіге бөліп, «Республикалық 1-бағдарлама» деп Қазақ радиосын атады. «Республикалық 2-бағдарлама» деп «Шалқарды» атады. Сол 1-арнаның басшысы Құсман Ігісін, 2-арнаның басшысы мен болдым. Яғни, сол кезде 2-арнаның директоры сияқты. 1-арна басшысы Құсман Ігісін екеуміз ақылдаса келе, екі арнаға екі директор емес, жалпы Қазақ радиосына бір Бас директор болуы керек екенін Л.Бекетоваға түсіндірдік. «Директор емес бізді, арнаның жетекшісі» деген дұрыс дедік. Дегенмен бір жылдан кейін жетекші дегенді алып тастады да, 1995 жылы «Шалқардың» бас редакторы болдым. Демек, алғаш 1967 жылы «Шалқар» радиосына келіп, 1994 жылы 2-арна – «Шалқар» бағдарламасының жетекшісі, бас редакторы болдым.

– «Шалқар» бағдарламасы «Соңғы хабарлар» редакциясынан қай жылдары жеке редакция болып бөлініп шықты?

– Шамамен 1970 жылдары «Шалқар» жеке редакция болып бөлініп шықты.

– Сонымен, апай, «Шалқардың» басшылары туралы айтатын болсақ, ең басында Едіге Әбдіғалпаров ағамыз тұратын шығар?

– Ол кезде бас редактор қазақ болса, оның орынбасары орыс болуы керек. Бас редактор орыс болса, оның орынбасары қазақ болуы керек. Едіге Әбдіғалпаров – орыстілді журналист болды. Бірақ қазақша тазасөйлейтін. Ол «Соңғы хабарлардың» бас редакторы, екі тілде де қарай беретін. «Шалқар» – «Соңғы хабарлар» редакциясының ішіндегі «Ақпаратты-сазды бағдарлама» болғандықтан, ол кісі де басқарды, жауапты болды деп айтуға болады. Егер мұрағатты көтерсек, «Шалқардың» алғашқы басшысы құжат бойынша Едіге Әбдіғалпаров болып шығады.

Одан кейін Бек Дәулетбаев, Кенжебек Есімов, Мадрид Рысбеков ағаларымыз басшылық жасады.

– «ШАЛҚАРДЫ» МӘСКЕУ ЭЗЕР БЕКІТТІ

– Сіз бір сұхбатыңызда Мифтах Жантикин деген ағамыздың еңбегі туралы айтқан едіңіз, осы «Шалқар» арнасының ашылуына көп еңбек сіңірген деп едіңіз...

– Кеңес Одағының кезі. Украинада «Промин» ақпаратты-сазды бағдарлама украин тілінде хабар тарататын. Мәскеуде «Маяк» радиостансасы ашылды.

– Біз 1960 жылдары ғой?

– Иә, сонымен біздің Қазақстанда тек қана қазақ тілінде хабар беретін бір арна керек болды. Ол кезде Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы Радио және теледидар Комитеті болатын. Комитет басшылығы Мәскеудегі Орталық Комитетпен келісе, кеңесе отырып, ана тілімізде хабар тарататын бағдарлама ашу мәселесін қояды. Ол кезде барлығы Орталықтан, Мәскеуден шешіледі ғой. Соған бірнеше рет қағат құжаттарды алып барып, қайтып келген жағдайлар болған. Қабылдамаған. «Кейінірек көрейік» деп сырғыпта жауап беріп отырған. Бірақ сол тұста «Промин» мен «Маяк» сияқты радиоарна жұмыс істеп тұрғаны бізге пайдалы болды. Қазақ радиосында Екінші дүниежүзілік соғыс ардагері, екі тілде бірдей сөйлейтін мықты журналист Мифтах Жантикин деген ағамыз болды. Құжаттарды реттеуді сол кісіге тапсырған ғой. Мәскеуліктердің қарсылығына орыс тілінде тойтарыс

ҚАЛАЙ?
ҚҰРЫЛДЫ!

бері алатын, қазақтарға қазақша түсіндіре алатын Мифтах Жантикин ағамызға қазақ тілінде хабар тарататын жеке радио бағдарламасының қажет екенін дәлелдеу оңай болған жоқ.

Мәскеуге бірнеше рет барып құжаттарды өткізсе, құжаттар артынан қайтып келе берді. Мифтах ағамыз соңғы барғанында екі ай жатады Мәскеуде. Біресе ана қағаз керек, біресе мына қағаз керек деп сұрайтын көрінеді. Мифтах Жантикин ағамыз сол жерден кетпей, қажетті құжаттарды ұшақ арқылы, ары-бері ұшқан жолаушылар арқылы алдырып отырған екен. Сөйтіп, Мифтах ағамыз екі ай Мәскеуде жатып, «Шалқар» бағдарламасын ашуға бұйрық шығартып қайтқан екен. Бұл 1965 жыл еді.

Сол басшылықтың, ұжымның, халықтың, Мифтах Жантикин ағамыздың арқасында 1966 жылы 1 қаңтарда «Шалқар» бағдарламасы алғаш рет әуе толқынына шықты. Басында тәулігіне 2 сағат хабар таратты.

– Мифтах ағамызды көрдіңіз бе, бірге жұмыс істеген шығарсыздар?

– Иә, көрдім. Ол кісі кейін басқа жұмысқа ауысып кетті.

– Руслана апай, жазушы Дулат Исабековтермен бірге жұмыс істедің деісіз. Дулат ағамыз сол кездерде қандай жұмыс істеді?

ОЛ КЕЗДЕ ҚАЗАҚ КСР МИНИСТРЛЕР КЕҢЕСІ ЖАНЫНДАҒЫ РАДИО ЖӘНЕ ТЕЛЕДИДАР КОМИТЕТІ БОЛАТЫН. КОМИТЕТ БАСШЫЛЫҒЫ МӘСКЕУДЕГІ ОРТАЛЫҚ КОМИТЕТТІПЕН КЕЛІСЕ, КЕҢЕСЕ ОТЫРЫП, АНА ТІЛІМІЗДЕ ХАБАР ТАРАТАТЫН БАҒДАРЛАМА АШУ МӘСЕЛЕСІН ҚОЯДЫ. ОЛ КЕЗДЕ БАРЛЫҒЫ ОРТАЛЫҚТАН, МӘСКЕУДЕН ШЕШІЛЕДІ ҒОЙ.

– «Шалқар» бағдарламасында алғашқы жылдары жұмыс істеген редакторлардың ішінде Серік Тұрғынбеков екеуміз ғана қалдық. Ал бұрынғы бас редакторлардың барлығы о дүниелік болып кетті. Өзімді 60 жылдық тарихы бар «Шалқар» бағдарламасының 59 жылының күзетерімін деп айтуыма болады.

Дулат Исабеков 1966 жылы «Шалқар» ашылғанда алғашқылардың бірі болып жұмысқа тұрған екен. 1967 жылы мен келдім. Ол бізден бір курс жоғары оқыған болатын. Дулат Исабеков әдеби хабарлар, одан кейін «Жанында жүр жақсы адам» деген хабар жасады. Сол жылдары жас жазушы Дулат Исабеков, ақындар Нұрсұлтан Әлімқұлов пен Жеңіс Қашқыновтар әдебиет тақырыптары бойынша «Шалқарға» хабар әзірледі. «Замандастар», «Сөзі түскен сұхбат», «Бүгінгі күн тақырыбы» деген хабарлар болды ол кезде. «Шалқардың» эфир уақыты екі сағаттан алты сағатқа ұлғайған кезде көп хабарлар болды. Яғни, эфир уақытының артуымен адамдардың да, жасалатын хабарлардың да саны арта түсті.

Дулат ол кезде аты шыққан, болашағынан көп үміт күттіретін жас жазушы ретінде халыққа танымал болды. Ол студент кезінде «Бекет» деген атпен әңгімелер жинағы шығып, халықтың, оқырманның, зиялы қауымның ықыласына бөленген болатын.

ТІКЕЛЕЙ ЭФИРДІ «ШАЛҚАР» БАСТАДЫ

– «Шалқар» атауының қалай қойылғаны туралы айтсаңыз?

– Әркім әртүрлі атаулар ұсынды: «Кең өріс», «Отан», «Кең дала», «Атамекен». Сонда біздің редакциямызда Кеңесжан Шалқаров деген журналист жұмыс істеді, өзі ақын болатын. Сол Кеңесжан айттыты: «Бастарыңыз қатырып қалытсеңдер, менің әкемнің атын қойсандаршы: Шалқар. Шалқар десе, Шалқар» деген атау ұнайды. Содан радионың аты «Шалқар» болып аталады. Міне, сол «Шалқар» бағдарламамыз бүгінде дербес, үлкен «Шалқар» радиосы болып отыр.

– Бұл, әрине, Кеңесжан ағамыздың әкесінің құрметіне емес, «Шалқар» деген атаудың құрметіне қойылған ғой?

– Әрине, ақын адам болғаннан кейін «Шалқар» болсын деп айта салмай, бір жағы қалжыңға сүйеніп, «Менің әкемнің атын қояйық» дегені ғой. Мұны Сәрсен ағай бізге жиі айтып отыратын. Кеңесжан Шалқаров кейін басаға ауысып кетеді. Анда-санда келіп тұрған кезде Сәрсен ағай: «Мына Кеңесжан «Шалқардың» атын қойып кеткен» деп айтатын. Ол кісі де о дүниелік болып кетті.

– «Шалқар» деген аттың өзі көз алдында қазақтың кең жазира даласын елестетеді ғой, шалқар көл, кең-байтақ дала деген мағына береді.

– Қысқа ғана атау болуы керек. Мысалы, «Кең өріс», «Жайлау», «Атамекен» деген сияқты. Бізде шетелге хабар тарататын редакция атауы «Атамекен» болды. Кейін «Тұран» деп аталды. Бертінде ол арна да жабылды.

– Апай, радиода көп жыл жұмыс істедіңіз. Радиоғағы, радиожурналистті қадағы ұстаздарым деп кімдерді айтамын едіңіз?

– Ең бірінші ұстазым – Сәрсен аға Оспанов. Ол кісінің тек маған ғана емес, осы редакцияға келген әрбір жас қыз-жігітке қамқорлығы ерекше болды. Олардың бәрін бұрын келгендіктен маған деген қамқорлығы бөлек, «қарғам», «құлыным» деп сөйлейтін. Содан соң репортажды қалай жүргізу, информацияны қалай жазу, сұхбатты қалай алу керек, соның бәрін айтып отыратын. Кейде бір жерге сұхбатқа жібереді, кімге, қайда, не үшін бара жатқаныңды білмей қаласың жас кезіңде. Сонда бағыт-бағдар

тің соңында елеусіз қалып бара жатқан күйлер, жыр-дастандар орындалатын. Бұл сол кездегі қазақтың тарихын, дәстүрін, өнерін тереңнен іздеп, жоқтан бар жасаған, ұлттық рухты көтерген жылдар болды. Сондықтан «Шалқар» бағдарламасы Рахманқұл Бердібаев ағамызға арнайы эфир уақытын бөліп, айына екі рет хабар жүргізіп отырды.

1980 жылы республикалық атыс өтті. Сол айттысты да «Шалқар» бағдарламасы халыққа кеңінен таратты. Алғашқы айттыстар сол жылдары радиодан берілді. Халық айтыс өнерін біледі. Бірақ айтыс эфирден берілмейтін, теледидардан көрсетілмейтін. Айттысты естіген радиотыңдаушылар қапқап хаттар жазатын. Халықтың радиоға деген сүйіспеншілігі, құлшынысы, ілтипаты биік деңгейде болды.

Кейінірек «Шалқар» бағдарламасында «Ер қорғаған ер баба» деген айдармен хабарлар беріле бастады. Бұл кезде қазақтың хандары, батырлары туралы, елім, жерім деп күрескен біздің аталарымыз Абылай хан, Кеңесары, Наурызбай, Бөгенбай, Қабанбай, Райымбек, Исатай, Махамбет сияқты батыр бабаларымыз туралы хабарлар беріле бастады. Бұл – халықтың көзқарасын, дүниетанымын байыттып отыратын хабарлар болды. «Атадан қалған асыл сөз» әлі күнге дейін жүреді. Алғашқы кезде қазіргідей көп кітап жоқ. Қазір Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Жиренше шешен, Асан қайғының айтқандары туралы көп-көп әдебиет шықты. Қазір оңай оларды радиодан беру. Ол кезде табу қиын еді. Біртіндеп қарап, жинап, халыққа дайын хабар ұсынып отырдық.

Біз де «Тұлпардың таяғы» деген хабар болды. 1980 жылдардың аяғында саяси құғын-сүргінге ұшырап, нақақтан нақақ атылып кеткен Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Әлихан Бөкейхан, Жүсіпбек Аймауытов, Тұрар Рысқұлов, Илияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Сәкен Сейфуллин сияқты арыстарымыз туралы хабар бере бастадық.

Мысалы, Міржақып Дулатұлының қызы Гүлнәр апамызбен көптеген сұхбат ұйымдастырылды. Бейімбет Майлиннің әйелін көрдім. Ол кісімен де сұхбаттар берілді. Ол кісілер көзі тірі болса да, эфирге олар туралы хабар берілмейтін. Репрессияға ұшыраған қазақтың зиялылары туралы хабар бергізбейтін. Еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін кеңінен насихатталып, арнайы хабарлар әзірленді, оның ішінде халық «Шалқар» радиосынан сусындайды деп айтуға болар.

Илияс Жансүгіровтің, Біләл Сүлейстің, Мұхтар Әуезовтің жарлары болған, солардан ұрпақ сүйген анамыз Фатима Ғабитова туралы да хабар беріліп тұрды.

«Өзбекстаннан шыққан» дейтін шымкенттік Кеңес Одағының батыры Сабыр Рахымовтың жары келген бірде. Сабыр Рахымовтың қазақ екенін, қазақтың мақтанышы екенін айттып «Шалқар» радиосынан сөйледі. Яғни, сол кезде «Шалқар» бағдарламасы ұлттық деңгейдегі үлкен мәселелерді көтерді.

Әрине, осы айтылған хабарлардың бәрі қазақтың, қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятты. Олардың өткенімізге, тарихымызға деген көзқарасын жаңғыртты. 1995 жылы Қазақ мемлекеттігінің 530 жылдығы атап өтілді. Сол оқиғаға байланысты «Шалқар» радиосынан көптеген хабар берілді. Оған атақты ғалымдардың, тарихшылардың, философтардың қатысты. Ұсақ-ұсақ тайпалардан үлкен мемлекетке айналған қазақтың тарихы айтылды. Мұның бәрін қалай ұмытуға болды. Бұл «Шалқар» радиосының, сол «Шалқарда» жұмыс істеген адамдардың, Қазақ радиосы басшылығының көрегендігінің жақсы көрінісі деп ойлаймын.

ХАЛИФА АЛТАЙ ХАБАР ЖҮРГІЗДІ

– Иә, 90-жылдардың аяғында діни ағартушы, жазушы Халифа Алтай ағамыз да «Шалқар» радиосында хабар жүргізілгенін білеміз...

– Мен ол кезде «Шалқар» бағдарламасының бас редакторы болатынмын. 1994 жылдан 1997 жылға дейін «Шалқарға» басшылық жасадым дедім ғой, сонда «Қасиетті қандағалар» деген айдар аштық. Сол кездерде Халифа Алтай ағамыз Түркиядан Қазақстанға көшіп келген еді. Хабарда қасиетті Құран туралы, оның аят-сүрелері туралы және хадистер жайында айтылды. Хабардың редакторы Төлеу Қосанов болды. Халифа ағамыз Түркияда тұрғанда «Шалқарды» тыңдайды екен. Бізге келгенде «Шалқар» оның жүрегіңде, әрдайым жанында екенін айтқан болатын. «Шалқар» – нағыз қазаққа керек радио» деген болатын.

– Радиожурналист болудың жауапкершілігі неде деп ойлайсыз?

– Радиожурналист, әсіресе, ақпарат редакциясында жұмыс істейтін журналистерге серектік керек. Аяқ астынан болатын оқиғаларға, тапсырмаларға дайын болу керек. Бейқам отырған кезде бір жерде қандай да бір оқиға болып жатса, соған жедел бара алатындай болу керек. Ал жалпы журналистерге саяси сауаттылық қажет, жауапкершілікті ұмытпауы керек. Өйткені радио – бүкіл елдің, мемлекетіміздің мұңын мұңдайтын, мүдесін қорғайтын ақпарат құралы. Таза, көркем, әдемі сөйлей білуі керек. Жалған сөйлемеуі керек. Шапшаңдығы пен жеделдік қажет ақпарат журналисіне. Міне, сонда ғана олар дiттеген мақсатына жетеді.

– Апай, журналист болғысы келетін жастарға қандай ақыл-кеңес айтатын едіңіз?

– Әйтсеуір диплом алу үшін оқып, кейін өз мамандығымен жұмыс істемесе, ол – берек өткен уақыт, зия кеткен жылдар. Алдымен мамандық таңдағанда, сен мамандықтың қыр-сырын түсінесің бе, саған ұнай ма, әлде, диплом үшін ғана оқығың келе ме? Сондықтан ең бірінші мамандықты сүю керек, екінші білімнің әрдайым көтеріп отыруың керек. Тек қана айналадағы, қоршаған ортандағы ғана жаңалықтарды білу аз, әлемдік масштабтағы жаңалықтарды біле жүрген абзал. Ең бастысы – өзіңнің қалаған мамандығыңды жан-тәнімен жақсы көруің керек. Соған өміріңді арнауың керек деп ойлаймын.

– Әңгімеңізге рахмет!

Әңгімелескен –
Оңғар ҚҰРАЛ

«ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ АНТОЛОГИЯСЫ ҚУАНДЫҚ ШАҢҒЫТБАЕВ ЖЫРЛАРЫМЕН АШЫЛЫП ОТЫР. ҚУАНДЫҚ АҚЫННЫҢ ҰЛТ ӘДБИЕТІНДЕ АЛАР ОРНЫ АЛАБӨТЕН. «АР» ДЕП АТАЛҒАН ТҮНҒЫШ ЖИНАҒЫ СОНАУ 1945 ЖЫЛЫ, АҚЫННЫҢ ЖИЫРМА ЖАСЫНДА, ҰЛЫ ӨУЕЗОВТІҢ АЛҒЫСӨЗІМЕН ЖАРЫҚ КӨРГЕН ҚУАНДЫҚ ШАҢҒЫТБАЕВ ӨМІР БОЙЫ КӨРКЕМДІК ІЗДЕНІСТІҢ, ӨЛЕҢ КИЕСІНІҢ АЛДЫНДАҒЫ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ, ТАЛҒАМПАЗДЫҚТЫҢ, ТАЛАПШЫЛДЫҚТЫҢ ҮЛГІСІН ТАНЫТУМЕН ӨТТІ. АҚЫННЫҢ ҚАЛАМ ТЕРБЕГЕН ТҰСЫ САЯСАТТЫҢ СУРАПЫЛ ДАУЫЛЫ ЕЛІРІП ТҮРҒАН ЕЛУІНШІ, АЛПЫСЫНШЫ, ЖЕТПІСІНШІ ЖЫЛДАРҒА ТҮРА КЕЛСЕ ДЕ, ОНЫҢ ЕШҚАШАН ӨТПЕЛІ ДҮНИЕЛЕРГЕ АЛДАНБАҒАНЫ, ӨТІМДІ ТАҚЫРЫПТАРДЫ МАЛДАНБАҒАНЫ, ҚАШАН ДА ҚИЫННАН ҚИЫСҚАН СӨЗ САРАСЫН АСЫЛ МҰРАТ ТҮТҚАНЫ АЙРЫҚША АТАП АЙТАРЛЫҚ.

Тілінің шұрайлылығы, кестелілігі, өрнектілігі, сөзінің саздылығы, сылдырап келетін ішкі келісімі, мінсіз түр-қалпы жағынан Қуандық Шаңғытбаев жырлары арғы-бергідегі қазақ өлеңінің ең асыл нұсқаларына қосылады.

«Нур қагып күтінін көзінен. Жылдызды жулып үздім мен. Қазақтың тауһар сөзінен Өлеңнің зерін ыздым мен», деп өзі айтқандай, ақын қашан да сырлы стилулықты зер ызған зертерлікпен сүреттей бұлді, қай тақырыпқа қалам сілтесе де тек жауһар жырлар жазуды, тек маржан сөз тізуді мақсат тұтты. Сол мақсатына жетті де. Қуандық Шаңғытбаев өлеңдерінен біз қазақ тілінің ғажайып байлығын көреміз, әуенділігін, үнділігін, саздылығын сезінеміз, соған сүйсінеміз, тәнті боламыз. «Бала дүние самала таңға таман Мануарайды балбарып таңғажайып. Су мен сала, ну, дала, тау да таман Торғын төсін тосаңға таң жайып» — осылай төгіліп келеді Қуандық жырлары.

Қуандық Шаңғытбаевтың санаулы ғана жинақтарының өзінен татаусыз төгілген тілдің, дәл табылған теңеудің, айшықты дыбыс үндестігінің, сөзбен салынған суреттің, музыкаға айналып кеткен сөздің небір ғажайып мысалдарын көрсете алатынымыз күмәнсіз. Ал ақын аудармаларының тәржіме классикасына қосылары шығар күндей шындық.

Ерен суреткер, перен ақын, терең ой-шыл Қуандық Шаңғытбаев – өлең жазырасына өмір бақи таңғалдырып өтердей атымен өзгеше өз ордасын орнатып кеткен орасан талант».

«Жиғымасыншы ғасыр жырлайды» атты қос томдық авторлық антологияның бөташарында осылай жазған екенбіз. Ол жоба қолға алынған кезден – 2001 жылдың наурызынан бері де ширек ғасырдай уақыт артта қалыпты. Қуандық Шаңғытбаевтың туғанына ғасыр толған тойы да келіп жетіпті. Келіп жеткені не, өтіп те кетіпті. Ақтөбедегі «Шығармашылық академиясы» ғимаратында «Сөз өнерінің сәулеткері» атты кеш ұйымдастырылыпты, өлең танытын қаламдас інілері естелік бөлісіпті.

Жанымыздай жақын көрген, сонау 1999 жылы шыққан «Біздің Пушкин» атты кітабымызда бір өлеңінде Қуандықты ұлы ақын атаған Сейфолла Оспанов жырына орай «Бізге суреткердің шын қадір-қасиеті өзінің уақытында оңайлықпен пайымдала қоймайды, пайымдалса оңайлықпен мойындала қоймайды. Соны білсе тура біз дәл осы бағаға қосыламыз. Бұл бағаның ақын бойына сыйымды екенін, жалпы қазақ жырында классика деңгейінде жазылған дүниелер барлығын, қазіргі өлең өнерімізде де әлем әдебиетінің тарихындағы жарық жұлдыздармен қатар тұратын тұлғалар табылатынын байыптап, көз жеткізе тиянақтап, тұжырымдап шығу қаншалықты қиын жұмыс екенін біле тұра осыны айтамыз. Мұны дәлелдеу – келер күндердің еншісі.» деп жазған Қуан-ағамыз 100 жылдығында үнсіз қалғанымыз жараспас. Ал сонда қайтпек керек? Соншалықты аз жазды дегеннің өзіңде бас-аяғы бестомдық мұра («Шайыр», «Саға», 2013) қалдырған ақынның шығармашылығын бір мақалада қалай қамтырсың? «Ар», «Аққу әні», «Арма, республикам!», «Гүл толқын», «Махабат пен ғадәт» сияқты кітаптарындағы қазақтың сырлы сөзінен өлмес өлең өрген шумқатарды қалай ғана талдап тастарсың? Жарты ғасырдай оқытқы бойы ұлт сахнасын күлкіге көмген «Беу, қыздар-ай!», «Ой, жігіттер-ай!» пьесаларын (Қанабек Байсейітовпен бірге жазған), әлі күнге театрда қойылып жүрген «Айсылу» операсының либреттосын, «Көктем валсы», «Тербеледі тың дала», «Күзгі Алматы» сияқты бірінен-бірі өтетін ән өлсндерін, Омар Хайемнің, Роберт Бернстің, Надир Надирпұрдің жырыларын төгітіп түсірген аудармаларын қалай ғана шолып өте шығарсың?

Жоқ, бұлай болмайды. Күшпәк жетпей-
тінді күшпәктай алмайсың. Сондықтан біз
Қуандық Шаңғытбаевтың алуан қырлы
алмастай асыл дарынының бір ғана қы-
рына – аудармашылығына, оның өзінде
бір ғана туындының – А.Пушкиннің «Ев-
гений Онегин» романының тәржімесіне
тоқталумен ғына тұрайық.

Сол түста мұндай жауапты іске тәуелі тұрған жап-жас жігіттің батылдығына, өзіне сенімділігіне танданбай қала алмайсыз. «Евгений Онегиндей» көлемді, аса күрделі дүниенің жиырманың бел ортасына жаңа жақындаған жас жігітке (роман аудармасы кітап болып басылып

шыққан жылы 24-ке толған екен!) қалай берілгеніне көңіл бөлмеу жөнсіз. Біздіңше, мұның өзіндік заңдылығы бар.

Қуандық Шанғытбаев – туған әдебиетімізге тандандарлықтың тыңғылықты дайындығымен келген талант иесі. Оның туңғыш жыр жинағы 1943 жылы, ақынның жасы жетпегенге де толмаған тұста жарық көрген болатын. Сол «Ар» жинағының алғысөзін Мұхтар Әуезовтің жазуының өзі әдебиет факті ретінде айырықша назар аудартады. Ұлы жазушының жас ақынға берген бағасы да бөлекше. Қаламгердің шағын ғана алғысөзін түтел оқық:

A3 C03

Бұл кішкене жинақ, көп еңбектің және әсіресе үлкен талаптың айғағы. Жас ақын Қуандықтың оқушы жұртшылықпен тұңғыш ұшырасуы осы жинақтан басталып отыр.

Еңбек көркі жемісте. Және еңбек көркі
сол жемісті жетілтедi деген жалаңдау. Құнды
қасиеттерін ашауда «Бауыржан Момышұлы-
на», «Мен – қазақ!», «Қоштасу», «Қауышу»,
«Жас партизан сыры», «Үсттей жарық жазғыр-
түнде», «Жастық дәуренің», «Үесилаға» деген
сияқты көптеген өлең сол жалынды
сездіреді. Ақындық шын сезімнің жалынын
танитыда. Іздену бар, сол ізденуді серік-
терін мол білім бар, тілі оранды жас ақын
келешегінен анық жақсы үміт еткізеді.

Екінші дүниежүзілік соғыстың ай-күндерінде жазылған көп өлеңі жауға жат, досқа адал болған сезімтал, ызалы, ыстық қанды жасты танытады. Шіміркеніп, ширғып шығатын өтімді тіл, әсерлі күй келесі. Жолы жатық, беті ашық. Отан жанының шынышал жүрегінен шығатын күйлер.

Қуандық құлақ күйі отаншыл, халық-шыл қызулы лирик болғандай. Көп жүрегін өзінен, өз жүрегін көптен тапқан саналы сезімталдық бар. Бұнысы да Қуандықтың барар аңғарын тұйыққа тартпай, ашық, күнәс өріске тартатындай.

Мұхтар Әуезов.
Алматы, 1943 ж.

Мін, Әуезов ақынға ақ батасын
Осылай берген. Айтса айтқандай.
Жыр әлемің есің дәл осылайша нық,
соншалықты сеніммен ашқан ақын аз біз-
де. Кейіннен Қалижан Бекхожинның: «Қуандық
Шаңғитбаев поэзия табылдырығын»
аттағанда өзімен тұрғылас жас ақындардан
өзгеше, өзіне нақышпен келді. Дүние жүзі-
лік поэзияның асылдарын тереңірек
барлаған зерек ақын өз дарынына сол му-
ралардан қуат, керік жинады. Қуандықтың
тырнақалды өлеңдерінде шығыс поэзия-
сының маржан сөздері жарқылдап, ыстық
лептері есетін еді. Қазақтың асыл сөзге
жана құмар бұл шайыры өзінің өлеңдерін
шығыс ақындарына әсем өрнектермен
шебер нақыштайды», деп жазғаны да сон-
дықтан. Кітап шыққан бетте сөз қадірін
білтінінің бәрі де әдебиетке аса ірі талант
келіп қосылғанын бірден-а сезген. Қасым-
ның: «Қуандық, сен шыққанда шын қуан-
дық, Аялап алдымызға «Арыңды» алдық»,
дейтін сол кез еді.

Алайда билік тарапынан ақынның алғашқы жинағындағы ғажайып жырлары кезінде тиісінше бағаланбады. Оны айта-сыз, қайта, бүкіл кітапта Сталин туралы бір ауыз сөз айтылмағаны аса ауыр айыпқа саналды. Жас ақынның көсемді жырлама-ғыныммен қоймай, көп ұлтты совет халқы-уы Сталиннің бастауымен ата жаумен жағаласып жатқан кезде:

*Мен – қазақ! Тал бойында – қазақ қаны,
Кеудемде – мейірбанды қазақ жаны;
Жабыртып сар белінде Сарыарқаның
Сабыртып салған әнім – қазақ әні,* – деп «оқшауланып» сөйлегені де кесірілген жөң-жосықсыз мүйізделді. Ақыры, Алма-тыдан аластатылып, Ақтөбеден ғана жұмыс таба алды – 1949-1951 жылдарда «Соци-алистік жол» газетінде, 1951-1955 жылдарда «Ақтүбикенде правда» газетінде тіліші болған. Бұл жайында ақынның өзі «...Менің алғашқы кітабым... қатты сыңға ұшырады. 1946 жылдардан бастап ұлтшыл, буржуа-зияшылар, мағжанышпен деген сын көбейді. Кейін сол кітапты бүкіл кітапханалардан, дүкендерден жиып алып, өртеп жіберді. Кітаптың аты «Ар» болатын. ...Сол кезде мені жұмыстан да шығарды» деген. Оған қоса «1950 жылдардың бастарында Кене-сары науқаны басталды. Бұл жылы баяғы ұлтшылдардың қасына мені де қосты. Біле-сіздер, көп кісіні айдап жіберіпті, соттап жіберіпті, жиырма бес жылға дейін. Әйтеуір мені ұстамады, менің жастығымды ескер-

ген болуы мүмкін. Жиырма алты шамасындағы кезім еді» дегені де бар. Тегі, жас ақынның әдеби ортадан жырақта, алыс Ақтөбеде жүргені бұл жағынан дұрыс та болған сияқты.

Мына жайды да айта кетелік: ҚШаңғытабестың екінші жинағы «Ақсу әні» бірінші кітабынан кейін ширек ғасыр өткенде барып, 1967 жылы ғана жарық көрген. Әрине, мұның басты себебі ақынның өзіне-өзі ерекше талап қоятынында, жырағаса жауаптылықпен қарайтынында. «Арада» ұзақ кідіріс болды. Мұның бір себебі, Құандық Тілегенұлының мінезінен деп те ойлаймыз. Өйткені ол қазақтың қара сөзіне, өлеңіне мұқият қарап, өзіне де қатан талап қоя білген ақын» (Мерекес Күлкенов). Дегенмен мұнда жас ақынның алғашқы әділетсіз соққыдан қатты беті қайтып қалғанының салқыны да бар екені тағы талас тудырмайды. Ал енді ең қызығы осыдан түтіптің түбінде қазақ жырының бағы жанып шыққанында... Бұл жеріңде сәл толығырақ тоқталуға тұра келеді.

Жалпы, талант несінің қандай тар-кезеңнен де сәл саңылау тапса, сытылып кете беретін қаныған талай ойшыл танда-на сөз еткен. Осындай қызық құбылыстың бірі – кешегі кеңес дәуіріндегі аударма өнерінің тағдыры. Бұл кезеңде еркін ой-тұмшыланып, бітімі бөлшек, өрнегі өзгеше, құйып берген қалыпқа сыймайтын туын-дылардың бөріне дерлік жол жабылғаны айналып келгенде аударма өнерінің қуатты дамуына жағдай жасап берді.

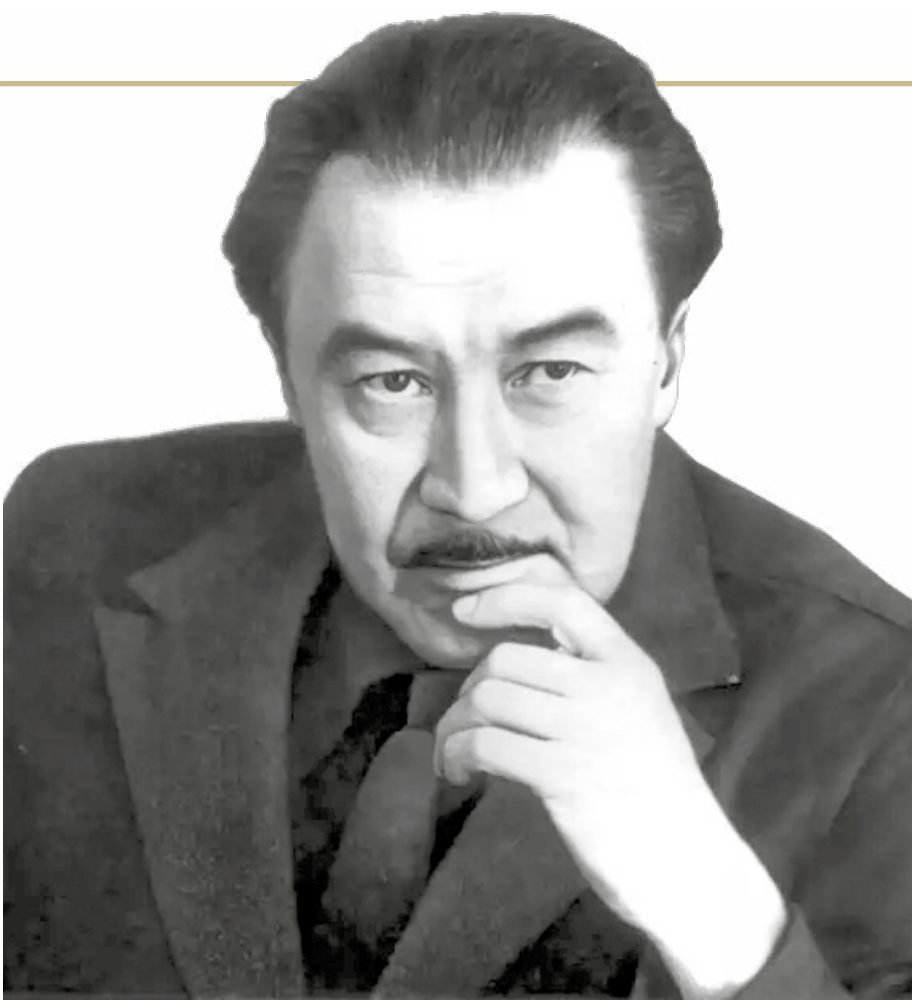
«1945 жылы 9 сәуіріде Нұрпейіс ақын қайтыс болып (Қ.Шаңғытбаев біраз жыл Н.Байғаниннің әдеби хатшылық жасаған – С.А.), әкем тағы жұмыссыз қалды. Сол тұста М.Әуезов «Евгений Онегинді» аудару деп кеңес берген», дейді ақынның қызы Гауһар Шаңғытбаева. Мұны Қуан-ағаның өз аузынан біз де естігенбіз. Ақынның бес томдығының бірінші томындағы өмірбаянда да 1946-1949 жылдар «Жұмыссыз жүрген кездері. Пушкиннің «Евгений Онегинін» аудару кезеңі» деп көрсетілген. 1949 жылы А.Пушкиннің туғанына 150 жыл толуы аталатын еді. Айтақанды, романшын Ілияс Жансүгіров жасаған аудармасының 1937 жылы шығатынынның себебі де сондай: ол жыл – ақынның қайтыс болғанының 100 жылдығы.

Бұл тек қазақ ақыны Қуандық Шаңғыт-баевтың басына түскен кең емес. Төл шығармалары талай жыл бойы басылмай жүрген Анна Ахматова, Борис Пастернак, Николай Заболоцкий, Арсений Тарковский сияқты қуатты талант иелері бойындағы дарынын (мейлі, қаламақы табу, күнкөріс қамы үшін болса да!) сол жылдарда көбіне аударма жасауға жұмсады. Самуил Маршактың да бар қуатын саясаттың сойлынын соғуды, жалған сөйлесуді талап етпейтін екі сөзге – балалар поэзиясы мен аудармаға салғаны сондықтан. Е.Эткинд бұл жағында: «Саяси реакцияның қысымы күшейген сайын, идеологиялық ауан тынысты тартылтқан сайын, цензура құтырына түскен сайын өлең аудармасының деңгей-дәрежесі де артқан үстіне арта берді». «Төлтумаға барар жолға тосқауыл көбейген сайын аударма саласына ауысқан дарындар саны көбейе түсті», деп нақпа-нақ жазған. Мұнанан түтпейтін келгенде өлең ұтты: классикалық корей поэзиясы (А.Ахматова), Шекспир, Верлен, Гете, Бараташвили (Пастернак),

«»
 мына жайды да айта кетсем, жинағы («Аққу әні») бйр кенде барып, 1967 жылы басты себебі ақынның жырға аса жауаптылығы кдіріс болды. мұның бйр мнәзінен деп те ойлай сөзіне, өлеңіне мұқиятты билген ақын» (мерекке құ

қарақалпақтың «Қырық қызы», Мақтымқұлы, Кемине (Тарковский), Бернс, Шекспир, Гейне (Маршак), Чавчавадзе, Важа Пшавела, Гете, Шиллер (Заболоцкий) жырлары орыс тіліне бар сөлімен, бар бояуымен жетті. «Қырық қызға» талай жылы жұмсалған Арсений Тарковскийдің: «Жды чего ж лучшие годы / Отдал я чужим словам? / Ах, восточные переводы! / Как болит отusta голова!» деп жазғаны да сол тұста болатын.

Әңгімені қысқартыңқырап айтсақ, «Евгений Онсгиннің» Қуандық Шанғытбас 1949 жылы жариялаған аудармасы ақынның өзінің мүмкіндігінен көптемен, жасықтаң, тәжірибесіздіктен елеулі кемшіліктер жіберілген нұсқа. Ол нұсқа жөнінде «Біздің Пушкин» (1999), «Төлтума мен телтума» (2007), «Перевод поэзии и поэзия перевода» (2008) атты кітаптарымызда егжей-тегжейлі жазғанбыз. Әйтсе де, алғашқы аударманың кемістіктерінен айтумен қатар, сол нұсқадағы олқылықтардың объективті себептерін де ашқан жөн. Ол тұстағы сөзбе-сөз, жолма-жол дәлдікті талап ететін аударма теориясы («эквиленарность») да бүл істе елеулі кедергі келтірген. Сонымен қатар кезінде ол аудармаға сын-сойлы тым бата тигені, әсіресе, жас ақынның сөзсіз ізденістерін «аудармада жайың елеусіз қателер емес, идеялық теріс бағытқа түсіп кеткендік бар» деп бағалап, «біздің бұл жөндей кейбір пікірлерімізді, жалпы аудармадағы осындай идеялық бағыттар-

АУДАРМА

дың қаншалықты зиянды екенін көрсету мақсатымен айтылған деп түсіну керек (С.Нұрышев) деп саяси айып тағуға дейін баратын солақай әлеуметшіл сынын нақты Қ.Шаңғытбаевқа ғана емес, жалпы сол кезеңдегі аудармалардың көркемдігіне тәржімешілердің суреткерлік еркіндігіне көп зияны болғаны да даусыз.

Пушкин романын аударудағы басты қиындық, әрине, «Онегин шумағының» үзіндісін де, ұйқас ретін де сақтау. Осы поэзиясында силлабо-тоникалық өлең жүйесінде қолданылатын бұл төрт бунақтас жамбын Пушкин өмірге орнықтырғанын сөйтіп әдебиеттануға «Онегинская строфа» деген ұғым енгізіп мәлім. Алдымен екпінсіз буын, оның артынан екпінді буын ере шығатын осы өрнек ұйқастың қым-қиғаш ретімен он төрт жол сайын айналып келеді де отырады. Алғашқы шумақта шалыс ұйқас (бірінші мен үшінші жол, екінші мен төртінші жол); онан кейінгі шумақта екі ұйқас (бесінші мен алтыншы жол, жетінші мен сегізінші жол); мұнан кейін қаусырмалы ұйқас (тоғызыншы мен он екінші жол) оныншы мен он бірінші жол) кетеді; ақырында соңғы он үшінші, он төртінші жолдар қайтадан байланып барып, бүткіл «Онегин шумағының» түйіні тарқатылады...

Мынандай ұйқаспен өлең аудару тұрмақ ұйқастың сол түрін (АБАВВВГГДЕЕДЖЖ) ауызша айтып көрудің өзі кәдімгідей қиындыққа түспей ме? Қуандық Шаңғытбаев бүкіл

тұсы былай суреттелген:

Был вечер. Небо меркло. Воды
 Струились тихо. Жуки жужжали.
 Уж расходились хороводы;
 Уж за рекой, дымясь, пылал
 Огонь рыбацкий. В поле чистом,
 Луны при свете серебристом,
 В свои мечты погружена,
 Татьяна долго шла она...
 Енді Максим Рыльський аударган ук-
 раїншаны қараңыз :

Був вечір. Небо меркло. Воді
Струмились тихо. Хруст гудів.
Уже замовкло хорогоди;
Уже за річкою зорів
Огонь рибацький. В полі чистім,
У сяйві місяця срібнистім,
Повита мріями, смутна,
Татьяна довго йшла одна...

Талай тұста сөздің орнына сөз қой-
саңыз жетіп жатқандай... Соның өзінде-
сынышы Е.Горова «Максим Рильский
Пушкин аудармашысы» атты мақаласында
осыған: «Аударманың жолы Пушкин жо-
нала қалай ғана еркін, табиғи түрде қо-
кетеді десеңізші, мәтінді, ырақты, өлеңнің
өрімін, ішкі сөз сазын соншалықты ық-
тияттылықпен сақтағанын айтсаңызшы!»
деп танданып, тандай қағады. Осыдан
кейін Пушкинді қазақша төгілдірген
Шаңғытбаевтың шеберлігін бағаламай
көріңіз.

Ымырт кез. Баяу аққан су.
Ән салған жастар тарады.
Көк түнөк. Қоңыз у да шу;
Аржақта түтпеп жанабы
Ошағы маздап аушының.
Татьяна, дымы таусылып,
Далада жалғыз келеді,
Күміс ай сәуле себеді...

Романның қазақша аудармасы орысша ағайынды тілдерден де бұрын жасалғаны назар аударарлық. «Онегин шумағының» құрсаулы аясында Пушкиннің өзіндей қылмыл келетін аударма жасауға талай ұлттық әдебиеттің тарландарынан көпке дейін тәуекелі тұрмағаны көп жайды аңғартар. Оның өзінде де өзбекше, түрікменше аудармалар он бір буынмен, қырғызша аударма тоғыз буынмен, тәжікше аударма тоғыз-он бір буынды алмастырып қолданатын дәстүрлі квантитативті өлшеммен жасалғанын айтпаудың реті жоқ. Біз «Евгений Онегинді» бұлайша аударғана құптау көрсете алмайтындайды санатынбанбиз. Мәселе мынада. Пушкиннің бұл шығармасы, басқа қасиеттерін былай қойғанда, «Онегин шумағы» деп аталатын жаңа түрді әдебиетке сәтсізденіс әлем мәдениетінің тарихында қалар еді.

Пушкин жырларындағы сөздің саздылығы – кей-кейде адамның ақылы жетпейтіндей құдірет. Пушкиннің шың ыңғайлы, қайталанбас даралығы оның осы зергерлігінде. Өткен ғасырдың сонау елуінші-алпысыншы жылдарының өзінде электронды есептеу машиналары арқылы Пушкин жырларындағы сөз сазы (звуконис) ға-жайып гармонияға құрылғаны математикалық жолмен дәлелденген.

Иесі «халық жауы» атанып, шығармасында келмеске кеткендей саналған Лияс аудармасы мен Қуандық аудармасын салыстырып оқығанда Шаңғытбаевтың Жансүгіров нұсқасына соншама абайлап қарағаны, қайткенде де жаңаша нұсқа жасауды ғана емес, шейіт болып кеткен асыл ағаның мұрасына қолын тигізіп алмауды да қатты құннатқаны айқын аңғарылады. Тіпті, мұнан аударма сапасына нақты зиян тигенін түстәр да аз болмаған. Лияс тауып қалған сөздерден аулақтан түсемін деп жүріп ізденіс арнасын қалайда басқа өріске сала бермей қалады... Қуандық қалайда Лияс нұс-

---

қасынан қашықтауды, дұрысын айтсақ – қашуды мақсат тұтқан сияқты. Қанша дегенмен ортақ мәтін біреу ғой, кей тұста ортақ орамдар, ұқсас тіркестер тіл ұшына өзінен-өзі оралай тұрмайды ғой. Жоқ, жас ақын мен Жансүгіров нұсқаларынан ондайды таппайсыз. Алғашқы аударманың сәтті жерлерін пайдаланды деген айып ештеңе емес-ау, халық жауының аудармасынан алып совет оқырманына қайта ұсынудан қаймықпады деген айып ауыр-ақ болар еді. Сондықтан Қуандық Жансүгіровке жоламаймын деп жүріп, талай тұста Пушкиннен де жырақтап кеткенін байқамай қалған.

Қ.Шаңғытбаевтың елуінші жылдардағы аудармасы мен сексенінші жылдардағы аудармасының арасында айырма жер мен көктей деп қана қою аздық етеді. Бұл екеуі атымен екі бөлек дүние. «Жазушы» баспасының 1985 жылғы кітапқа аннотациясын да дұрыс айтылған: «Бұл көлемді шығарманы аудармашы алғаш рет сонау 40-жылдардың соңында қазақшалаған болатын. Ақындық талабы мен аудармашылық өнерінің балаң кезінде кеткен кемшіліктерді, әдебиетші қауым пікірін ескере отырып, бүтінде аударма саласының әйгілі шеберіне айналған Қ.Шаңғытбаев ұлы Пушкиннің өлеңмен жазылған романы –

Қайырылды қайта қараша.

Төгіліп тұр. Дәлдіп, көркемдігі тәңгі етеді. Сөзінің саздылығы да түпнұсқадан кем түспейді. «Күндер де қысқа күздегі, / Қаңқылдап қаздар тізбегі», «Таусылды күндер тамаша, / Қайырылды қайта қараша» деген жолдардағы «к» мен «қ» дыбыстарының үндестігі көңілінді кіреукелеп, қара күздегі қарашаның қара суығын сезіндіргендей.

Қ.Шаңғытбаев жаңағы шумаққа ілесе тұрған:

*Встает заря во мгле холодной...
На нивах шум работ умолк;
С своей волчицою голодной
Выходит на дорою волк;* –

деген жолдарды да сәтті шығарған.

*Көрмейсің енді таң шығын,
Жұмыс жоқ, тыныш егіс те;
Аш құрсақ ертіп қаншығын
Бөрі де шықты өріске.*

Аударманың өн бойында Пушкиннің мiрдiң оғындай мысқылы да жақсы сақталған.

*Басына оның түсті күн
Жабысып бір дерт сандырақ,
Ағылыын айтса: сүлгін,
Орысша аты – ханора...*

Онегиннің «сандырағына» ұйқасқа да орыстың «хандрасынан» басқа қазақ сөзін қиғың келмейді...

*Келеді күйме қалтылдап,
Қаттаған күйме, қатын, бақ,
Сарайлар, сарттар, балалар,
Монастырь, лаиық, шаналар,
Көнестер, дүкен, панарлар,
Мұнара, бульвар, бақша-бау,
Аптектер, үйлер оқшаулар,
Казактар, шаруа адамдар,
Арыстан жатқан дарбаза,
Кірестер толы қарғаға.*

Бәрі түп-түтел қамтылған. 31 сөздің 24-і зат есім. Ал енді осыны тарихты, сол замандағы Москваны, орыстың өмір салтын білгіңіз келіп оқысаңыз қаншама мәліметке қаныға аласыз. Лариндердің қалаға қазіргі Белорус вокзалы тұрған жақтан кіргені де, сол кезде Тверь көшесінің бойы қаптаған дүкен болғаны да, олардан балалардың жүтіре шығып, жар салатыны да, қалаға кешке қарай келген тұста жаңа жағылған панарлар да, күйме Тверьдің бойындағы Разумов сарайының тұсынан өткені де, содан өрлеп келіп қазіргі Пушкин алаңы тұрған тұстағы әйелдер монастырының жанынан әрі қарай кеткені де, жұрмейтін жері жоқ ағайындарымыздың Орта Азиядан жеткізіп мүлік-мүкәмал сата бастағаны да (о кезде бұқарлық саудагерлер әкелетін әйел шәлілері сән еді), он сегізінші ғасырда Екатерина II-жарлығымен Москвадағы Ақ қаланың қабырғалары қиратылып, оның орнына бульварлар сақинасы салынғаны да, сол ғасырда мұнаралар қаланың сәулетіндей айшықты белгіге айнала бастағаны да, дәулетті кісілер желеп-жебеп жүрсін деп үйінің дарбазасына арыстан суретін салып қоятын болғаны да, ақыр аяғында қанша жерден кірес керіп тастасаң да ештеңеңе қарамайтын қарағі шіркіннің Россия астанасының аспанында қаптап жүргені де... – бәрі-бәрі бір шумақта тұнып тұр. Соның өзінде өлені жатық, төкпелеп, төгіліп келеді.

Мұндай мысалдарды романьның кез келген жерінен ойып ала беруге болады. Кейіпкерлердің мінезделетін тұстары қандай жатық шыққан!

*Тағылау, мұңғы, бұйығы,
Нудың дәл үркек күйі,
Өссе де туған үйінде,
Бой жетті өгей күтінде.*

Татьянаның осы сипатын түпнұсқадағы «Дика, печальна, молчалива, / Как лань лесная боязлива, / Она в семье своей родной / Казалась девочкой чужой», деген жолдардан бір де кем деп айтпас едік. «Сөзі бар шалқып өрілген, / Шашы бар бұйра төгілген» Ленскийді де, «Көзде нұр көктен тамғандай, / Толқын шаш зерге малғандай, /Жүргені кербез, қынай бел, / Үніне ұйыр былайғы ел» Олығаны да аудармашы шабыттана кейіптеген.

*Татьяна, Таня, жарығым!
Жылаймын саған қосылып;
Әсемпаз жап-жас залымның
Қолына түстің, осыны ұқ,*

деп қиналатын няня қандай әсерлі!

Қ.Шаңғытбаевтың шын зергерлігі өлеңді алақанында ойнаттырады. Сөзімнің небір нәзік сырларын қалтқысыз түсірген татаусыз тілге айызыңыз қанады.

*Көріспек үшін әр күнім
Арналған сен тек адамсың;
Жіберді сені тәңірім,
Кіргенше көрге панамсың...
Түсімде болдың, жадымда,
Сыртнан қарап төзбедім,
Жүдетім ғажап көздерің,
Жүрді ылғи үнің жанымда...*

*Тәуекел! Сенде – тағдырым,
Тапсырым түгел, табынам,
Сел қрып көзжас жаңбырым,
Қорғаным бол деп жалынам...*

Абайдың үздік үлгісінде дүниеге келген бұл жолдар да шын асыл туындыға жатады.

Қуандық Шаңғытбаев туындатқан «Онегин сипаты» ұлы ұстазбен жарасымды өнер жарысы десек, еш артығы жоқ: *Жасынан жалған жан еді,
Алатын ертіп еркіне,
Агеден еді, паң еді,
Сендірер демде дертіне.
Дәмесін бүкшің, қызғанишақ,
Біресе селқос, бірде сақ!
Толсаға қалса, көз қандай,
Сөйлесе, жалын сөз қандай!*

Осы айтылған мысалдардың бәрі де Қуандық Шаңғытбаев аударған екінші нұсқада өзінің алғашқы тәжірибесінен де, Ілияс Жансүгіров аудармасынан да көп ілгерілеу бар екенін анық аңғартады. Мына жайдың да басын аша айту керек: егер отызыншы жылдарда Пушкин романын І.Жансүгіров аудармағанда, атақты туындыны онан кейін Қуандық Шаңғытбаев елуінші жылдарда, жас кезінде қолға алмай, бұл жұмысқа ақындық шеберлігі кемеліне келген сексенінші жылдарда бірақ кірскен күннің өзінде нәтиженің мұндай болып шықпайтыны анық еді. Алғашқы екі аудармадағы кемшіп тұстардың бәрін де тағылым алғандықтан да Қуандық ақын осындай өрелі өнер үлгісін жасай білді деу жөн.

Пушкиннің «Евгений Онегин» романын аударуға бас-аяғы отыз жылдай өмірін жұмсаған Қуандық Шаңғытбаев осы еңбегі арқылы қазақ әдебиетіне үлкен олжа қосты.

Мұзафар Әлімбаевпен кезінде бір пікірлескенімізде: «Қуандық – аударманың классигі», деген еді.

Осы сөз – сөз.

Сауытбек АБДРАХМАНОВ,
филология ғылымдарының докторы

Азаматтық қоғам дегенде, көбіне ұйымдарды, белсенділерді, митингтілерді елестетеміз. Бірақ шын мәнінде ол әлдеқайда кезекте орныңды сақтаудан, өз құқығыңды талап етіп, өзіңнің құқығын бұзбаудан басталады. Егер қоғам осы қарапайым нормаларды ұстанбаса, ең жетілген заңдар мен институттардың өзі толыққанды азаматтық қоғамды қалыптастыра алмайды. Себебі азаматтық қоғам – ең алдымен мәдениет.

Азаматтық қоғам мінезден басталады

Азаматтық қоғам заңдардың көптігімен емес, сол заңдарды адамдардың қалай қабылдайтынымен өлшенеді. Егер ереже тек бақылау мен жазадан қорыққан кезде ғана сақталса, оны тәртіптің емес, қорқыныштың нәтижесі деуге болады. Мұндай жағдайда «ұсталмасам болды» деген ойлау жүйесі қалыптасады. Яғни, адам әрекетінің моральдық жағын емес, тек салдарын есептейді. Ал азаматтық қоғамның өзегі «ешкім көрмесе де, бұл дұрыс емес» деген ішкі шектеу. Бұл – құқықтық мәдениеттен де терең, тұлғаның ішкі жауапкершілігіне тірелетін деңгей.

Дамыған азаматтық мәдениетте қоғамдық кеңістік жеке кеңістіктің жалғасы ретінде қабылданады. Яғни, адам өз үйін қалай күтіп ұстаса, ортақ органы да солай қорғауға тырысады. Мұндай көзқарас сырттан таңыламайды. Ол тәрбиеден, әлеуметтік тәжірибеден, әділеттілікке деген сенімнен қалыптасады. Сондықтан азаматтық қоғамды қалыптастыру туралы сөз болғанда, мәселені тек заңнамадан немесе бақылауды күшейтуден іздеу жеткіліксіз. Негізгі мәселе – адамның ішінде қандай норма үстем: жазадан қашу ма, әлде жауапкершілік сезімі ме?

Бұл жерде маңызды бір заңдылық бар. Қоғамдағы ұсақ тәртіп бұзушылықтар еленбей қалған сайын, үлкен нормалардың да құны төмендей бастайды. Қоғамдық кеңістікті пайдалану мәдениеті де осы айырмашылықты айқын көрсетеді. Көшедегі қоқыс, сынған инфрақұрылым, вандализм тек тұрмыстық мәселелер емес, азаматтық жауапкершіліктің деңгейін көрсететін белгілер. Мұндай ұсақ көрінісін әрекеттерге қоғамның бейжай қарауы үлкен нормалардың да құнсыздануына әкеледі. Себебі адам күнделікті өмірде ережені бұзуға үйренсе, ол бұл мінез-құлықты басқа салаларға да оңай көшіреді. Осылайша, заң бұзу жұқпалы мінезге айналады.

Сондықтан азаматтық қоғамды тек ірі саяси процестерден іздеу шынайы картинаны толық ашпайды. Ол ең алдымен адамның күнделікті таңдауларынан көрінеді. Мәселен, кезекте тұру, жол беру, қоғамдық мүлікке ұқыпты қарау, әлсіздің құқығын таптаппау. Бұл әрекеттер ұсақ болып көрінгенімен, олар жинақталып, қоғамның жалпы мінезін қалыптастырады. Егер осы деңгейде жауапкершілік әлсіз болса, жоғары деңгейдегі институттар да тұрақты жұмыс істей алмайды.

Осы жерде жауапкершілікті өзгере аудару деген тағы бір маңызды мәселенің шеті қытыяды. Көп жағдайда адамдар қоғамдық тәртіпті тек мемлекет қамтамасыз етуі керек деп есептейді. Бірақ азаматтық қоғамда мемлекет ережені бекітеді, ал қоғам оны күнделікті өмірде жүзеге асырады. Осы тұрғыдан алғанда, азаматтық қоғам сырттан орнатылатын құрылым емес, іштен өсетін құбылыс. Ол әр адамның «менен басталады» деген түсінігінен құралады. Қоғамдық кеңістікке деген көзқарас өзгермей, құқықтық мәдениет те, азаматтық белсенділік те толыққанды қалыптаспайды. Сондықтан мәселе тек заңның орындалуында емес, сол заңды орындауға деген ішкі дайындықта жатыр.

Азаматтық қоғамның негізі – адамның ішкі тәртібі. Заннан қорыққандықтан емес, «солай дұрыс» болғандықтан ережені сақтау – дамыған қоғамның белгісі. Көп жағдайда бізде тәртіп сыртқы бақылауға тәуелді. Камера бар жерде – тәртіп бар, бақылау жоқ жерде бейберекет әрекет пайда болады. Бұл жерде «ұсталмасам болды» және «бұл дұрыс емес» деген екі түрлі логика қақтығысады. Біріншісі – жазадан қашуға негізделген ойлау жүйесі, екіншісі – ішкі моральдық шектеуге сүйенетін ұстаным. Егер қоғамда бірінші модель басым болса, заң формалды ережеге айналады. Заң бар, бірақ оны айналып өтудің жолы да бірге қалыптасады. Ал екінші модель үстем болғанда, заң мен мораль бір-бірін толықтырып, тұрақты тәртіп қалыптастырады. Мұнда мәселе заңның әлсіздігінде емес, оны қабылдау мәдениетінде. Қоғамдық кеңістікке деген қатынас – азаматтық сананың ең нақты индикаторларының бірі.

Осы тұрғыдан алғанда, азаматтық қоғамды қалыптастыру тек заңдарды күшейту немесе бақылауды арттыру арқылы шешілмейді. Негізгі өзгеріс адамның ішінде жүруі керек. Ережені сақтау – мәжбүрлік емес, саналы таңдау деңгейіне жеткенде ғана қоғам сапалық тұрғыда өзгереді. Ал бұл ұзақ процесс, ол білім, тәрбие, қоғамдық тәжірибе арқылы біртіндеп қалыптасады.

Қазақ қоғамында мінез-құлықты реттейтін ең күшті тетіктердің бірі – «ұят болады» деген ұғым. Осындай мәдени код қоғамда белгілі бір тәртіпті ұстап тұруға көмектеседі, өйткені адам заңнан бұрын қоғамдық пікірден именеді. Яғни, сыртқы бақылаудан гөрі, әлеуметтік қысым арқылы реттеу механизмі жұмыс істейді.

Бірақ дәл осы норма кей жағдайда азаматтық белсенділікке кедергі келтіреді. Адамдар көбіне өз құқығын талап етуден гөрі, жанжалдан қашуды жөн көреді. Дауласу – «тәрбиесіздік», талап қою – «артық кету» сияқты қабылданады. Соның салдарынан заңды талаптың өзі кейде әлеуметтік тұрғыда айыпталатын әрекетке айналады.

Сонда қоғамды ұят реттей ме, әлде құқық па?

Бұл жерде мәселе ұят ұғымының өзінде емес, оның шекарасында. Егер «ұят» адамды әділетсіздікке көз жұмуға итермелесе, ол реттеуші емес, тежегішке айналады. Яғни, қоғамда тыныштық сақталғанымен, бұл тыныштық шынайы келісімнің емес, басылған наразылықтың нәтижесі болуы мүмкін. Мұндай жағдайда азаматтық қоғам сырттай бар сияқты көрінгенімен, оның ішкі мазмұны әлсіз болады.

Ал құқық мәдениеті мүлде басқа логикаға сүйенеді. Ол адамның өз мүддесін қорғауын қалыпты, тіпті қажет әрекет ретінде қабылдайды. Құқықтық сана қалыптасқан қоғамда талап қою конфликт емес, диалогтың бір бөлігі. Адам өз құқығын қорғау арқылы тек жеке мәселесін шешпейді, жалпы ереженің сақталуына да үлес қосады.

Сондықтан бұл жерде негізгі сұрақ «ұят па, әлде құқық па?» деген таңдауда емес, осы екеуінің тепе-теңдігінде. Ұят әлеуметтік үйлесімділікті сақтаса, құқық әділеттілікті қамтамасыз етеді. Егер осы екі жүйе бірін-бірі толықтырмаса, біреуі міндетті түрде басым түсіп, қоғамның дамуын тежейді. Ал азаматтық қоғам үшін ең маңыздысы адам ұялғандықтан емес, құқығын түсінгендіктен әрекет ететін деңгейге жету.

Азаматтық қоғамның ең нәзік, бірақ ең маңызды тіректерінің бірі – сенім. Бұл тек мемлекет институттарына деген сенім емес, адамдардың бір-біріне деген базалық сенімі. Бейтаныс адамның да ережені сақтайтынына, алдамайтынына, ортақ нормаларды бұзбайтынына деген ішкі сенім. Егер қоғамда «бәрі алдайды», «ешкім адал емес», «ережені сақтаудың қажеті жоқ» деген түсінік үстем болса, онда кез келген заң мен ереже формалды сипатқа айналады. Себебі адамдар ережені сақтау үшін емес, оны айналып өту үшін бейімделе бастайды.

Сенім әлсіреген жерде адам өзін үнемі қорғануға мәжбүр сезінеді. Ол өз мүддесін қорғау үшін жүйтеке емес, жеке байланыстарға, таныстыққа, бейресми жолдарға жүгінеді. Мұндай жағдайда ортақ ережеге емес, жеке пайдаға негізделген мінез-құлық күшейеді. Ал бұл өз кезегінде әділеттілік қағидатын бұзып, қоғамдағы теңсіздік сезімі тереңдетеді. Нәтижесінде, адамдар заңға емес, жағдайға қарай әрекет ететін орта қалыптасады.

Сенімнің тағы бір маңызды қыры – ұжымдық әрекетке дайындық. Азаматтық қоғам тек жеке жауапкершіліктен емес, ортақ мүдде үшін біріге алудан тұрады. Бірақ адамдар бір-біріне сенбесе, олар бірікте де дайын болмайды. Кез келген бастама күнменен қабылданады, ал ортақ іске қатысу тәуекел сияқты көрінеді. Бұл – қоғамның ішкі байланыстары әлсірегенінің белгісі. Есте сақтау керек ең маңызды дүние, сенім заңмен немесе бұйрықпен енгізілмейді, адамдардың күнделікті тәжірибесі арқылы қалыптасады. Ол әділ шешімдер, ашық ережелер, орындалатын уәделер. Егер адам жүйенің әділ жұмыс істейтінін көрсө, ол ережеге де, адамдарға да сеніммен қарай бастайды. Ал керісінше жағдайда, сенімсіздік қалыпты күйге айналып, кез келген қоғамдық бастаманың дамуын тежейді.

Сондықтан азаматтық қоғамның сапасын бағалау үшін тек заңдарға немесе институттарға қарау жеткіліксіз. Негізгі көрсеткіш – қоғамдағы сенім деңгейі. Себебі сенім бар жерде ынтымақтастық бар, ал ынтымақтастық бар жерде азаматтық қоғам да өміршең болады.

А.БИМЕНДІ

КЛАССИГІ

«Евгений Онегинді» түпнұсқадағы ой, форма, ұйқас кезектігін мейлінше қатаң сақтап, соңғы ширек ғасыр уақыт ішінде түбегейлі қайта аударып шығуға күш салды. Бұл еңбек туған әдебиетіміздің көркем аударма саласына қосылған қомақты үлес болары сөзсіз».

Түбегейлі қайта аудару қажеттігі алғашқы аударманың тұсында ақынның жастығына, мерейтойға орай асыққанына, тәжірибесінің аздығына ғана байланысты емес. Ол кезде аударманың теориялық тиянағында мынандай көзқарас берік орныққан болатын. Аударылған дүние сол автордың басқа тілдегі туындысы ретінде қаралатын. Аударылған дүние сол шығарманы өмірге келтірген ұлт әдебиетінің басқа тілдегі үлгісі деп саналатын.

Қуандық Шаңғытбаев мұнан кейінгі отыз жылдың ішінде өз аудармасын тың тұрғыдан қайта қараған. Екінші нұсқасын да қазақтың аударма әдебиетінің туындысын жасап шыққан.

«Евгений Онегиндегі» табиғат суреттері сол кезеңдегі орыс поэзиясы үшін де үлкен жаңалық болғаны мәлім. Пушкинге дейін орыс табиғаты әдебиетте ешқашанда дәл осындай поэтикалық сәлулығымен айшықты ашылмаған еді. Ақын пейзажының жарқырап, бар бояуымен көзге ұрып тұрмайтыны аудармашы атаулыға қосымша қиындық.

Хрестоматиялық өлеңге айналып кеткен мына шумақ баршаның есінде.

Бұл – қара суық жақын қалған шақтағы орыс деревнясының реңі. Оның үстіне Татьянаның Онегиннен осының алдында ғана салқын жауап алып, қамығып жүрген шағы. Осы тұсты Қуандық Шаңғытбаев былай алады:

*Ашылмай жиі күн көзі,
Торлайды көктің күз кезі,
Күндер де қысқа күздегі,
Қаңқылдап қаздар тізбегі
Күнгейге қарай жөнөді,
Даланы тұман қаптады,
Түнеріп сая бақтағы
Жапырағын жадау төгеді;
Таусылды кездер тамаша;*

ИЕСІ «ХАЛЫҚ ЖАУЫ» АТАНЫП, ШЫҒАРМАСЫ ДА КЕЛМЕСКЕ КЕТКЕНДЕЙ САНАЛҒАН ІЛІАС АУДАРМАСЫ МЕН ҚУАНДЫҚ АУДАРМАСЫН САЛЫСТЫРЫП ОҚЫҒАНДА ШАҢҒЫТБАЕВТЫҢ ЖАНСҮГІРОВ НҰСҚАСЫНА СОНШАМА АБАЙЛАП ҚАРАҒАНЫ, ҚАЙТКЕНДЕ ДЕ ЖАҢАША НҰСҚА ЖАСАУДЫ ҒАНА ЕМЕС, ШЕЙІТ БОЛЫП КЕТКЕН АСЫЛ АҒАНЫҢ МҰРАСЫНА ҚОЛЫН ТИГІЗІП АЛМАУДЫ ДА ҚАТТЫ ҚҰНТ-ТАҒАНЫ АЙҚЫН АҢҒАРЫЛАДЫ.

Бұрын үлкен қаланы көрмеген қыздың көз алдынан әр сурет сыр-сыр етіп қалып бара жатыр. Бастан аяқ дерлік зат есімнен (35 сөздің 24-і зат есім!) тұратын мұндай шумақты шашып-төгіп алмай аударып шығу шамалының қолынан келер шаруа емес. Шаңғытбаевтың шамасы келген.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ДАМУ БАҒЫТЫ ӘРБІР АДАМНЫҢ, ОНЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ НЕМЕСЕ ПСИХИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНЕ ҚАРАМАСТАН ТОЛЫҚҚАНДЫ ӨМІР СҮРУ ҚҰҚЫҒЫН МОЙЫНДАУҒА НЕГІЗДЕЛГЕН. ИӘ, БҮЛ – ГУМАНИЗМНІҢ БАСТЫ ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ БІРІ. КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРЫ ИНКЛЮЗИЯ ҰҒЫМЫ ТЕК ҒЫЛЫМИ ОРТАДА ҒАНА ЕМЕС, МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ ПЕН ҚОҒАМДЫҚ ДИСКУРСТЫҢ НЕГІЗГІ ТАҚЫРЫПТАРЫНЫҢ БІРІНЕ АЙНАЛДЫ. ЕЛІМІЗДЕ ДЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ АДАМИ ӘЛЕУЕТТІ ДАМУЫҒА БАҒЫТТАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ МАҢЫЗДЫ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ САНАЛАДЫ. МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВ АТАП ӨТКЕНДЕЙ, ӘРБІР БАЛАНЫ ОНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІНЕ ҚАРАМАСТАН ҚОЛДАУ ӘДІЛЕТТІ ӘРІ ОРНЫҚТЫ ҚОҒАМ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ШАРТЫ. БІЗ ОСЫ МАҚАЛАМЫЗДА АТАЛҒАН БАҒЫТТА ҚАНДАЙ ІС-ШАРАЛАР ЖҮЗЕГЕ АСЫП ЖАТҚАНЫН, ҚАНДАЙ МӘСЕЛЕЛЕР БАРЫНА ТОҚТАЛМАҚПЫЗ.

ИНКЛЮЗИЯ:

✍ Наурызбек САРША

Ерекше қажеттіліктері бар адамдар – бұл тек медициналық тұрғыдан шектеуі бар жандар ғана емес. Олар да қоғамның белсенді мүшесі, өз арманы, қабілеті мен мақсаты бар тұлғалар. Дегенмен олардың әлсуетін ашу үшін қоғамдық сана мен ортаның қолайлы болуы өте маңызды. Көп жағдайда адамдар мұндай азаматтарға жанашырлық танытқанмен, шын мәніндегі қолдау олардың тең дәрежеде өмір сүруіне жағдай жасау екенін түсіне бермейді. Мысалы, ғимараттардағы пандустар, дыбыстық бағдаршамдар, арнаулы білім беру ресурстары мен жұмыс орындары – жай ғана ыңғайлылық емес, бұл әлеуметтік әділеттіліктің көрсеткіші.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының дерегі бойынша, бүгінде әлемде шамамен 1,3 миллиард адам, яғни жер шарындағы халықтың шамамен 16 пайызы белгілі бір деңгейдегі мүтедектікпен өмір сүреді. Бұл – әрбір алтыншы адам ерекше қажеттіліктерге не деген сөз.

Көптеген дамыған ел инклюзивті саясатты мемлекеттік деңгейге көтеріп отыр. Мысалы, Жапонияда компаниялар ерекше қажеттіліктері бар азаматтарды жұмысқа қабылдауға міндетті, ал Еуропада әрбір мекеме «қолжетімді орта» қағидатына сай болуы тиіс. Францияда инклюзия саясаты қоғамның барлық саласында жүйелі енгізілсе де, әлі де толық бейімделу мәселесі өзекті.

Инклюзивті білім беру – қазіргі заманның маңызды үрдісі ғана емес, жалпы білім беру жүйесін дамытудың табиғи және заңды бөлігі, арнайы білім қажеттіліктерін меңгерген, ерекше балаларға білім берудің жалпы тәсілі. Атауына келсек, «инклюзивті білім беру» француз тілінен аударғанда «inclusif» «өзіне ендіру» дегенді білдірсе, латын тілінен аударғанда «include» «ену» дегенді білдіреді. Ол балалардың дене, психикалық, зияткерлік, мәдениетникалық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы білім беру ортасына айрықша білім алу қажеттіліктері бар балаларды қосуды, барлық кедергілерді жоюды, олардың сапалы білім алуы үшін және олардың әлеуметтік бейімделуін, социумге кірігуін көздейді. Іс жүзінде әлемнің дамыған барлық елінде бұл жаңа білім беру бағыты қабылданған. Бүгінде инклюзияны немесе білім беру ортасына кіркіртүрді, ерекше қажеттіліктері бар балаларды басқа дамуы қалыпты оқушылармен бірге оқыту деп те атауға болады. Ерекше білім алуды қажет ететін

Атап айтсақ, білім беру ортасының бейімделуі, психологиялық-педагогикалық қолдау, ата-аналар мен мамандардың бірлескен жұмысы және кедергісіз орта қалыптастыру.

ЕЛІМІЗДЕГІ ЖАҒДАЙ

Қазақстанда кейінгі жылдары инклюзивті қоғам құруға бағытталған нақты қадамдар жасалуда. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің дерегінше, елімізде шамамен 740 мыңға жуық адам, яғни халықтың 3,6 пайызы ерекше қажеттіліктері бар азаматтар болып тіркелген. 2024 жылдың соңына қарай елімізде 22 мыңнан астам әлеуметтік инфрақұрылым нысаны – мектептер, емханалар, мәдениет үйлері мен спорт залдары – бейімделген.

Сондай-ақ электронды «Әлеуметтік қызметтер порталы» арқылы азаматтар оңалту құралдарына онлайн өтініш бере алады. БҰҰ Даму бағдарламасының қолдауымен мұражайлар мен мәдениет орындары ерекше адамдар үшін қолжетімді бола бастады.

Жуырда Мемлекет басшысының тапсырмасымен алғаш рет 2026-2030 жылдарға арналған «Қазақстан балалары» тұжырымдамасы әзірленді. Құжат балалық шақ мәселелеріне бірыңғай көзқарас қалыптастырып, қолданыстағы шаралар мен бағдарламаларды тұтас жүйеге біріктіреді. Биыл қаңтар айында Ұкіметтің шешімімен бекітілген аталған тұжырымдама балалардың құқықтарын қорғауға, қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және олардың жан-жақты дамуына бағытталған алғашқы бірыңғай стратегиялық құжат болып табылады. Онда 158 іс-шара мен 10 негізгі индикатор көзделген.

Бұл туралы Оқу-ағарту министрі Жұлдыз Сүлейменова: «Тұжырымдаманың негізгі мақсаты – әрбір баланың білім алу, денсаулығын сақтау, әлеуметтік қорғалу және отбасында тәрбиелену құқықтарын қамтамасыз ететін жүйелі әрі үйлестірілген тәсілді қалыптастыру. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін құжат балалардың қауіпсіздігін күшейтуге, психологиялық және әлеуметтік қолдау жүйесін жетілдіруге, сондай-ақ ведомствоаралық үйлестіруді нығайтуға бағытталған. Қазақстан бала құқығын қорғауға арналған мақсатты ұлттық стратегиясы бар санаулы мемлекеттердің бірі», – деген еді.

«Қазақстан балалары» тұжырымдамасында бала құқығын қорғау саласында жаңа жүйелі тәсілдерге көшу көзделген. Алғаш рет баланың өмірлік жолын цифрлық сүйемелдеу тетігі енгізіліп, онлайн

БӘРІМІЗ БІРДЕЙМІЗ!

тылады. Бұл іс-шараның мақсаты – кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және балаларға дер кезінде көмек көрсету.

Сонымен қатар қабылданып жатқан іс-шаралар аясында елімізде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау инфрақұрылымы кезең-кезеңімен кеңейтілу үстінде. Қазір Қазақстанда 537 бейінді ұйым жұмыс істейді. Олардың қатарында 48 балабақша, 99 мектеп, 126 психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация, 238 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті, 12 аутизм орталығы және 14 оңалту орталығы бар. Қолдау кабинеттерінің саны 1 095-ке дейін артты.

2025 жылдың қорытындысы бойынша еліміздегі мектептердің 95,2 пайызы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуға жағдай жасаған. Инклюзивті ортада 94 527 бала білім алуда. Мемлекеттік тапсырыс аясында 7 775 мүмкіндігі шектеулі бала психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтылған.

Қазір еліміздің білім беру ұйымдарында 3,8 мың педагог-ассистент және 10 275 арнайы педагог қызмет атқаруда.

Сондай-ақ мектептерде мүмкіндігі шектеулі және өмірлік қиын жағдайға тап болған балаларға жеке көмекші лауазымы енгізілді. Нәтижесінде, 129 ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаға физикалық сүйемелдеу көрсетілді, оның ішінде бұрын үйде оқыған 45 бала жалпы білім беретін мектептерде білім алуға мүмкіндік алды.

Елімізде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдауға арналған инфрақұрылым белсенді дамып келеді. Бүгінде 516 арнайы ұйым жұмыс істейді. Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес аутизм орталықтарының желісі кеңейтілуде, сондай-ақ ерте жастан бастап мамандық алуға дейінгі балаларды кешенді сүйемелдеу тұжырымдамасы бекітілді. Айта кетейік, инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалған білім беру ұйымдарының үлесі 93,3%-ды құрайды. Ал арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтылған балалар саны 87%-ға жеткен.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ – ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР

Қазір инклюзивті білім беру бағытында жасанды интеллект технологиялары үлкен мүмкіндіктер ашып отыр. Біріншіден, ЖИ инклюзивті білім беруде жеке оқу траекториясын қалыптастыруға көмектеседі. Арнайы алгоритмдер әр оқушының қабілеті мен даму қарқынын талдап, соған сай жеке оқу жоспарын ұсына алады. Мысалы, көру немесе есту қабілеті шектеулі балалар үшін мәтінді дыбысқа айналдыратын, бейнематериалды субтитрмен қамтамасыз ететін жүйелер тиімді қолданылады. Екіншіден, жасанды интеллект мұғалімге көмекші құрал ретінде қызмет етеді. Ол оқушылардың үлгерімін автоматты түрде бақылап, қиындық туындаған сәтте мұғалімге ескерту жібереді. Осылай-

ша, педагог әр баланың даму ерекшелігін ескеріп, уақытында қолдау көрсете алады. Сонымен қатар ЖИ негізінде жасалған виртуалды ассистенттер мен чатботтар ерекше балалардың тілдік және коммуникативтік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай бағдарламаларда эмоцияны тану, сөйлеуді түзету және қарым-қатынасқа үйрету функциялары бар.

Сондай-ақ инклюзивті ортада ақпаратқа тең қолжетімділікті қамтамасыз ету маңызды. Жасанды интеллекттің көмегімен оқу материалдары бірнеше форматта – мәтін, аудио, бейне және тактильді түрде ұсына алады. Бұл мүмкіндігі шектеулі балалардың білімге қызығушылығын арттырып, оқыту сапасын жақсартды. Мемлекет тарапынан да бұл бағыт назар-

38%-ы (52 655 бала) ғана орта білім беру ұйымдарына тартылған. Бұл инклюзивті білім берудің қамту деңгейі әлі де жеткіліксіз екенін аңғартады.

Мектепке дейінгі білім беру саласында да теңсіздік байқалады. 2021 жылғы деректер бойынша, ЕБҚ бар балалардың тек 11%-ы жалпы балабақшалардағы арнайы топтарға, ал 13%-ы арнайы балабақшаларға барған. Бұл көрсеткіштер ерте жастан инклюзивті ортаға қолжетімділік шектеулі екенін көрсетеді, ал дәл осы кезең баланың әлеуметтік бейімделуі үшін аса маңызды.

Мәселенің маңызды қыры – жүйелік кемшіліктер. Инклюзивті білім беру саясаты көбіне «жоғарыдан төмен» қағида-тымен жүзеге асырылады, бұл мектептер, мұғалімдер, ата-аналар мен оқушылардың нақты қажеттіліктерін толық ескермеуге әкеледі. Мұғалімдердің ЕБҚ бар балалармен жұмыс істеуге даярлығы жеткіліксіз, ал біліктілікті арттыру тәсілдері ескірген, дейді есепте.

Сонымен қатар мектептердегі инклюзивті тәжірибелерді бақылау мен бағалау жүйесі әлсіз дамыған. Инфрақұрылымдық және технологиялық қамтамасыз ету де жеткіліксіз деңгейде қалып отыр. Кейінгі жылдары білім беру саласына бөлінетін қаржының бір бөлігі цифрландыру мен мұғалімдердің жалақысын арттыруға бағытталғанымен, бұл инвестициялар ЕБҚ

бар балалардың нақты қажеттіліктерін толық жаба алмайды. Қолжетімді орта (пандустар, лифтер, арнайы жабдықтар) мен көмекші технологиялар барлық білім беру ұйымдарында бірдей енгізілмеген.

Зерттеуде қоғамдық көзқарас та маңызды факторлардың бірі болып отырғанын айтады. Мәселен, ата-аналардың 70 пайызы ерекше қажеттіліктері бар балалардың балабақшаға баруын қолдайтынның көрсеткенімен, олардың тек 33 пайызы ғана өз баласының сол ортамен бірге болуына дайын. Сонымен қатар ата-аналардың жартысына жуығы мұндай балалармен бірге оқуға немесе ойнауға қарсылық білдіреді. Бұл қоғамда түсінспеушіліктің әлі де жоғары екенін дәлелдейді. Мамандар арасында да пікір біркелкі емес: денсаулық сақтау саласы қызметкерлерінің тек 17 пайызы және білім беру саласының 57 пайызы ғана инклюзивті орта идеясын толық қолдайды.

Халықаралық деңгейде де алаңдаушылық бар. 2024 жылы мүтедектердің құқықтары жөніндегі комитет Қазақстанда көптеген баланың әлі де үйде оқшаланған түрде білім алатынын атап өтті. Сонымен қатар интернеттік мекемелердегі балалардың сапалы білімге қол жеткізуі де күмән тудырады. Соған қарамастан, жасөспірімдердің көзқарасы инклюзивті қоғам қалыптастыруда оң өзгерістердің бар екенін көрсетеді. Олар мүмкіндігі шектеулі адамдарды қоғамға толық интеграциялау, тең қарым-қатынас орнату және бұл құндылықтарды ерте жастан қалыптастыру қажеттігін атап өтеді. Жастар білім беру мен еңбек нарығында тең мүмкіндіктер жасау, қолжетімді инфрақұрылым қалыптастыру және кемсітушілікті жоюды басты басымдық ретінде көреді. Бір айта кетерлігі, бұл 2024 жылдың есебі болғандықтан қазіргі жағдай біршама жақсарған болуы да мүмкін. Ал ЮНИСЕФ-тің өткен жылғы есебі әлі дайын болмаған сынды. Дегенмен жоғарыда біз келтірген еліміздегі жетістіктер бұл саланың оңалықтарының орын жабады деп сенеміз.

балалар осындай тәжірибе арқылы басқа балалармен араласады, өседі, дамиды және қалыпты білім беру мекемесіне барып, онда өз достарын табады. Жалпы айтқанда, барлық балалар сияқты өмір сүреді.

ҒЫЛЫМ НЕ ДЕЙДІ?

2024 жылы «Психологическая наука и образование» журналында жарияланған зерттеу инклюзивті және сегрегациялық тәсілдердің тиімділігін салыстырды. Зерттеуде ерекше білім беру қажеттіліктері бар 68 студент қатысқан. Эксперимент аясында бір топта аралас (инклюзивті) форматта, екінші топта сегрегациялық (оқшаланған) формат қолданылды.

Зерттеу нәтижесі бойынша сегрегациялық топтардағы студенттердің психологиялық жағдайы айтарлықтай нашарлаған. Атап айтқанда көңіл күй деңгейі төмендеген, өзін-өзі бағалау нашарлаған, белсенділік азайған. Ал инклюзивті ортада оқыған студенттерде бұл көрсеткіштер әлдеқайда тұрақты болған. Бұл деректер сегрегацияның, яғни адамдарды бөлек оқыту немесе оқшаулау психоэмоционалды тұрғыдан тиімсіз екенін көрсетеді.

Сарапшылардың пікірінше, тиімді инклюзия бірнеше негізгі шартқа сүйенеді.

қауіпсіздік шаралары күшейтіледі, инклюзивті орта мен өмірлердегі қолжетімді балалар инфрақұрылымын дамытуға басымдық беріледі. Сондай-ақ медициналық және оңалту ұйымдарының желісін кеңейту жоспарланып отыр.

Бұдан бөлек, мектептерде ерекше назарды қажет ететін балаларды педагогикалық сүйемелдеу жүйесі енгізілуде. Бұл жүйе арқылы әрбір бала үшін педагогтар, мектеп психологтары және ата-аналардың қатысуымен жеке профилактикалық жұмыс жоспары әзірленеді. Бұл іс-шара тәуекел тобына жататын оқушыларды ерте анықтап, оларға уақытылы психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуге бағытталып отыр.

Жаңашылдық 2025 жылғы 30 желтоқсанда Мемлекет басшысы қол қойған «Құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының заңында көзделген. Норма 2026 жылғы 2 наурыздан бастап күшіне енді. Қазір Оқу-ағарту министрлігі педагогикалық сүйемелдеу қағидаларын бекіту бағытында жұмыс жүргізуде.

Сүйемелдеу аясында педагогтар мен мектеп психологтары баламен жеке жұмыс жүргізеді, ата-аналармен өзара іс-қимыл қамтамасыз етіледі, қажет болған жағдайда әлеуметтік қызметтер тар-

Кейде қоғам ерекше адамдарды аяйды, бірақ қабылдай алмайды. Ал шын мәнінде, оларға аяушылық емес, тең мүмкіндік пен құрмет қажет. Біз оларды «мүтедек» деп бөлмей, өмірдің түрлі салаларында, білімде, жұмыста, мәдениетте, спортта қатар жүрген азаматтар ретінде көруіміз керек. Мысалы, әлемде ерекше қажеттіліктері бар тұлғалар саясатта, өнерде, спортта үлкен жетістікке жетіп отыр. АҚШ-та Паралимпиада чемпиондары ұлттық батыр дәрежесіне ие болса, Жапонияда және Кореяда ерекше қажеттілігі бар өнерпаздар мен кәсіпкерлерді қолдау арнайы мемлекеттік бағдарламалар арқылы жүзеге асады. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарға қолдау көрсету бұл тек әлеуметтік міндет емес, адамгершілік борыш. Нағыз өркениетті қоғам – бәріміз бірге өмір сүретін, бір-бірімізді түсінетін және қолдайтын қоғам.

БАЛАҒА ЖАҚСЫ КӨРЕТІНІҢДІ КӨБІРЕК АЙТ

БҮГІНДЕ БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САУЛУЫҒЫ ЖЕКЕЛЕГЕН ОТБАСЫЛАРДЫҢ ІШКІ ШАРУАСЫ БОЛУДАН ҚАЛЫП, ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ПЕН ҚОҒАМДЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ АЖЫРАМАС БӨЛІГІНЕ АЙНАЛДЫ. БІЗ ӨМІР СҮРІП ЖАТҚАН АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР ДӘУІРІ ЖАС БУЫННЫҢ САНАСЫНА БҰРЫН-СОНДЫ БОЛМАҒАН САЛМАҚ САЛУДА, СОНДЫҚТАН БҮЛ ТАҚЫРЫПТЫ ҮСТІРТ ҚАРАСТЫРУ МҮМКІН ЕМЕС.

Жасөспірімдік кезең – бұл адам баланың ең қорғансыз, сезімтал және ішкі қайшылықтарға толы шағы. Дәл осы кезеңде баланың бойында өмірге деген сүйіспеншілік пен психологиялық төзімділікті қалыптастыру маңызды. Бұл мәселе үлкендердің назарынан бөлек кәсіби деңгейдегі сараптамалық көзқарас пен шексіз сабырды талап етеді.

Психологиялық қолдау көрсетудің негізі баланы қорқыту немесе бақылау емес, оның ішкі әлемінде сенімді қалыптастыру болуға тиіс. Себебі жасөспірімдердің деструктивті мінез-құлыққа бейімделуінің басты себебі көбіне материалдық жетіспеушілік емес, рухани жалғыздық пен түсінбеушілік. Көптеген ата-ана баланың қажеттіліктерін тек киіммен, тамақпен немесе оқу ақысымен өлшеп, эмоциялық байланысты екінші орынға ысырып қояды. Алайда ең ауқатты отбасылардың балалары да өзін керексіз сезінетінін өмірдің өзі көрсетіп отыр. Мысалы, мектептегі оқу үлгерімі жоғары, сырттай өте үлгілі көрі-

нетін оқушының бойында «мінсіз болу» үрейі немесе ата-ана үмітін ақтай алмай қалу қорқынышы туындауы мүмкін. Мұндай бала кенеттен сөтсіздікке ұшыраса, ол мұны бүкіл өмірінің күйреуі ретінде қабылдап, түйыққа тіреледі.

– Бұл отбасын таңдамайды. Қиын отбасынан шыққан балада да, ауқатты отбасында өскен балада да мұндай ой болуы мүмкін. Жақсы оқитын бала тек жетістігім үшін жақсы көреді деп қателеседі. Сондықтан кішкентай бір қателіктің өзіне уайымдап, қиындықты көтере алмай жатады. Оған қоса, ата-ананың немесе қоғамның үмітін ақтамаудан қорқады. Сондықтан ата-ана балаға деген махаббатының мектептегі бағамен, түрлі жетістікпен, сыртқы факторлармен өлшенбейтінін көрсетуі керек, – дейді психолог Сымбат Махметова.

Бала мен ересек адамның арасындағы диалог – бұл жай ғана ақпарат алмасу емес, бұл эмоциялық қауіпсіздік кепілі. Сондықтан бүгінде жасөспірімдердің басым бөлігі өз мәселелерін ата-анасына емес, әлеумет-

тік желідегі бейтаныс адамдарға немесе күмәнді топтарға айтуды жөн көруі бізді қатты ойландыруға тиіс. Үйде оларды көбіне ақыл айту, сөгу немесе «менің кезімде бұдан да қиын болған» деген салыстырулар күтіп тұратын болса, бала бұл ортадан қаша бастайды. Мәселен, жасөспірімнің алғашқы махаббат сезіміне немесе досымен ренжісуіне ересектер «бұл өткінші нәрсе, одан да сабағыңды оқы» деп жауап берсе, бала бұл мәселесінің ешкімге маңызды емес екенін түсінеді де, өз ішіндегі «дауылмен» жалғыз қалады.

– Өмірден түңілген жасөспірім дөрекі сөйлеп, жиі жанжал шығара бастайды, бұл сырттай агрессия сияқты көрінеді. Бірақ шын мәнінде бала өзіне назар аудартып, ішкі жан дүниесін солай жеткізгісі келеді. Мұны психологияда жанана көмек сұрау дейді. Кейбір жасөспірім сөзбен жеткізе алмаса, шығармашылық арқылы көрсетуге тырысады. Мысалы, салатын сурет, жазатын күнделіктері, тыңдайтын әндерінен байқалады. «Жағдай ұшығып кетеді» немесе «мені түсінбейді» деген ойларын ашық айта алмайды, ортасынан осындай әрекетпен көмек сұрайды. Сондықтан ең алдымен жасөспірімнің көңіл күйін бақылап, бала өзін жайлы, қауіпсіз сезінетін атмосфера жасау керек. Ата-ана құшақтап, жақсы көретінін сөзбен жеткізіп, іс-әрекетпен көрсетуге тырысқаны дұрыс. Әңгіме барысында баланы айыптамай, ұрыспай, оның айтатынын соңына дейін тыңдау, сөзін бөлмеу маңызды. Сіздің тыңдап отырғаныңызды бала сезінуі керек, сонда ғана сенім артады. Алдымен жалпы тақырыптарды талқылап, содан кейін ғана мектептегі қиындықтар туралы сұрақтарға көшкен жөн, – дейді психолог маман.

Әрбір бала – біздің болашағымыздың айнасы, ал сол айнаның сызатсыз болуы біздің оларға жылы сөзіміз бен шынайы құшағымызға, олардың мәселесін құнсыздандырмай, тең дәрежеде тыңдай білуімізге байланысты. Өмірге құштарлық – бұл мейірім мен сенім егілген жүректе ғана бүр жаратын гүл іспеттес. Сондықтан сол гүлді солдырмай, аялап өсіру – әрбір саналы азаматтың қасиетті борышы. Біз қоғам болып баланың үнсіздігін естуді үйренгенде ғана, олардың жарқын болашағына жол ашамыз.

А.БИМЕНДІ

ОҚУШЫЛАРЫМЫЗ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АРЕНАДА РЕКОРД КӨРСЕТКІШКЕ ЖЕТТІ. 1 720 ОҚУШЫ ЕЛІМІЗДІ 30-дан АСТАМ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ПӘНДІК ОЛИМПИАДА МЕН ҒЫЛЫМИ КОНКУРСТА ТАНЫСТЫРЫП, ЖАЛПЫ ЕСЕПТЕ 1 006 МЕДАЛЬ ЖЕҢІП АЛДЫ.

Дарынды оқушылар ӘЛЕМДІ ТАҢҒАЛДЫРДЫ

Әлемнің ең беделді жеті халықаралық пәндік олимпиадасында Қазақстан құрамасы 27 медальға ие болды, оның ішінде 4 алтын, 13 күміс және 10 қола жеңіп алды. Робототехника бойынша құрама төрт дүркін әлем чемпионы атанды, химия бойынша команда халықаралық олимпиаданың үш дүркін чемпионы болды, ал ғылыми физика бойынша қазақстандық оқушылар абсолютті чемпион атанды. География бойынша құрама әлемде екінші орынға ие болды, ал Балқан математика олимпиадасында Қазақстан екі жыл қатарынан үздік үштікке ілінді.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев олимпиада жеңімпаздары мен жүлдегерлерін Ақордада жеке марапаттады. Жүлдегерлер мен олардың тәлімгерлеріне берілген біржолғы сыйақының жалпы сомасы 100 миллион теңгеден асты. Олимпиадашыларды мемлекеттік ынталандыру тәжірибесі елімізде 2022 жылдан бері Мемлекет басшы-

сының бастамасымен жүргізіліп келеді, әрі Қазақстан мұндай қолдау жүйесі бар әлемнің санаулы мемлекеттерінің қатарында.

Президенттің тапсырмасымен келер жылдан бастап мемлекеттік сыйақы халықаралық ғылыми конкурстарда медаль алған оқушыларға да берілетін болады.

Бұл жетістіктер оқушылардың өз дайындығының, ұстаздар еңбегінің және ата-аналар қолдауының арқасында мүмкін болды, сонымен бірге кең мағынада білім саласындағы жүйелі реформалардың нәтижесін көрсетеді.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МИНИСТРЛІГІНІҢ

«ТРАНСФУЗИОЛОГИЯ ҒЫЛЫМИ-ӨНДІРІСТІК ОРТАЛЫҒЫ» ШАРУАШЫЛЫҚ ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК КӘСІПОРНЫНДАҒЫ БАЙҚАУ КЕҢЕСІНІҢ МҮШЕЛЕРІН ІРІКТЕУ ЖӨНІНДЕГІ ӨТКІЗІЛЕТІН КОНКУРСТЫҢ ШАРТТАРЫ, ӨТКІЗУ КҮНІ МЕН ОРНЫ

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің «Трансфузиология ғылыми-өндірістік орталығы» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорнындағы байқау кеңесінің мүшелерін іріктеу жөніндегі өткізілетін конкурсты (бұдан әрі – конкурс) жариялайды.

Конкурстың өткізілетін күні мен орны: Астана қаласы, Мәңгілік Ел даңғылы 8, Министрліктер үйі, 5-кіреберіс.

Кәсіпорынның орналасқан жері: 010000, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Есіл ауданы, Керей, Жәнібек хандар көшесі, 10.

Кәсіпорынның негізгі қызметінің қысқаша сипаттамасы: донорлық бойынша жұмыстарды ұйымдастыру, қан, плазма, қан жасушалары мен тіндерді дайындау, қан компоненттерін, препараттарын және диагностикалық стандарттарды өндіру, ағзалар мен тіндерді транспланттауды зертханалық сүйемелдеу, республиканың қан қызметтерін дамытуды үйлестіру, сондай-ақ трансфузиология, транспланттау, жасушалық технологиялар саласында ғылыми зерттеулерді жүргізу.

Конкурсқа қатысушыларға қойылатын талаптар: жоғары білімі, сондай-ақ мына талаптардың біріне сәйкес келуі тиіс:

- 1) денсаулық сақтау немесе ұйымның бейіні бойынша және (немесе) экономика/қаржы және (немесе) бизнес және (немесе) құқық саласында кемінде 5 жыл жұмыс тәжірибесінің болуы;
- 2) денсаулық сақтау немесе ұйымның бейіні бойынша және (не-

месе) экономика/қаржы және (немесе) бизнес және (немесе) құқық саласындағы басшылық қызметте кемінде 3 жыл тәжірибесінің болуы;

- 3) денсаулық сақтау және (немесе) экономика және (немесе) бизнес және (немесе) құқық саласындағы қоғамдық бірлестіктеріндегі мүшелігі.

Мынадай:

- 1) соттылығы өтелмеген немесе алынбаған;
- 2) заңды тұлғаны банкрот деп тану туралы шешім қабылданғанға дейін бір жылдан астам осы заңды тұлғаның басшысы болған;
- 3) бұрын сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған;
- 4) байқау кеңесінің басқа мүшесімен немесе мемлекеттік кәсіпорын басшысымен жақын туыстық және туыстық қатынастағы адам байқау кеңесінің мүшесі ретінде сайланбайды.

Конкурсқа қатысу үшін мынадай құжаттарды ұсыну қажет:

- 1) конкурсқа қатысу туралы өтініш (еркін түрде);
- 2) мемлекеттік және орыс тілдеріндегі түйіндемесі;
- 3) өмірбаян (еркін түрде);
- 4) үміткердің жеке басын куәландыратын құжаттың нотариат растаған көшірмесі;
- 5) жоғары білімі туралы құжаттың нотариат растаған көшірмесі;
- 6) 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 35-бабына сәйкес жұмыскердің еңбек қызметін растайтын құжаттың көшірмесі;

УСЛОВИЯ, ДАТА И МЕСТО ПРОВЕДЕНИЯ КОНКУРСА

ПО ОТБОРУ ЧЛЕНОВ НАБЛЮДАТЕЛЬНОГО СОВЕТА В РЕСПУБЛИКАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ НА ПРАВЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ВЕДЕНИЯ «НАУЧНО-ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ ЦЕНТР ТРАНСФУЗИОЛОГИИ» МИНИСТЕРСТВА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Министерство здравоохранения Республики Казахстан объявляет конкурс (далее – конкурс) по отбору членов наблюдательного совета республиканского государственного предприятия на праве хозяйственного ведения «Научно-производственный центр трансфузиологии» Министерства здравоохранения Республики Казахстан.

Место проведения конкурса: г. Астана, пр. Мәңгілік Ел 8, Дом министерств, 5 подъезд.

Место нахождения предприятия: 010000, Республика Казахстан, город Астана, район Есиль, улица Керей, Жанибек хандар, 10.

Краткое описание основной деятельности предприятия: организация работ по донорству, заготовки крови, плазмы, клеток крови и тканей, производство компонентов, препаратов крови и диагностических стандартов, лабораторное сопровождение трансплантаций органов и тканей, координация развития служб крови республики, а также проведение научных исследований в области трансфузиологии, трансплантации, клеточных технологий.

Требования к участникам конкурса: высшее образование, а также соответствие одному из следующих требований:

- 1) наличие опыта работы в сфере здравоохранения или по профилю организации и (или) экономики/финансы и (или) бизнеса и (или) права на должности не менее 5 лет;
- 2) наличие опыта работы в сфере здравоохранения или по про-

филю организации и (или) экономики/финансы и (или) бизнеса и (или) права на руководящей должности не менее 3 лет;

- 3) членство в общественных объединениях в сфере здравоохранения и (или) экономики и (или) бизнеса и (или) права.

В качестве члена наблюдательного совета не избирается лицо:

- 1) имеющее непогашенную или неснятую судимость;
- 2) являвшееся руководителем юридического лица более одного года до принятия решения о признании данного юридического лица банкротом;
- 3) ранее совершившее коррупционное правонарушение;
- 4) находящееся в отношениях близкого родства и свойства с другим членом наблюдательного совета или руководителем государственного предприятия.

Для участия в конкурсе, необходимо представить следующие документы:

- 1) заявление об участии в конкурсе (в произвольной форме);
- 2) резюме на государственном и русском языках;
- 3) автобиография (в произвольной форме);
- 4) копия документа, удостоверяющего личность кандидата;
- 5) копия документа о высшем образовании;
- 6) копия документа, подтверждающая трудовую деятельность работника согласно статье 35 Трудового кодекса Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года;

- 7) документы, подтверждающие отсутствие судимости и коррупционных правонарушений, выданные территориальными подразделениями Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

Участник конкурса может представить дополнительную информацию, касающуюся его образования, опыта работы, профессионального уровня (копии документов о повышении квалификации, присвоении ученых степеней и званий, научных публикациях, рекомендации от руководства предыдущего места работы).

Участник запечатывает оригинал конкурсной заявки в конверт, пометив его: «Оригинал». На этом конверте указываются фамилия, имя, отчество (при его наличии) и адрес участника. После этого конверт запечатывается во внешний конверт.

Дата начала приема документов – день размещения объявления о проведении конкурса в периодических печатных изданиях.

Документы должны быть представлены в течение тридцати календарных дней со дня опубликования объявления, по адресу: г. Астана, пр. Мәңгілік Ел 8, Дом министерств, 5 подъезд.

По результатам проведенной оценки соответствия кандидата требованиям, предъявляемых к участникам конкурса, проводится собеседование в Министерстве здравоохранения Республики Казахстан.

АСТАНАДАҒЫ
ЖАҚСЫЛЫҚ
ҮШКЕМПІРОВ АТЫНДАҒЫ
ЖЕКПЕ-ЖЕК САРАЙЫНДА БІР
МЕЗЕТТЕ 18 МЫҢ БАЛА АСЫҚ
ОЙНАДЫ. БҰЛ АУҚЫМДЫ ІС-
ШАРА ЦИФРЛАНДЫРУ ЖЫЛЫ
АЯСЫНДА НАУРЫЗ
МЕРЕКЕСІНЕ ҚАРСАҢЫНДА
ҰЙЫМДАСТЫРЫЛДЫ.

Астанада 18 МЫҢ БАЛА АСЫҚ ОЙНАДЫ

Ұйымдастырушылардың айтуынша, мұндай бастамалар ұлттық құндылықтарды дәріптеп, жас буынның дәстүрлі спорт түрлеріне қызығушылығын арттыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар бұл іс-шара барысында 3 000-ға жуық оқушы «Алтын сақа» атты әсерлі флешмобқа қатысты. Балалар арнайы қойылым арқылы асықтың «алшы» түсу бейнесін және «Алтын сақа» жазуын құрап, ерекше композиция әзірледі. Музыка ырғағымен орындалған би қимылдары флешмобтың мазмұнын аша түсті.

Бағдарламаның жүргізушісі ретінде «Айдар» атты жасанды интеллект пайдаланылды. Флешмоб аяқталған соң, ол елордадағы барлық білім беру ұйымдарында – балабақшалар мен мектептерде асық ойынын бастау туралы сигнал берді. Осы сигналдан кейін қала бойынша бір уақытта 18 мыңнан астам бала асық ойнап, төл ойынымызға қызығушылығы арта түскенін байқатты.

ПІКІР

Нұрболат БӨГЕНБАЕВ,
Түркі академиясының сарапшысы, PhD докторы:

ДӘСТҮР МЕН СПОРТТЫҢ ТОҒЫСЫ – АСЫҚ

– Кеңес үкіметі кезеңінде ұлттық ойындарға, соның ішінде асық атуға «еріккеннің ермегі» ретінде қарау үрдісі кең таралғаны белгілі. Соның салдарынан ұлттық ойындардың тәрбиелік, танымдық және әлеуметтік маңызы екінші қатарға ысырылып, олардың орнына формалды тәрбие құралдары ұсынылды. Мұндай көзқарас сол дәуірдегі идеологиялық ұстанымдармен тығыз байланысты болса керек. Үлкендер тапсырған жұмысты шала-шарпы бітіріп, асық ойнауға жүтіретін балалық шағымыз бәрінің есінде болар. Сондықтан «Асық ойнаған азар, доп ойнаған тозар» деген мақал сол кездері жиі айтылатын.

Алайда қазір бұл мақалдың мағынасы түбегейлі өзгерді. Ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты қала балалары ғана емес, ауыл балалары да уақытының басым бөлігін смартфон мен компьютер алдында өткізеді. Бұл балалардың қозғалыс белсенділігінің төмендеуіне және денсаулыққа кері әсер ететін факторлардың көбеюіне алып келуде.

Асық ату – жаугершілік заманда балаларды әскери дайындыққа, мергендікке баулудың бір түрі болған. Бұл ойын баланың жүйке жүйесін шыңдап, байсалдылыққа тәрбиелейді. Қазіргі ғылым баланың ұсақ моторикасын дамыту (саусақ қимылдары) ойлау жүйесіне оң әсер беретінін дәлелдеп отыр. Асықты саусақпен иіру, алақанға толтырып ұстау – моториканы дамытудың ең тиімді әдісі.

Әр ойынның өзіндік ережесі мен мақсат-міндеті бар. Мысалы, «Хан талапай» – жылдамдық пен етілділікті қажет етсе, «Бесатар» – дәлдік пен есепке негізделген ойын түрі. Бұл ойындар баланың дене қабілеттерін ғана емес, стратегиялық ойлау дағдыларын да жетілдіреді.

Асық ойыны – халқымыздың ежелден келе жатқан төл мұрасы. Хандық дәуірде бұл ойынның өте белсенді болғанын «Хан», «Ас

қала», «Хан талапай» сынды атаулардан аңғаруға болады. Оның тарихи бастаулары көшпелі қоғам өмірімен тығыз байланысты. Қола дәуіріне жататын жерлеу орындарынан боялған, шеттері қырланып өңделген асықтардың жиі табылуы – осының айғағы.

Ерте дәуірде асықтар тек ойын емес, магиялық нышан немесе әшекей ретінде де қолданылған. Түркі дәуіріндегі қорымдар мен ғұрыптық ескерткіштерде де асықтың түр-түрі кездеседі. Айта кету керек, асық – адамзатқа ортақ құндылық; тіпті Еуропаның антикалық кезеңіне тән жәдігерлер арасында да асық үлгілері ұшырасады.

Сол сияқты асықты музыкалық аспаптарда қолданған. Атап айтқанда, жетіген аспабына шағын, кішкене асықтарды тандап алатын болған. Қазақ асықтың сақадан басқа ұтысқа тіптіетін кішісі «кеней» деп атайды және мұның халық арасында «кентай», «ген» немесе «ти» деген нұсқалары да кездеседі. Айналып келген, «кентай» да, «кеней» де, «ген» де асықтың шағын түрін білдіреді. Бұл сөздер әлі күнге халық аузында осылай қолданылады. Осындағы «кеней» немесе «кентай» сөздерінен кәдімгі ұсақ, шағын дегенді білдіретін «кіші кене», «кіші кентай» сөздері ауызекі тілде «кішкене», «кішкентай» болып айтылған. Сол сияқты бұл музыкалық аспап атауы да алғашында «жетікеней», «жетікен» болып айтылып, кейіннен тілдің ыңғайға қарай «жетіген» болып өзгерген.

Бүгінде асық ойыны ұлттық спорттың бір түрі ретінде қайта жаңғыруда. Қазақстанда арнайы федерациялар құрылып, республикалық және халықаралық деңгейде жарыстар өткізіліп келеді. Әсіресе, Наурыз мейрамы кезінде асық ойындары ұлттық дәстүрдің ажырамас бөлігіне айналды.

Бірнеше жыл бұрын Астанадағы «Бәйтерек» монументі жанында ұйымдастырылған «Асық пати» жобасы жергілікті тұрғындар мен туристердің үлкен қызығушылығын тудырған еді. Ал жақында ғана елордада 18 мыңнан астам баланың бір мезетте асық ойнауы спорттың кең қанат жайып келе жатқанының көрінісі деуге болады.

ҰЛТ ҚҰНДЫЛЫҒЫ: 11 500 БАЛА КҮЙ ШЕРТТІ

АЛМАТЫДА НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІ ҚАРСАҢЫНДА БҰРЫН-СОНДЫ БОЛМАҒАН АУҚЫМДЫ МУЗЫКАЛЫҚ ФЛЕШМОБ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛДЫ. АЛМАТЫ ARENA МҰЗ САРАЙЫНДА ҰЙЫМДАСТЫРЫЛҒАН «ДОМБЫРА ҮНІ» АТТЫ ФЛЕШМОБТА БІР МЕЗЕТТЕ 11 500 ОҚУШЫ ДОМБЫРА ТАРТЫП, ҚАЗАҚСТАН РЕКОРДЫН ЖАҒАРТТЫ.

Дайындығы бірнеше айға жалғасқан бұл іс-шараға жалпы саны 200-ден астам мектеп пен қосымша білім беру ұйымдарында біріккен домбыра ансамбльдері қатысты. Оларды 1 000-нан астам педагог дайындады. Флешмобқа 7-10 сынып оқушылары қатысты.

Іс-шара барысында тек бір күй ғана емес, арнайы әзірленген музыкалық попури де орындалды. Бағдарламаға Төлеген Мұхамеджанов пен Алтынбек Қоразбаевтың шығармалары, сонымен қатар Нұрғиса Тілендиевтің күйлері, сондай-ақ Құрманғазының «Балбырауын» күйі заманауи өңдеуде енгізілді. Қойылым мазмұны заманауи технологиялармен толықтырылып, жасанды интеллект негізінде арнайы бейнемәмүн әзірленді.

Қазақстан рекордтар кітабының сарапшылары флешмоб нәтижесін ресми түрде тіркеп, қатысушылар саны, орындау үйлесімі мен ұзақтығын тексерді. Нәтижесінде, бұл көрсеткіш «Жаппай жетістіктер» санаты бойынша жаңа ұлттық рекорд ретінде танылды.

Осылайша, бұл бастама ұлттық өнерді дәріптеп қана қоймай, жас буынның мәдени құндылықтарға деген қызығушылығын арттырған тағылымды жобаға айналды.

ПІКІР

Темірлан ШОТАНОВ,
Алматы қаласы Білім басқармасының қызметкері:

ҰЛТТЫҚ ӨНЕРМЕН СУСЫНДАҒАН ҰРПАҚ

– Бұл идеяның негізі ұлттық құндылықтарымызды заманауи форматта дәріптеуден бастау алды. Алматы – мәдениет пен білімнің ордасы, сондықтан біз оқушылардың бүтінде домбыра үйірмелеріне көптеп баратынын көрсеткіміз келді. Ұлттық аспапта ойнау тек өнер емес, бұл – ұрпақтар сабақтастығы. Наурыз мейрамы қарсаңында мыңдаған баланың басын қосып, қазақтың күйін асқақтату арқылы еліміздің рухын көтеруді мақсат еткен болатынбыз.

Бұл іс-шараны ұйымдастырудағы ең үлкен қиындық – 200-ден астам мектептен 11 мың баланы бір уақытта Almaty Arena-ға жеткізу болды. Олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үлкен дайындықты талап етті. Сонымен қатар оларды тасымалдайтын автобустарды әзірлеу де оңай шаруа емес. Музыка пәнінің мұғалімдері бәрін ойдағыдай өткізу үшін бір ай бойы тынымсыз еңбек етті. Мұны қалалық білім беру жүйесінің үйлесімді жұмысының нәтижесі деп білеміз.

Мұндағы басты мақсат – өскелең ұрпақтың бойында ұлттық бірегейлікті қалыптастыру және домбыра өнерін насихаттау. Біз балалардың тек гаджеттерге тәлімрмей, өз халқының мәдени мұрасына мақтанышымен қарағанын қаладық. Бұл іс-шара – Қазақстанның рекордтар кітабына ену ғана емес, бұл – балалардың жүрегіне отансүйгіштік нәрін егу.

Алдағы уақытта басқа форматтағы бастамаларды іске асырсақ деген ойымыз бар. Сондықтан осындай ауқымды іс-шараларды дәстүрге айналдыруды көздеп отырмыз. Мұндай іс-шаралар жастарды бірлікке, ұйымшылдыққа және тәртіпке тәрбиелейді. 11 мың бала бір сахнада тұрғанда өздерін бір тұтас күштің бөлшегі ретінде сезінетіні хақ. Осылайша, ұлттық өнермен сусындаған бала өз елінің патриоты болып қалыптасады.

Бетті дайындаған Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ